

Våldtäkt från anmälan till dom

En studie av rättsväsendets arbete med våldtäktsärenden

Våldtäkt från anmälan till dom

En studie av rättsväsendets arbete med
våldtäktsärenden

Rapport 2019:9

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till i första hand regeringen och myndigheter inom rättsväsendet.

ISSN 1100-6676
ISBN 978-91-88599-17-9
URN:NBN:SE:BRA-840

© Brottsförebyggande rådet 2019
Författare: Stina Holmberg, Lars Lewenhagen
Tryck: E-print AB

Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-527 58 400, e-post info@bra.se, www.bra.se

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos Norstedts Juridik, 106 47 Stockholm.
Telefon 08-598 191 90, e-post kundservice@nj.se, www.nj.se/offentligapublikationer

Förord

Våldtäkt är ett allvarligt brott som kan påverka offret starkt. För den som blivit utsatt är samhällets stöd av stor vikt, och en rättsprocess som leder till att förövaren blir fälld och straffad ses av många som den viktigaste upprättelsen för den som blivit utsatt. Trots detta är det en mycket liten andel av dem som anmäls för våldtäkt som blir åtalade och dömda. Mot den bakgrunden har regeringen gett Brå i uppdrag att studera rättsväsendets hantering av våldtäkt – från anmälan till dom.

Brå har studerat vad som utmärker anmälningarna om våldtäkt mot vuxen kvinna, hur utredningsarbetet bedrivs och vad som är orsaken till att så många utredningar läggs ned. Även domstolarnas verksamhet belyses. Slutligen har en mindre studie gjorts kring frågan ifall olika grupper av våldtäktsmisstänkta behandlas på ett likvärdigt sätt av rättsväsendet.

Det är Brås förhoppning att rapporten kan vara av värde för rättsväsendet i deras fortgående arbete med att förbättra arbetet med våldtäktsärenden. Förhoppningen är också att rapporten kan bidra till att problematisera rättsväsendets möjligheter att åtala och döma personer som anmäls för våldtäkt.

Studien har genomförts av docent Stina Holmberg, forsknings- och utredningsråd på Brå, och Lars Lewenhagen, utredare på Brå.

Margareta Hydén, professor emerita i socialt arbete, och Petter Asp, professor i straffrätt och ledamot i Högsta domstolen, har vetenskapligt granskat rapporten och lämnat värdefulla synpunkter. Rapporten har sakgranskats av företrädare för Åklagarmyndigheten och Polismyndigheten.

Stockholm i maj 2019

Björn Borschos
t.f. generaldirektör

Stina Holmberg
Forsknings- och utredningsråd

Innehåll

Sammanfattning.....	10
Brås bedömning	16
Inledning.....	18
Uppdraget	18
Metod och material.....	20
Gällande rätt år 2016	21
Våldtäkt i kriminalstatistiken.....	21
Våldtäkter från anmälan till åtal.....	24
Anmälningar om våldtäkt 2016	25
Två tidigare studier från Brå.....	25
Anmälningarnas karaktär	25
Parternas relation har betydelse	29
En hög andel extra sårbara kvinnor	31
Karaktäristika hos de misstänkta	33
Vad utmärker anmälningar som går till åtal?.....	34
Utredningsarbetet	36
Tidigare granskningar och forskning	36
Brås frågeställningar	38
En utredning inleds i 94 procent av fallen.....	38
Huvudbevisning.....	39
Stödbevisning.....	43
Tidsaspekter	49
Organisation och resurser	51
Åklagarnas del av arbetet.....	53
Exempel på bra utredningsarbete.....	53
Orsaker till nedläggning.....	55
Formellt felaktiga anmälningar	56
Det anmälda har sannolikt inte hänt.....	57
Anmälningen är inte utredningsbar	57
Inte våldtäkt i juridisk mening	59
Utredningen väcker tvivel	62
Målsäganden slutar medverka	65
Misstänkt är okänd eller inte lokaliserad	67
Otillräcklig bevisning.....	68
Finns en potential att öka uppleringen?	71
Potentialen varierar mellan olika typer av ärenden	71
Målsägandens deltagande	73
Ökad upplärning genom att fler misstänkta blir identifierade?76	

Kan bevisinhämtningen förbättras?.....	76
Framstår åklagarna som för försiktiga?	77
Svårt att kvantifiera potentialen.....	78
Prövningen i domstol	80
Domstolarnas bedömning	81
Rättspraxis.....	81
208 våldtäktsdomar 2017.....	83
Parternas relation.....	84
Sårbara målsägande	85
Särskilt utsatt situation har blivit vanligare.....	86
Bevisningen i domarna.....	89
Rätten har en svår uppgift	89
Den skrivna domen ger inte hela bilden	90
Rangordning av styrkan i olika typer av bevisning	90
En tredjedel av målen har endast bevis på nivå 3	91
När räcker bevisning på nivå 3?.....	94
Beviskraven vid särskilt utsatt situation	97
Bedömningen av målsägandens trovärdighet	98
Mindre vanligt med ”motbevisning”	99
Väcker åklagarna åtal i för svaga fall?	100
Sammanfattning av målen och utslagen	102
Behandlas alla misstänkta på ett likvärdigt sätt?.....	103
Bakgrund	104
Tidigare forskning	104
Brås studie.....	107
Misstänkta med utländsk bakgrund.....	109
De misstänkta utbildningsnivå.....	115
Kombinationen av bakgrund och utbildningsnivå.....	117
Tidigare dömda	117
Sammanfattande slutsatser.....	118
Den första tiden med nya samtyckeslagen.....	120
Anmälningarna om våldtäkt tycks ha ökat	120
Möjliga effekter på åtalsfrekvensen.....	121
Avgöranden i domstol.....	122
Samtal med åklagare.....	122
Slutsatser och diskussion.....	123
Vad utmärker de ärenden som läggs ner?.....	124
Möjligheten att klara upp de anmälda brotten.....	125
Svårigheter och framgångsfaktorer	126

Förbättringar för att öka uppkläringen	127
En rättsprocess som värnar och stärker målsäganden	130
Referenser	132
Bilaga 1. Material	136

Sammanfattning¹

Våldtäkt är ett allvarligt brott. För den som blivit utsatt är samhällets stöd av stor vikt, och en rättsprocess som leder till att förövaren blir fälld och straffad ses av många som den viktigaste upprättelsen för den som blivit utsatt. I realiteten är det dock en mycket liten andel av våldtäktsanmälningarna som leder till en fällande dom: Under de senaste åren har runt 5 av 100 anmälda våldtäkter lett till en fällande dom. Mot ovanstående bakgrund har Brå haft i uppdrag av regeringen att närmare studera hur rättsväsendet arbetar med anmälningar om våldtäkt. Huvudfrågan har varit om det finns en potential att öka andelen åtal och fällande domar genom ett bättre arbete av polis och åklagare.

Rapporten bygger i första hand på ett slumpmässigt urval av 785 anmälningar med tillhörande utredningsmaterial från 2016 rörande fullbordad våldtäkt mot kvinna som var minst 15 år. Materialet har kodats utifrån ett 70-tal variabler. Brå har också läst och analyserat samtliga domar från 2017 som rörde våldtäkt mot kvinna som var minst 15 år.

Ärendenas karaktär påverkar sannolikheten för åtal

Det vanligaste är att parterna är bekanta – även om bekantskapen inte sällan inletts så sent som samma dag. En tredjedel har en nära relation, medan anmälningar om överfallsvåldtäkter är ovanliga. De svarar endast för 5 procent av anmälningarna. Målsäganden är ofta unga – hälften av dem är under 24 år – medan mannens medianålder är sex år högre (30 år).

Det finns en del omständigheter i karaktären på anmälan som ökar sannolikheten för att den kommer att leda till åtal, medan andra omständigheter minskar den. Det som ökar sannolikheten är att anmälan görs i direkt anslutning till den aktuella händelsen, att det handlar om anmälningar som avser våldtäkt vid särskilt utsatt situation eller att det finns tydliga våldsinslag i den anmälda gärningsbeskrivningen. Mot den bakgrunden kan vi konstatera följande:

- 40 procent avser troligen ”särskilt utsatt situation” medan 60 procent avser våldtäkt genom våld eller hot.
- I ungefär hälften av anmälningarna beskrivs någon typ av våld mot målsäganden och i 10 procent handlar det om grovt våld, till exempel att mannen tagit stryppgrepp, sparkat eller slagit målsäganden.
- En tredjedel anmäls samma dag som händelsen ägt rum medan nästan en femtedel anmäls först efter minst ett halvår.

¹ En engelsk version av denna sammanfattning finns på Brås webbplats, www.bra.se. Klicka där på fliken *Publikationer*, och skriv sedan in rapportnumret i sökfältet.

Hälften av målsägandena är ”extra sårbara” kvinnor

Genomgången av anmälningarna visar att en stor del av kvinnorna i ärendena är extra sårbara. Med detta avses i första hand att det framgår av utredningen att målsäganden har missbruksproblem, en kognitiv funktionsnedsättning eller psykosociala svårigheter. I 15 procent av ärendena framkommer det att målsäganden har problem med alkohol eller droger. I 19 procent av fallen har målsäganden en kognitiv funktionsnedsättning eller en neuropsykiatrisk diagnos (Aspergers eller adhd). I ytterligare en fjärdedel noteras psykiska problem (som fanns innan övergreppet) såsom svår ångest, klinisk depression eller självskadebeteende. Sammantaget visar resultatet från Brås kodning att ungefär hälften av målsägandena har någon form av sårbarhet.

Varför är sårbara kvinnor överrepresenterade?

Vad kan då överrepresentationen av kvinnor som är extra sårbara bero på? Det finns en rad internationella studier som ger stöd för att överrepresentationen åtminstone delvis beror på en faktiskt ökad utsatthet. En möjlig förklaring till detta skulle då kunna vara att kvinnor med missbruk, kognitiv funktionsnedsättning, adhd, Aspergers eller svår ångest och självskadebeteenden i större utsträckning än andra kan hamna i situationer där de riskerar att utsättas för sexuella övergrepp.

Det kan dock inte uteslutas att överrepresentationen i viss utsträckning också skulle kunna bero på att kvinnor i sådana grupper har en högre anmälningsbenägenhet. Det som talar för den förklaringen är att metoo-rörelsen tydligt visade att sexövergrepp inte är något som enbart drabbar en begränsad grupp kvinnor. Kanske är risken för traumatisering efter händelsen större om kvinnan redan tidigare befann sig i en kris eller hade en extra sårbarhet, och då kan motivationen att göra en polisanmälan kanske bli större.

I genomsnitt genomförs åtta utredningsinsatser

En anmälan om våldtäkt leder nästan alltid till att en utredning inleds; det sker i 94 procent av fallen. I genomsnitt genomförs åtta utredningsinsatser under utredningen. Framst handlar det om förhör med målsäganden, den misstänkte och vittnen.

Målsäganden förhörs i nio utredningar av tio, medan den misstänkte blir förhörd i ungefär hälften av fallen. En svårighet i arbetet är att en av tre målsägande inte vill delta i utredningen, vilket i princip gör det omöjligt att driva ärendet till åtal. Sex av tio målsägande får ett målsägandebiträde, men sällan tidigare än efter första förhöret.²

Dna-spår från den misstänkte i 5 procent av utredningarna

Den absolut vanligaste stödbevisningen är vittnen som iakttagit något före eller efter den anmälda händelsen eller fått höra av målsä-

² Sedan 1 juli 2018 har lagen skärpts så att ett målsägandebiträde ska erbjudas målsäganden direkt i samband med att en förundersökning rörande sexualbrott har inletts.

ganden vad som skett. När så är möjligt försöker polisen oftast också få in starkare bevisning genom dna-prov, drogtester och skriftlig bevisning, såsom tömning av mobiltelefoner. Det är dock ganska sällan som de lyckas med detta. I endast 5 procent av utredningarna får man fram dna-spår från den misstänkte. I drygt vart tionde ärende samlar polisen in skriftlig bevisning som ger stöd åt gärningsbeskrivningen.

Tidsaspekter har betydelse

Tidsaspekter kan ha stor betydelse för möjligheten att klara upp den anmälda våldtäkten. För det första är det, som nämnts tidigare, svårare att utreda en händelse som ligger längre tillbaka i tiden. Anledningen är att det då inte är möjligt att samla in viss teknisk bevisning, och risken ökar för att skriftlig bevisning förstörts. Till exempel ökar risken att parterna bytt mobiltelefon sedan händelsen. Risken ökar att vittnen glömmet vad de sett eller hört.

För det andra har tidsaspekter betydelse i så måtto att polisen så snabbt som möjligt måste utnyttja de möjligheter att samla in bevisning som faktiskt finns. Brås genomgång visar att så inte alltid är fallet. Polisen missar ibland att samla in den bevisning som är möjlig att inhämta vid en helt färsk anmälan och de låter ibland utredningar ”ligga på hyllan” i en tid för att arbeta med annat. Det sättet att arbeta minskar sannolikheten för ett åtal. Därtill kommer att ju längre tid utredningen tar, desto större är risken att målsäganden hoppar av.

Orsaker till att ärenden läggs ned

För att få en närmare bild av vad som är de vanligaste skälen till att utredningar om våldtäkt läggs ner, har Brå kategoriserat de primära nedläggningsskälen i de 736 nedlagda ärendena i materialet.³ Det visar att nedläggningsskälen år 2016 fördelade sig på följande sätt:

Tabell 1. Anmälningarna uppdelade utifrån primärt nedläggningsskäl.

Bortfällskategori	Antal	Andel (%)
Formellt felaktig anmälan	49	7
Har sannolikt inte hänt	79	11
Inte utredningsbart	81	11
Inte våldtäkt i juridisk mening	41	6
Utredningen väcker tvivel	150	20
Målsäganden hoppar av	80	11
Misstänkt inte lokaliserad	31	4
Otillräcklig bevisning	225	31
Totalt	736	100

Som framgår av tabellen är den vanligaste huvudorsaken till nedläggningen att bevisningen är otillräcklig. I dessa fall finns det en medverkande målsägande och en identifierad misstänkt. Målsägandens utsaga uppfyller kriterierna för våldtäkt och har inte blivit

³ Kategoriseringen bygger på Brås egen bedömning och inte på de formella nedläggningsgrunder som åklagarna åberopar.

motbevisad i centrala delar. Men åklagaren bedömer att bevisningen inte är stark nog för att väcka åtal i domstol.

I mer än två tredjedelar av de nedlagda anmälningarna är det dock inte bristen på bevis som är huvudskälet till nedläggningen. I många fall beror nedläggningen på att utredningen tydligt visar det som målsäganden berättar inte utgör en våldtäkt i lagens bemärkelse, eller väcker tvivel kring om så var fallet.⁴ I andra fall framkommer motbevisning som väcker tvivel på att den anmälda händelsen verkligen ägt rum på det sätt som målsäganden beskriver.

Slutligen läggs en inte obetydlig del av utredningarna ner för att målsäganden redan från början anger att hon inte vill delta eller hoppar av efter ett tag. Totalt är det huvudorsaken i nästan en femtedel av de nedlagda utredningarna.

En viss potential att öka antalet åtal med bättre polisarbete

Den teoretiska potentialen att öka antalet åtal genom bättre arbete från polis och åklagare finns i huvudsak i ärenden som lagts ner primärt för att målsäganden inte vill delta eller för att det inte gått att få tag på den misstänkte eller för bevisningen är otillräcklig. Sådana ärenden utgör hälften av de nedlagda ärendena. Övriga ärenden skulle vara mycket svåra att driva till åtal oavsett hur bra utredningsarbetet var.

Vid Brås fördjupade genomgång av 200 utredningar har det framkommit brister i en hel del av utredningarna. Det handlar om brister i form av utredningar som drar ut på tiden och att det fanns möjliga utredningsåtgärder som inte vidtagits. Detta är några exempel:

- I en del ärenden skulle förhören med parterna kunna ha ett tydligare fokus på de centrala frågorna när, var och hur.
- Målsägandens och den misstänktes utsagor kontrolleras inte alltid tillräckligt väl, trots att det skulle vara möjligt.
- Man utreder inte alltid tillräckligt väl om kriterierna för särskilt utsatt situation är uppfyllda. Möjligheten att göra ett snabbt alkotest, fråga vittnen om målsägandens tillstånd, inhämta kamerabilder m.m. utnyttjas inte alltid.
- Parternas mobiler töms inte tillräckligt ofta eller tillräckligt snabbt, vilket medför en risk för att viktigt bevismaterial missas eller raderas.
- Man väntar ibland alltför länge med att höra den misstänkte.

Att Brå finner brister i utredningarna är dock inte liktydigt med att det skulle varit sannolikt att gärningen hade blivit tillräckligt styrkt för ett åtal om inte den bristen funnits. Brå uppskattar att i storleksordningen 3 procent av de nedlagda ärendena hade potential att gå

⁴ Här bör betonas att en del av fallen, där det är osäkert om de legala kriterierna för våldtäkt var uppfyllda så som lagen var formulerad 2016, troligen skulle uppfylla kriterierna efter lagändringarna den 1 juli 2018.

till åtal med ett bättre utredningsarbete.⁵ Det skulle öka andelen anmälningar 2016 som ledde till åtal från 6 till 9 procent.

Ett av tre åtal leder inte till en fällande dom

Av de 208 domarna rörande fullbordad våldtäkt mot vuxen kvinna som avkunnades 2017 var två tredjedelar fällande och en tredjedel friande. Den fördelningen har varit konstant under de senaste tio åren. För att hitta orsaker till varför andelen friande domar är så hög, har Brå delat in domarna från 2017 i tre kategorier utifrån hur stark bevisningen i målet var.

Nivå 1 innebär stark bevisning. Det rör sig främst om medgivanden från den misstänkte eller vittnen som sett händelsen eller teknisk bevisning som dokumenterat händelsen, till exempel film eller ljudupptagning på mobiltelefon.

Nivå 2. I dessa fall finns både vittnen och annan skriftlig eller teknisk bevisning, men de ger inte ett lika otvetydigt stöd för vad som hänt. Det handlar, utöver vittnen som talat med målsäganden efter händelsen, om till exempel larmsamtal, rättsintyg och dna-prov, drogtestar och sms-kontakter.

Nivå 3. I dessa fall finns endast vittnen, som sett något i anslutning till händelsen eller talat med målsäganden efter händelsen, som stöd för målsägandens utsaga.

I närmare en tredjedel av målen finns det inte starkare bevisning än ett stöd vittne som själv inte sett själva händelsen. I drygt en tiondel är bevisningen stark. Det visar hur svårt det är att få fram stark bevisning i våldtäktsärenden och gör den låga fällandegraden begriplig.

Brås data ger inget stöd för diskriminering

I flera svenska och utländska studier presenteras resultat som skulle tyda på att olika grupper inte hanteras på ett likvärdigt sätt av rättsväsendet. Mot denna bakgrund har Brå kompletterat sin studie med en undersökning av denna fråga. De grupper som då jämförts är de med svensk respektive utländsk bakgrund, de med respektive utan minst gymnasieexamen, och de som tidigare lagförts för brott enligt 3 eller 4 kap. BrB (brott mot liv och hälsa samt sexualbrott) respektive inte har någon sådan dom.

Det övergripande resultatet av de gjorda analyserna är att man vid en första redovisning ser en rad skillnader i rättsliga beslut mellan de jämförda grupperna. Men de flesta av dessa skillnader kan vid en fördjupad analys förklaras av ärendenas karaktäristika och bevisläge. Resultaten skiljer sig dock en del för de olika studerade grupperna.

De misstänkta med utländsk bakgrund blir oftare åtalade än de med svensk bakgrund, och de fälls oftare i domstol. Utredningsinsatserna är fler i ärenden där den misstänkte har utländsk bakgrund,

⁵ Uträkningen bygger på att en tredjedel av de 200 djupstuderade utredningarna som hade brister bedömdes ha kunnat leda till åtal med ett bättre arbete från polis och åklagare.

och tvångsmedel utnyttjas i större utsträckning. En närmare analys visar dock att i stort sett alla signifikanta skillnader mellan grupperna kan förklaras av skillnader i ärendenas genomsnittliga karaktär och bevisstyrka. Undantaget är dock skillnaden när det gäller antalet utredningsinsatser som inte helt kan förklaras. Misstänkta med svensk bakgrund utreds i genomsnitt mindre utförligt än misstänkta med utländsk bakgrund.

Även när man delar in de misstänkta i två grupper utifrån utbildningsnivå ser man signifikanta skillnader i andel åtalade. De misstänkta med låg utbildning åtalas oftare än de med medelhög eller hög utbildning. Även här förklaras skillnaden i åtalsfrekvens av skillnader i ärendenas karaktär.

När det slutligen gäller gruppen misstänkta som tidigare är dömda för personbrott, kan konstateras att åtalen mot dem oftare leder till en fällande dom än åtalen mot dem utan tidigare domar. Det förklaras av att bevisläget när de åtalas generellt sett är starkare än för deras jämförelsegrupp.

Det kan finnas skillnader som inte upptäcks i Brås material

Det finns dock skäl att betona att slutsatsen att skillnader mellan grupperna överlag tycks ha ”legitima” förklaringar bygger på det relativt begränsade material som funnits till förfogande. Det är möjligt att skillnader i behandling hade kunnat identifierats med ett större material, där det till exempel varit möjligt att bryta ner gruppen misstänkta med utländsk bakgrund i mindre grupper. Det kan också finnas faktorer som påverkar vilka beslut som fattas, som inte går att utläsa från dokumentationen i förundersökningarna och domarna. Rättsväsendets målmedvetenhet och trovärdighetsbedömningar kan till exempel i varje led ha påverkats av svårigheter att kommunicera med den misstänkte, utan att detta kan utläsas från dokumentationen i ärendet eller i domen. Eventuella svårigheter att göra sig förstådd av rättsväsendet skulle då kunna härröra från både utländsk bakgrund och låg utbildning. I det sammanhanget kan nämnas att den grupp misstänkta som i störst utsträckning fälls för brott är de som har utländsk bakgrund och låg utbildning. Att behöva använda tolk eller tala med brytning kan, enligt flera studier göra det svårare för den misstänkte att få fram sin version av händelseförloppet och uppfattas som trovärdig (Brå 2008b, Lainpelto 2019).

Brås bedömning

Brås allmänna slutsats av studien är att polis och åklagare överlag lägger ner ett omfattande arbete för att klara upp inkomna våldtäktsanmälningar. Det framgår också att arbetet har förbättrats under de senaste åren. Till exempel har andelen målsägande som får ett målsägandebitråde ökat om man jämför med tidigare granskningar.⁶ Polisen använde också spårsäkringssats ("rape-kit") oftare 2016 än under perioden 1995–2006.

Men Brå ser också att det finns möjligheter att förbättra utredningarna rörande våldtäkt och att sådana förbättringar skulle vara betydelsefulla både för målsäganden och för den misstänkte.

Däremot tyder inte genomgången på att det är möjligt att uppnå en drastiskt högre upplklaringsprocent genom ett bättre utredningsarbete. En stor del av anmälningarna om våldtäkt kommer att läggas ner även med ett bättre arbete från polis och åklagare och med de effekter som lagändringen 2018 kan tänkas få.

Förbättringar för att öka uppleringen

Av Brås studie framgår dock att det fortfarande finns möjligheter att förbättra polisens och åklagares arbete med våldtäktsutredningar. Trots att Brås studie inrymmer både en analys av polisens och åklagarnas arbete och en analys av den dömande verksamheten, inskränker sig våra förbättringsförslag i huvudsak till polisens och åklagarnas verksamhet. Anledningen är att det ligger utanför ramen för uppdraget att bedöma och föreslå "förbättringar" av domstolarnas sätt att tolka lagen. Kortfattat föreslår vi följande:

- Korta utredningstiderna.
- Förhör alltid dem som är skäligen misstänkta – och gör det så snabbt som möjligt.
- Missa inte att undersöka om kriterierna för särskilt utsatt situation är uppfyllda.
- Se till att förhören håller hög kvalitet.
- Agera så att risken för att målsäganden hoppar av blir så liten som möjligt.
- Dokumentera väl – för effektivitet och rättssäkerhet.

⁶ Rikspolisstyrelsen och Åklagarmyndigheten fann i sin granskning från 2005 att tre av tio målsägande i åklagarledda ärenden fått målsägandebitråde. I en rapport från Brå (2009) uppskattades andelen till fyra av tio i inledda förundersökningar. I denna studie hade sex av tio målsäganden i åklagarledda utredningar fått ett målsägandebitråde.

En rättsprocess som värnar och stärker målsäganden

Ovan redovisas framgångsfaktorer när det gäller att öka uppkläringen. Men det kan också vara viktigt att ha ett mått på framgång som mer direkt har målsägandens upplevelse av rättsprocessen i fokus eftersom en utredning och en eventuell rättegång som inte leder till en fällande dom kan påverka målsäganden på olika sätt. I värsta fall kan en sådan process upplevas som ytterligare ett trauma. Men den har också en potential att stärka målsäganden och bidra till läkande – trots att den misstänkte inte blev straffad. Med det perspektivet vill Brå betona vikten av att rättsväsendet lägger vikt vid att

- ge kvinnan ett respektfullt och empatiskt bemötande från polis och åklagares sida vid förhör och andra kontakter med målsäganden
- i ett tidigt skede informera kvinnan om möjligheten att få stöd under rättsprocessen i form av ett målsägandebiträde, brottsofferstödjare eller skyddat boende
- göra en så snabb utredning som möjligt
- ge löpande återkoppling om vad som görs i utredningen och hur utredningen går
- erbjuda skydd om den misstänkte är hotfull (häktning, hjälp till skyddat boende)
- empatiskt förklara vad som juridiskt sett krävs för en fällande dom och vad ett negativt utfall innebär (det slår alltså inte fast att den misstänkte inte var skyldig utan endast att det inte gick att bevisa att han var skyldig)
- ge ett empatiskt och respektfullt bemötande under rättegången.

Inledning

Våldtäkt är ett allvarligt och integritetskränkande brott. För den som blivit utsatt är samhällets stöd av stor vikt, och en rättsprocess som leder till att förövaren blir åtalad och dömd ses av många som den främsta upprättelsen för brottsoffret. I realiteten är det dock en mycket liten andel av våldtäktsanmälningarna som leder till en fällande dom. Anmälningarna blir föremål för en "sällningsprocess" där de flesta faller bort i olika skeden av rättsprocessen. Under de senaste åren har de anmälda våldtäkterna ökat stadigt, medan åtalen legat stabilt, eller till och med minskat något. Därtill kommer att långt ifrån alla åtal leder till en fällande dom. Andelen friande domar är jämförelsevis hög när det gäller våldtäkter, ungefär var tredje åtalad våldtäkt ogillas av domstolen. Detta innebär att i storleksordningen 5 av 100 anmälda våldtäkter leder till en fällande dom. Mot ovanstående bakgrund gav regeringen i regleringsbrevet för 2018 Brå i uppdrag att närmare studera hur rättsväsendet arbetar med anmälningar om våldtäkt.

Uppdraget

Som motiv till uppdraget anger regeringen att våldtäkter är ett integritetskränkande brott som kan få stora konsekvenser för den drabbade. Samtidigt är det brott som kan vara svåra att utreda, då det inte är ovanligt att ord står mot ord och övrig bevisning saknas.

Regeringen ser det därför som angeläget att rättsväsendet ständigt utvecklar sina arbetsmetoder för att stärka sin förmåga att klara upp dessa brott. I uppdraget anges att Brå ska belysa rättsväsendets hantering av våldtäktsbrott från anmälan till dom. Brå ska inom ramen för uppdraget

- analysera vad som utmärker de ärenden som i olika faser inte går vidare i rättskedjan

- bedöma vilka förutsättningar som finns för att klara upp de anmälda brotten, utifrån faktorer såsom tillgång till stödbevisning
- identifiera svårigheter och framgångsfaktorer i utrednings- och lagföringsarbetet
- ge förslag på hur rättsväsendets hantering av våldtäktsbrott skulle kunna förbättras.

Med utgångspunkt från uppdraget har Brå, med i huvudsak material från 2016, studerat följande:

- Anmälningarnas karaktär
- Utredningarnas omfattning och innehåll
- Orsaker till nedläggning
- Potentialen att öka uppkläringen genom bättre utredningsarbete
- Prövningen i domstol
- Huruvida olika grupper av misstänkta behandlas på ett likvärdigt sätt
- Den första tiden med den nya samtyckslagen

Avgränsningar och kompletteringar

Brå har valt att göra vissa *avgränsningar* i studien.

För det första ingår enbart våldtäkter mot vuxna⁷ – våldtäkt mot barn har exkluderats. Motivet är att både lagstiftningen och rättsväsendets arbete med de två typerna av våldtäkt skiljer sig åt en hel del, vilket gör det svårt att studera dem i ett sammanhang.

För det andra studeras enbart våldtäkter mot kvinnor – våldtäkter mot män ingår inte. Framför allt beror det på att våldtäkt är ett brott som till största del drabbar kvinnor; män utgör ungefär 4 procent av våldtäktsoffren i anmälningarna under de senaste åren. De slutsatser som görs är förhoppningsvis applicerbara även vid utredningar om våldtäkter mot män.

Slutligen avser studien enbart fullbordad våldtäkt och inte försök till våldtäkt.

Under arbetets gång har Brå *kompletterat* studien med ytterligare en fråga, nämligen huruvida olika grupper av misstänkta behandlas likvärdigt av rättsväsendet. Det är en viktig fråga som i mycket liten utsträckning studerats i svensk forskning, och det material som studien bygger på gav goda möjligheter att belysa den. Den typen av jämförelser görs däremot ofta i internationella studier av sållningsprocessen i rättsväsendet. Resultaten från dessa studier antyder att det kan finnas skillnader i sättet att behandla olika grupper.

De grupper som jämförs är personer med utländsk respektive svensk bakgrund, personer med låg utbildning jämfört med personer med högre utbildning, och personer med respektive utan tidigare lagföringar.

Uppdraget ska avrapporteras senast den 15 november 2019.

⁷ Här avses personer 15 år och äldre, vilket är lagens gräns för våldtäkt mot vuxen.

Metod och material

De metoder och det material som Brå använt för att besvara uppdragets frågor är främst följande:

- Ett slumpmässigt urval av 800 anmälningar om våldtäkt från 2016 (ärenden hos polisen). Att året 2016 valts beror på att en viss tid från anmälningstillfället bör ha förflutit för att man ska kunna följa anmälningarna genom hela rättskedjan. Det innebär att det var den lag som gällde 2016 som är grunden för analysen av materialet. Av dessa 800 anmälningar föll 15 bort då de var så ofullständiga att de inte gick att koda eller saknades helt, vilket innebär att 785 anmälningar med tillhörande utredningsmaterial ingår i studien. Dessa anmälningar har kodats utifrån ett kodschema. Vidare har 200 av det ursprungliga urvalet slumpmässigt valts ut för en fördjupad kvalitativ analys.
- Uppgifter från Åklagarmyndigheten om vilka av samtliga 3 396 anmälningar från 2016, rörande fullbordad våldtäkt mot kvinna som är minst 15 år, som lett till åtal och dom. Dessa domar har hämtats in och analyserats inom ramen för frågan om selektionsprocessen i rättskedjan.
- Samtliga 208 tingsrättsdomar rörande fullbordad våldtäkt mot vuxen kvinna från 2017.⁸ Domarna har kodats utifrån ett kodschema. 100 av dessa valdes slumpmässigt ut för en fördjupad kvalitativ analys av bevisningen.
- Statistik från Domstolsverket över 1 305 åtalpunkter rörande våldtäkt mot vuxen person under perioden 2014–2017. Statistiken har använts för få en övergripande bild av de åtalade våldtäktsbrotten och utvecklingen under de senaste åren. Samtidigt har statistiken varit till hjälp i insamlandet av domarna från 2017, då vi kunde se hur många våldtäktsdomar mot vuxen kvinna varje tingsrätt avkunnade det året.
- Uppgifter från kriminalstatistiken, för att beskriva utvecklingen av anmälningar och uppklarade brott.
- Uppgifter från Brås statistikdatabas rörande samtliga anmälda våldtäktsbrott 2016. För dessa anmälningar har uppgifter inhämtats om vilka handläggningsbeslut som fattats och när, samt information om skäligen misstänkta personer. Från lagföringsregistret har uppgifter om huruvida de skäligen misstänkta haft tidigare lagföringar för brott mot person inhämtats.
- Uppgifter från Statistiska centralbyrån (SCB) om födelseland och utbildningsnivå för samtliga folkbokförda, skäligen misstänkta för våldtäkt 2016. Denna information har också inhämtats om

⁸ Eventuellt saknas någon enstaka dom då det inte finns någon officiell uppgift om det exakta antalet domar det året.

de misstänkta föräldrar för att belysa betydelsen av klass och utländsk bakgrund.

- Genomgång av myndighetsrapporter och forskningsstudier.
- Samtal med representanter för rättsväsendet, i första rörande deras erfarenheter av samtyckeslagen och ett par rättegångsbesök.

Gällande rätt år 2016

År 2016 hade paragrafen om våldtäkt följande lydelse:

6 kap. 1§ 1 st. Den som genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar en person till samlag eller till att företa eller tåla en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt till fängelse i lägst två och högst sex år.

6 kap. 1§ 2 st. Detsamma gäller den som med en person genomför ett samlag eller en sexuell handling som enligt första stycket är jämförlig med samlag genom att otillbörligt utnyttja att personen på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada eller psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i en *särskilt utsatt situation*.

6 kap. 1§ 3 st. Är ett brott som avses i första eller andra stycket med hänsyn till omständigheterna vid brottet att anse som mindre grovt, döms för våldtäkt till fängelse i högst fyra år.

6 kap. 1 § 4 st. Är brott som avses i första eller andra stycket att anse som grovt, döms för grov våldtäkt till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas, om våldet eller hotet varit av särskilt allvarlig art eller om fler än en förgripit sig på offret eller på annat sätt deltagit i övergreppet eller om gärningsmannen med hänsyn till tillvägagångssättet eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet. *Lag (2013:365)*.

Våldtäkt i kriminalstatistiken

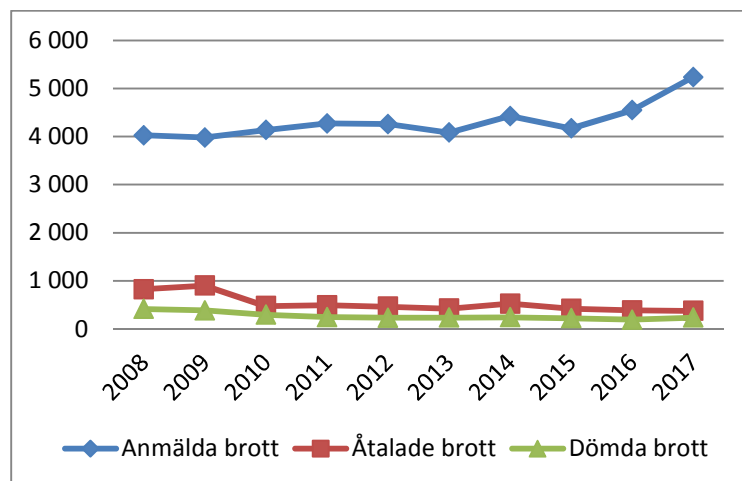
Kriminalstatistiken är inte uppbyggd så att det är möjligt att följa en anmälan genom rättskedjans olika led. I anmälningsledet förs dessutom statistiken utifrån brottskoder som redovisar offrets kön och ålder, medan det i lagföringsledet baseras på lagrum där denna information saknas. Därtill är det inte samma population som antalet anmälningar, åtal och domar ett givet år baseras på. Till exempel leder en del anmälningar till åtal först året efter anmälan gjordes. Kriminalstatistiken kan dock användas för att studera ”sällningsprocessen” av våldtäkter i rättskedjan i ett lite längre tidsperspektiv.

Figur 1 visar utvecklingen av våldtäktsbrotten i rättskedjan mot person som är minst 15 år.⁹ Här bör man ha i minnet att ett enstaka fall som inrymmer många brott kan ha en påtaglig inverkan på sta-

⁹ Figuren avser både kvinnor och män eftersom det inte går att få statistik uppdelat på kön när det gäller domar. Av samma skäl avser figuren både försök till våldtäkt och fullbordad våldtäkt.

tistiken ett givet år. Figuren visar att antalet anmälda våldtäkter låg runt 4 000 under perioden 2008–2015. Under åren 2016–2017 ökade anmälningarna med över 25 procent och uppgick till över 5 000 år 2017.

Figur 1. Anmälda, åtalade och dömda våldtäkter mot person 15 år och äldre åren 2008-2017. Källa: Kriminalstatistiken.

Ett ofta använt mått för att mäta rättsväsendets effektivitet är personuppkläringen, mätt som andelen anmälda brott som leder till en lagföring¹⁰. Av tabell 2 framgår att personuppkläringens procent har minskat, från 21 procent år 2008 till 7 procent år 2017. Minskningen i personuppkläringens procent från 2009 till 2010 förklaras främst av att antalet åtal kraftigt minskar, medan minskningen i personuppkläringens procent åren 2016 och 2017 förklaras av att antalet anmälningar ökar.

Tabell 2. Anmälda och åtalade våldtäkter mot person 15 år och äldre samt personuppkläringens procenten år 2008-2017. Källa: Kriminalstatistiken.

Årtal	Anmälda våldtäkter	Åtalade våldtäkter	Personuppkläringens procenten (%)
2008	4 025	826	21
2009	3 979	900	23
2010	4 134	476	12
2011	4 272	493	12
2012	4 259	462	11
2013	4 083	422	10
2014	4 426	524	12
2015	4 167	419	10
2016	4 549	384	8
2017	5 236	374	7

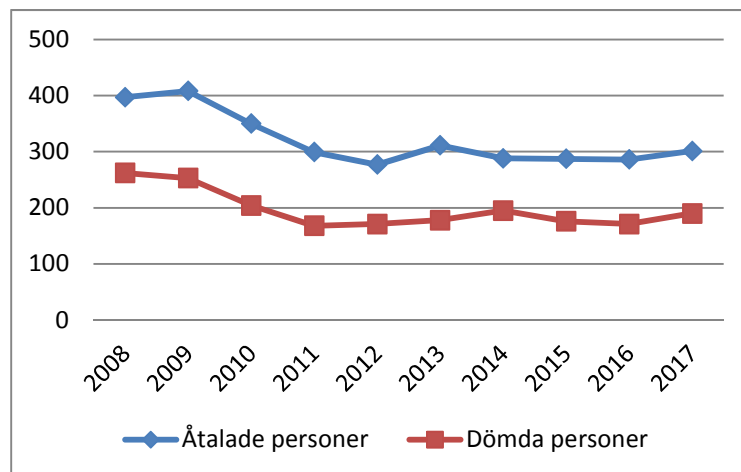
¹⁰ Med lagföring menas beslut om att väcka åtal, utfärda strafföreläggande eller meddela åtalsunderlåtelse/straffvarning. Eftersom våldtäkt är ett så allvarligt brott är det här synonymt med att väcka åtal. Fram till 2014 mättes personuppkläringens procenten i andelen anmälda brott som lett till lagföring. Sedan 2014 mäts den i andelen *handlagda* brott som lett till lagföring. Eftersom förändringen endast har en marginell betydelse för personuppkläringens storlek kommer vi att för hela den period vi studerar mäta den i andelen anmälda brott som leder till lagföring.

Utvecklingen av åtalade och dömda personer

Figur 2 nedan ger en närmare beskrivning av utvecklingen när det gäller antalet *personer* som åtalats respektive fällts för våldtäkt. Personer, och inte brott, har här valts som mått för att inte enskilda ärenden, där en person är åtalad för många våldtäkter, ska få för stort genomslag.

Både antalet åtalade personer och antalet fällda personer minskade avsevärt under perioden. År 2008–2009 åtalades runt 400 personer för våldtäkt mot vuxen person, men därefter har antalet sjunkit till omkring 300 personer per år åren 2011–2017. Minskningen i antalet åtal sammanfaller tidsmässigt med två friande våldtäktsdomar i Högsta domstolen år 2009 som av många tolkades som ett uttryck för en skärpning av beviskraven (SOU 2010:71 s. 219). Det talar för att minskningen i antalet åtal delvis kan förklaras av att åklagarna anpassat sig till detta, när de bedömer vilka ärenden som håller för ett åtal. Det skulle i så fall förklara varför andelen fällande domar förblivit konstant trots högre beviskrav.

Figur 2. Åtalade och dömda personer för våldtäkt mot person 15 år och äldre åren 2008–2017. Källa: Kriminalstatistiken.

Våldtäkter från anmälan till åtal

Anmälningar om våldtäkt 2016

I detta kapitel ges en generell beskrivning av innehållet i anmälningarna från 2016. Huvudsyftet är att beskriva anmälningarnas karaktär för att kunna analysera deras olika förutsättningar för att klaras upp.

Här, och i resten av rapporten, är analysenheten *ärenden* och inte *brott*. Ett ärende är här liktydigt med en polisanmälan och kan innehålla ett eller flera brott. Grundmaterialet utgörs av 785 anmälningar som totalt innehåller 935 våldtäktsbrott. Av dessa ärenden visade sig 42 stycken vara felrubricerade. De gällde i själva verket *försök* till våldtäkt, varför de exkluderades från analysen. Det här kapitlet baseras följaktligen på 743 kodade anmälningar om fullbordad våldtäkt mot vuxen kvinna.

Två tidigare studier från Brå

Brå har vid två tidigare tillfällen studerat den anmälda våldtäktsbrottsligheten. År 2005 kom rapporten *Våldtäkt – en kartläggning av polisanmälda våldtäkter* (Brå 2005a). Rapporten bygger på 2 024 polisanmälningar och det första målsägandeförhöret från åren 1995 och 2000. I slutet av kapitlet kommer resultaten från denna rapport att jämföras med resultat från 2016 för att belysa hur förutsättningarna för att utreda brotten har förändrats.

Tre år senare kom en uppföljande rapport (Brå 2008) med syftet att studera förändringar i brottsstrukturen av polisanmälda fall av våldtäkt och våldtäktsförsök mellan åren 1995 och 2006. Eftersom försöksbrott inkluderades i den studien är resultaten inte lika jämförbara med vår rapport.

Anmälningarnas karaktär

I den fortsatta redovisningen kommer begreppet ”den anmälda våldtäkten” användas. Det finns dock skäl att ha i åtanke att det som anmäls inte alltid är en våldtäkt i juridisk mening. Vissa av anmälningarna direktavskrevs eftersom ”det förfarande som anmäls är inte brottsligt”, och en del utredningar lades ned med motiveringen ”det saknas numera anledning att anta att brott som hör under allmänt åtal har förövats”. Detta gäller ungefär en femtedel av anmälningarna. Som synonym till den anmälda våldtäkten används ibland även ordet ”händelsen”.

Målsägandens berättelse

Av de anmälningar där det framgick vilken typ av sexuell handling som anmälan avsåg handlade det i tre av fyra fall om vaginala eller anala samlag. Det vanligaste i de övriga fallen var att mannen fört in fingrar i målsägandens vagina eller att hon tvingats utföra oralsex på honom.

I drygt hälften av ärendena där målsäganden lämnat en gärningsbeskrivning framgår att någon form av våld har förekommit. Det gäller oavsett typ av sexuellt övergrepp. Ofta handlade det om ringa våld, såsom att hålla fast eller betvinga målsäganden med sin kroppstyngd. Grovt våld, såsom att gärningspersonen tagit strypgrepp, sparkat eller slagit målsäganden, förekom i var tionde anmälan. Att någon form av hot uttrycktes var ovanligt, det förekom i ungefär 6 procent av fallen. I 1 procent av anmälningarna hotade mannen målsäganden med ett vapen.

Tabell 3. Våldsinslag i målsägandens gärningsbeskrivning (n = 743).

Relation	Antal	Andel (%)
Grovt våld	73	10
Ringa våld	259	35
Inget våld	287	39
Graden av våld kan ej bedömas	8	1
Gärningsbeskrivning saknas	116	16
Totalt	743	100

Den traditionella bilden av en våldtäkt är att någon med våld eller hot tilltvingar sig ett samlag. Genomgången av anmälningarna visar dock att detta är en delvis föråldrad bild. Med förändrad lagstiftning har gränserna för vad som i lagens mening utgör en våldtäkt flyttats, och det avspeglar sig i anmälningarna på så sätt att ”traditionella” våldtäkter utgjorde en minoritet av anmälningarna. Totalt 42 procent av anmälningarna där målsäganden lämnat en gärningsbeskrivning avsåg ett tillvingat samlag genom hot eller våld.

I linje med att inget våld förekommit i nästan hälften av fallen hade målsäganden inte heller gjort något fysiskt motstånd vid hälften av de anmälda våldtäkterna.¹¹ När målsäganden gjort fysiskt motstånd handlade det vanligen om att försöka undvika övergreppet genom att hålla ihop benen eller vända sig om. En större andel – två tredjedelar – hade någon gång verbalt uttryckt att de inte ville vara med. I en del av dessa fall har inte målsäganden uttryckligen sagt nej, utan förmedlat sin ovilja på andra sätt, till exempel genom att gråta. Oavsett hur tydligt målsäganden i ord eller handling uttryckt ett nej var det utmärkande för händelserna att målsäganden upplevde att de skett mot hennes vilja.

Här kan det vara av intresse att nämna att resultaten inte tyder på att polis och åklagare lägger ned olika stort engagemang på ärendet beroende på om det är en ”traditionell våldtäkt” eller inte. Åtalsfrekvensen är till exempel lika stor i båda fallen.

Fyra av tio kan ha befunnit sig i en särskilt utsatt situation i juridisk mening

Som framgått i tidigare kapitel krävs inget hot eller våld i de fall där kvinnan bedöms ha befunnit sig i en särskilt utsatt situation. Det är svårt att med säkerhet säga hur stor andel av ärendena i materialet där målsäganden befunnit sig i en sådan situation. Det är nämligen

¹¹ Andelar om målsägandens fysiska och verbala motstånd bygger på ärenden där förekomst eller avsaknad av sådan har kodats (n = 594).

först i ett åtal man kan se om åklagaren bedömt att brottet avser det första eller andra stycket i våldtäktsparagrafen. Kriterierna för andra stycket är därtill inte helt precisa i alla delar, och det finns inte heller några vägledande domar från Högsta domstolen som rör särskilt utsatt situation. En svårighet är till exempel att bedöma om målsäganden var så berusad att hon juridiskt sett befann sig i en särskilt utsatt situation.

Utifrån det som målsägandena berättar, bedömer Brå att nästan en tredjedel (29 procent) troligen befann sig i en särskilt utsatt situation.¹² I ytterligare 14 procent av fallen är bedömningen mer osäker. Totalt blir det 43 procent av anmälningarna där det finns tillräcklig information för att bedöma om målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation (n = 617). De allra flesta fall avsåg sömn, berusning eller en kombination av dessa. Bland övriga fall ingår bland annat psykisk störning, sjukdom, kroppsskada och allvarlig rädsla.

Svårt att säkert säga hur vanligt ”frozen fright” är

En specifik form av passivitet från offrets sida är en så kallad frysreaktion, eller ”frozen fright” som det heter på engelska.¹³ Det kan definieras som att den som utsätts för en traumatisk situation helt eller delvis förlorar förmågan att röra sig eller ge ljud ifrån sig. I förarbetena till lagändringen 2013 nämns frysreaktion som ett exempel på hur allvarlig rädsla kan leda till att offret bemöter övergreppet med passivitet, och därför bör även sådana händelser betraktas som en särskilt utsatt situation i lagens mening. De hovrättsdomar som berört frysreaktion sedan lagändringen tyder dock på att kraven är högt ställda för en fällande dom vid frysreaktion.¹⁴

Vid kodningen av anmälningarna har Brå försökt studera förekomsten av frysreaktion. Det är inte helt enkelt eftersom en anmälan inte är någon enkät där frågor ställs om förekomsten av specifika känslor. Kodningsinstruktionen var att identifiera fall där *målsäganden beskriver att hon paralyseras, inte kunde röra sig, ville skrika men kunde inte, etc.* Resultatet blev då att i de fall där målsäganden närmare berättat vad som hänt hade hennes sätt att reagera kodats som en frysreaktion i 14 procent av fallen.

I en tidigare studie om frysreaktioner från Södersjukhuset i Stockholm (Möller m.fl. 2017) redovisas avsevärt högre siffror. I studien tillfrågades 239 våldtäktsoffer i samband med att de sökt vård på akutmottagningen, om de agerat passivt och varit oförmögna att göra motstånd under övergreppet. Närmare 70 procent angav att de i någon utsträckning haft sådana känslor och hälften hade känt det i påtaglig utsträckning.

Man kan fråga sig varför siffrorna skiljer sig i så stor utsträckning. En förklaring kan vara att målsägandenas beskrivning av vad de

¹² Detta innebär dock inte att det fanns förutsättningar för att styrka målsägandens berättelse.

¹³ Ett synonymt engelskt begrepp är ”tonic immobility”.

¹⁴ Uppgifterna bygger på Hanna Myhrman: *När kroppen inte kan göra motstånd*. Examensarbete, Juridiska fakulteten, Lund universitet 2017. Det saknas domar från HD som rör frysreaktion vid våldtäkt.

gjort och känt ges i två helt olika sociala kontexter. I polisförhören kan en kvinna känna att det förväntas av henne att betona att hon gjorde något slags motstånd, både för att hon kanske skäms för sin passivitet och för att hon har bilden av att det krävs för att händelsen ska ses som ett brott. När frågan ställs i sjukhusmiljö kan kvinnan känna sig friare att berätta om känslor av ofrivillig passivitet under övergreppet. Det kan heller inte helt uteslutas att bortfallet i Södersjukhusets studie kan ha påverkat deras undersökningsresultat – två tredjedelar av de tillfrågade kvinnorna tackade nej till att delta i studien.

Vem anmäler och när?

I den stora majoriteten av fall, två tredjedelar, är det målsäganden själv som gjort anmälan till polisen. Om det är målsäganden själv som anmäler är det också vanligare att hon medverkar i utredningen. En av fem anmälningar har gjorts av en myndighet, främst polis eller vårdpersonal. När den som anmäler arbetar inom vården handlar det oftast om att en akutmottagning på sjukhus gjort en anmälan. Det förekommer också anmälningar från en anställd vid någon form av särskilt boende, där målsäganden är inskriven. I en del fall har Migrationsverket skickat över en anmälan om något som en asylsökande berättat. I ett av tio fall är det en partner, familjemedlem eller vän som gjort anmälan.

Något som starkt påverkar vilka utredningsinsatser som polisen har möjlighet att vidta är hur lång tid som förflutit sedan händelsen, när anmälan görs. Ju kortare tid som förflutit, desto större är sannolikheten för ett åtal. De anmälningar som skett samma dag eller en dag efter brottstillfället har mer än dubbelt så hög sannolikhet att leda till åtal jämfört med anmälningar som skett senare.

En tredjedel av anmälningarna gjordes samma dag¹⁵ som brottstillfället och mer än hälften inom en vecka. Men det finns också en inte obetydlig andel ”gamla” anmälningar: 17 procent av anmälningarna avsåg händelser som ägt rum minst sex månader tidigare. I vissa fall kan viktig bevisning ha säkrats även om anmälan är gammal, om kvinnan besökt en sjukvårdsmottagning innan hon bestämde sig för att anmäla, eller om det finns stark skriftlig bevisning sparad, men det är ovanligt enligt Brås bedömning.

Tabell 4. Tid mellan brott och anmälan (n = 738). Procent.

Tid brott/anmälan	Andel	Kumulativ andel
Samma dag	31	31
Dagen efter	9	40
Inom en vecka	17	57
Inom en månad	11	68
Inom ett halvår	15	83
Inom ett år	5	88
Över ett år	12	100

¹⁵ Vid kodningen har anmälan ansetts ha gjorts samma dag när brottsdatum och anmälningsdatum är detsamma. I fem fall var brottstidpunkten okänd.

Parternas relation har betydelse

Vilken relation målsäganden har med den misstänkte påverkar våldtäktens karaktär, och det innebär i sin tur olika svårigheter och möjligheter när det anmälda brottet ska utredas och åtalas. Vi har delat in relationerna i fyra kategorier, med följande definitioner:

- *Nära relation:* Nuvarande eller före detta partner
- *Bekant:* Någon som målsäganden känner eller känner till, inklusive personer som målsäganden bekantat sig med strax före den anmälda händelsen
- *Obekant:* Någon som målsäganden inte visste vem det var och inte bekantat sig med före händelsen
- *Övriga:* Här ingår andra relationer såsom familj och släkt eller fall där parternas relation inte framkommer

Det vanligaste är att parterna är bekanta med varandra, nästan hälften har den relationen. I knappt en tredjedel av fallen hade parterna en nära relation och i vart sjunde fall var den misstänkte helt obekant för målsäganden.

Tabell 5. Relationen mellan målsägande och misstänkt (n = 743).

Relation	Antal	Andel (%)
Nära relation	230	31
Bekant	343	46
Obekant	114	15
därav överfall	36	5
Övriga	56	8
Totalt	743	100

Tabellen nedan sammanfattar skillnaderna i anmälningarnas karaktär beroende på relationen mellan målsägande och misstänkt. Efter det beskrivs de tre största relationskategorierna närmare.

Tabell 6. Anmälningarnas karaktär uppdelat på parternas relation (n = 687).

Faktor	Nära relation	Bekant	Obekant
Brottsplats (typvärde)	Egen bostad	Annans bostad	Utomhus
Våldsinlag i gärningsbeskrivning (%)	65	40	56
Våld/hot före övergreppet (%)	39	3	1
Särskilt utsatt situation (%)	18	48	47
Dagar brott-anmälan (median)	29	3	1
Ålder målsägande (median)	31	22	23
Andra brott anmäls samtidigt (%)	55	11	9
Våldtäkter per ärende (medelvärde)	1,5	1,1	1,1
Misstänkta per ärende (medelvärde)	1,0	1,2	1,5

I nära relation finns vanligen tidigare våldshändelser

De anmälda våldtäkterna där parterna har eller har haft en nära relation skiljer sig från övriga våldtäkter i ett antal avseenden. Målsäganden är ofta äldre, medianåldern är 31 år jämfört med 24 år för alla anmälningar. Övergreppet har oftast skett i målsägandens bostad och det dröjer vanligen längre innan hon anmäler övergreppet till polisen. I nästan hälften av relationsvåldtäkterna sker anmälan mer än en månad efter händelsen. Det är också vanligare att målsägan-

den anger i gärningsbeskrivningen att våld förekommit, nästan sju av tio berättar om ringa eller grovt våld vid övergreppet. Här rör det sig ofta om relationer som redan tidigare präglats av våld och hot. Ett ytterligare tecken på att de anmälda våldtäkterna är en del av ett mönster med långvarigt våld och hot, är att en tredjedel av ärendena i nära relation även rör grov kvinnofridskränkning.

I vart tionde ärende, när parterna har en nära relation, tyder dokumentationen på att kvinnan har utländsk bakgrund och är del av en patriarkal hederskultur.¹⁶ I de fallen har kvinnan mycket få kontakter utanför familjen och hennes möjligheter att ta sig ur relationen är små. När hon försöker bryta sig loss och anmäla vad hon varit med om för polisen saknar hon oftast ett stödjande nätverk som vittnar i hennes sak. Det är därför vanligt att dessa kvinnor efter ett tag inte vill delta i utredningen.

Bekanta: Ofta festrelaterade händelser

I denna kategori är de målsägande vanligen yngre än i våldtäkter som anmäls inom ramen för en nära relation, med en medianålder på 22 år. Det är också betydligt ovanligare med våldsinslag i gärningsbeskrivningen. Drygt hälften av de anmälda våldtäkterna där parterna är bekanta har ägt rum i festsammanhang. Både målsäganden och den misstänkte¹⁷ har ofta druckit alkohol och är mer eller mindre berusade. Knappt 15 procent av målsägandena tror att de kanske blivit drogade, då de upplever att de reagerat på ett oväntat eller alltför starkt sätt i relation till den mängd alkohol de druckit. Det anmälda övergreppet har då vanligen skett i en bostad, antingen på en fest eller så har kvällen börjat på en krog eller bar innan målsägande och den misstänkte, och ibland andra personer, har gått hem till någon. I ungefär hälften av ärendena där målsäganden blir hörd beskrivs ett händelseförlopp som enligt Brå kan utgöra en särskilt utsatt situation i juridisk mening. Den utsatta situationen beror oftast på berusning, ibland i kombination med sömn.

”Uppragningsvåldtäkter” leder sällan till åtal

I kategorin bekanta ingår också en undergrupp av så kallade ”uppragningsvåldtäkter”, vilka har likheter med vad som internationellt brukar kallas ”date rapes”. Med uppragningsvåldtäkter åsyftas här anmälda våldtäkter där målsäganden befann sig på en träff med den misstänkte när övergreppet ska ha skett. Ofta har de fått kontakt genom en dejtingapp på telefonen. Som träff har även räknats tillfällena då målsäganden och den misstänkte gått hem tillsammans efter att ha träffats på en krog, fest eller nattklubb. Vidare har ett par fall medräknats där det inte tydligt framkommer att parterna varit på en träff, men målsäganden och den misstänkte är bekanta sedan tidigare och har haft frivilligt samlag före den anmälda händelsen.

¹⁶ Hedersproblematik förekommer även i viss utsträckning vid andra typer av relationer. Totalt sett har vi bedömt att det finns en hedersproblematik i 5 procent av anmälningarna.

¹⁷ Andelen av de misstänkta som uppges ha druckit har inte kodats då underrapporteringen/avsaknaden av uppgifter bedömts vara alltför stor.

Ungefär en tredjedel av händelserna där parterna är bekanta kan kategoriseras som en uppragningsvåldtäkt. Anledningen till att Brå gör denna särredovisning är att den här typen av våldtäkter faller bort i rättskedjan i särskilt stor utsträckning. Endast 1 av 106 uppragningsvåldtäkter i urvalet ledde till åtal.¹⁸ I senare kapitel framkommer också att de uppragningsvåldtäkter som ändå går till domstol har en lägre fällandegrad än övriga våldtäkter.

Kategorin ”obekanta” inrymmer många typer av fall

Den tredje relationskategorin är de fall där den misstänkte är en obekant. Sådana fall svarar för 15 procent av anmälningarna. Denna kategori handlar om händelser av en rad olika slag. I några fall har målsäganden erbjudits skjuts hem på natten av en okänd man och då blivit angripen. Andra har lagt sig för att sova på en fest och vaknat av att en obekant man utför eller har utfört sexuella handlingar mot dem. I några fall är den misstänkte en sexköpare eller träffar målsäganden i sin yrkesutövning utan att hon vet vem han är,¹⁹ såsom en sjuksköterska eller vårdare på en institution. En tredjedel av händelserna inom denna kategori rör fullbordade överfallsvåldtäkter, vilket blir 5 procent av samtliga anmälningar. Som redovisas närmare i senare kapitel är dock även 5 procent högt räknat, eftersom en del av anmälningarna om överfallsvåldtäkt utgörs av orimliga berättelser som direktavskrivits och sannolikt inte ägt rum. Om dessa anmälningar skulle räknas bort blir antalet anmälda överfallsvåldtäkter lägre. En mer realistisk siffra torde vara 3, 4 procent. Denna siffra rör dock enbart *fullbordade* överfallsvåldtäkter (eftersom det endast är sådana våldtäkter som ingår i denna studie). Hade man även inkluderat försöksbrotten skulle troligtvis andelen anmälda överfallsvåldtäkter blivit högre.

En hög andel extra sårbara kvinnor

Något som framträder tydligt vid genomgången av anmälningarna är att en stor del av kvinnorna i ärendena är extra sårbara. Med detta avses i första hand att det framgår av utredningen att målsäganden har missbruksproblem, en kognitiv funktionsnedsättning, neuropsykiatriska diagnoser eller mental ohälsa. I 15 procent av ärendena där det finns tillräcklig information för att kunna göra en bedömning (n = 669) framkommer det att målsäganden har problem med alkohol eller droger. I 19 procent av fallen har målsäganden en kognitiv funktionsnedsättning eller en neuropsykiatrisk diagnos (Aspergers eller adhd). I ytterligare en fjärdedel noteras psykiska problem (som förelåg före övergreppet) såsom svår ångest, klinisk depression eller självskadebeteende. I denna grupp ingår kvinnor som tidigare utsatts för sexuella övergrepp och traumatiserats av detta.

¹⁸ Det ärendet hade, till skillnad från de allra flesta andra uppragningsvåldtäkter, ett ögonvittne som kunde styrka att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation.

¹⁹ Professionella relationer där målsäganden vet vem den misstänkte är har kodats som ”bekant”.

Sårbarheten framkommer av målsägandens utsaga, av sjukhusjournaler eller av omständigheter såsom att målsäganden bor på ett stödboende. Sammantaget visar resultatet från Brås kodning att ungefär hälften av målsäganden har någon form av sårbarhet (49 procent).

Ovanstående siffror är troligtvis en underskattning eftersom det är osäkert om all problematik av detta slag verkligen dokumenterats. Det kommer oftast upp när kvinnan eller personer runt henne berättar om det, men även i utlåtanden från läkare. Det är dock sällan något som polisen aktivt frågar om.

Därutöver finns det ytterligare kvinnor i materialet som också har en svår livssituation, till exempel hemlösa och kvinnor i prostitution. En annan grupp kvinnor som kan ha det extra svårt under utredningen är de som är del av en hederskultur, där deras utsatthet ofta vänds till skuld av omgivningen.

Att det är en överrepresentation av sårbara kvinnor i materialet är odiskutabelt. Exakt hur stor denna överrepresentation är går dock inte att säga eftersom det är svårt att veta hur stor andel av samtliga kvinnor i befolkningen som har dessa olika former av sårbarheter.

Vad beror överrepresentationen på?

Varför är då kvinnor som är extra sårbara överrepresenterade som målsäganden i anmälningarna? En rimlig hypotes är att det till en del beror på att de i högre utsträckning än andra kvinnor utsätts för våldtäkt. Det finns en rad internationella studier som ger stöd för att överrepresentationen beror på en faktisk ökad utsatthet. Studierna avser olika former av sårbarhet och har olika metodologiska anreppssätt. Någon har studerat utsattheten bland personer med neuropsykiatriska diagnoser, andra har fokuserat på kvinnor med tunga psykiatriska diagnoser, medan ytterligare andra har berört en vidare grupp med psykiska problem. I de fall studierna tar upp överrisker tycks det ofta handla om en fördubblad eller tredubblad risk.²⁰

En möjlig förklaring till detta skulle då kunna vara att kvinnor med missbruk, kognitiv funktionsnedsättning eller psykosociala diagnoser i större utsträckning än andra kan hamna i situationer där de riskerar att utsättas för sexuella övergrepp. Det kan i så fall bero på svårigheter att göra riskbedömningar eller att sätta gränser, men kan också bero på att män som begår sexualbrott riktar in sig på sårbara kvinnor.

I en del forskningsstudier (Ellison m.fl. 2015) problematiseras dock sådana förklaringar. De lyfter i stället fram att de nämnda sårbarheterna ofta leder till en svag socioekonomisk situation, och att det är detta som försätter dem i situationer som leder till en ökad risk för våldtäkt.

I Nationella trygghetsundersökningen (NTU) finns inga specifika frågor rörande respondenternas sårbarhet i den bemärkelsen som vi studerat. Däremot finns en del uppgifter om deras socioekonomiska situation, till exempel om utbildning, boendeform, inkomst och bidrag. Brå har analyserat om det finns ett samband i NTU mellan

²⁰ Se bland annat Cuevas m.fl. 2009, Ohlsson Gotby m.fl. 2009, och Turner m.fl. 2011.

kvinnor som rapporterat om utsatthet för allvarliga sexualbrott²¹ och socioekonomisk status. Analysen bekräftar detta. Kvinnor med låg socioekonomisk status rapporterar om utsatthet för allvarliga sexualbrott i klart högre utsträckning än övriga kvinnor, kontrollerat för ålder. Enligt NTU har till exempel kvinnor i den nedre halvan av inkomstfördelningen nästan dubbelt så hög risk att utsättas för ett allvarligt sexualbrott som kvinnor i den övre halvan.

Det kan dock inte uteslutas att överrepresentationen i viss utsträckning skulle kunna bero på att kvinnor i sådana grupper har en högre anmälningsbenägenhet. Det som talar för den förklaringen är att metoo-rörelsen tydligt visade att sexövergrepp inte är något som enbart drabbar en begränsad grupp kvinnor, utan är vanligt i alla miljöer.

Kanske är risken för traumatisering efter händelsen större om kvinnan redan tidigare befann sig i en kris eller hade en extra sårbarhet, och motivationen att göra en polisanmälan blir då kanske större. Kanske är det också så att ”kostnaderna” för att anmäla är mindre bland en del av de extra sårbara kvinnorna, särskilt de som också har en svag socioekonomisk situation.

Målsäganden är ofta unga

En annan form av sårbarhet är att målsäganden är mycket unga. Det saknas uppgift om målsägandens ålder i närmare hälften av ärendena. Men där uppgift finns framgår att målsäganden ofta är unga, en av sex har inte fyllt 18 år. De är också nästintill alltid yngre än den misstänkte förövaren. Medianåldern för målsäganden i anmälningarna är 24 år och 30 år för den misstänkte.

Tabell 7. Målsägandens ålder vid brottstillfället (n = 436). Procent.

Åldersgrupp	Andel	Kumulativ andel
15-17 år	17	17
18-24 år	36	53
25-30 år	17	69
31-40 år	16	85
41-50 år	10	96
Över 50 år	4	100
Totalt	100	

Karaktäristika hos de misstänkta

Ärendena innehåller mindre information om den misstänkte än om målsäganden. Framst beror det på att den misstänkte inte alltid blir förhörd eller att förhöret i mindre utsträckning kommer in på bakgrundsinformation om den misstänktes person. Den allmänna bild som framträder vid de förhör där sådan information ges, är att även de misstänkta inte sällan har missbruksproblem, psykiska problem eller någon form av funktionsnedsättning. Information saknas dock i alltför många ärenden för att förekomsten ska kunna kvantifieras. Beskrivningen av misstänkta i detta avsnitt bygger i stället på ett större urval som är baserat på information om våldtäktsanmälning-

²¹ Ett allvarligt sexualbrott innefattar enligt NTU händelser som i brottsbalken skulle kunna motsvara försök till eller fullbordat sexuellt övergrepp eller våldtäkt.

arna 2016 i brottsmisstankeregistret. Totalt rör det sig om 2 081 unika individer.

Av dessa individer är 13 kvinnor, vilket betyder att 99,5 procent av de misstänkta är män. Mot den bakgrunden kommer vi i fortsättningen att skriva om de misstänkta som män.

Det finns slutligen skäl att ha i åtanke att beskrivningen av de misstänkta inte med nödvändighet är representativ för samtliga som begår våldtäkt. Det beror dels på att anmälningarna är en liten del av alla våldtäkter, dels på att det faktum att det bland de misstänkta kan finnas personer som inte begått någon våldtäkt.

Många misstänkta mellan 18 och 24 år

Registret över misstänkta personer omfattar straffmyndiga personer som har blivit misstänkta för brott av polis, åklagare eller annan brottsutredande myndighet och där misstanken graderats som skälig misstänkt eller högre grad. Härifrån har vi inhämtat uppgifter om bland annat den misstänktes ålder.

Tabell 8. Åldern på de skäliga misstänkta för fullbordad våldtäkt mot vuxen kvinna 2016 (n = 2 081). Procent.

Åldersgrupp	Andel	Kumulativ andel
15-17 år	6	6
18-24 år	37	43
25-30 år	9	52
31-40 år	25	77
41-50 år	13	90
Över 50 år	10	100
Totalt	100	

Vad utmärker anmälningar som går till åtal?

I 49 ärenden beslutade åklagaren att väcka åtal, vilket motsvarar 7 procent av de 743 anmälningar om fullbordad våldtäkt som ingick i urvalet.²² I nästa kapitel undersöks polisens utredningsarbete närmare, medan vi här analyserar vilka ”ingångsvärden” som är vanligare i de ärenden som leder till åtal. En stjärna efter variabeln indikerar att den på ett statistiskt signifikant sätt samvarierar med åtal. Hur lång tid som gått mellan övergreppet och anmälan har stor betydelse för sannolikheten för att ärendet går till åtal. Likaså är våldtäkter som anmälts genom larmsamtal överrepresenterade i de åtalade fallen. Detta beror dels på att sådana fall har anmälts i nära anslutning till brottet, dels på att samtalet spelas in och därmed kan utgöra värdefull bevisning vid en eventuell rättegång.

²² Baserar man andelen på samtliga 785 anmälningar blir åtalsfrekvensen på ärendenivå 6 procent. Av samtliga 935 anmälda brott gick 74 till åtal, vilket ger en åtalsfrekvens på 8 procent.

Tabell 9. Skillnad i anmälans karaktär mellan samtliga och åtalade ärenden (n = 694/49). Procent.

	Andel av samtliga	Andel av åtalade
Anmält samma dag*	31	45
Anmält efter en månad*	32	14
Larmsamtal*	19	39
Utförlig gärningsbeskrivning*	55	80
Särskilt utsatt situation*	35	61
Sårbar målsägande	49	45
Fler våldtäkter i anmälan*	11	29
Flera gärningspersoner i anmälan	13	12
Överfallsvåldtäkt	5	6
"Upppragningsvåldtäkt"*	14	2

* p < 0,05

Anmälningarna har ändrat karaktär

En intressant fråga är om de anmälda våldtäkterna har ändrat karaktär över tid på ett sätt som kan påverka förutsättningarna för att få till stånd ett åtal. I viss utsträckning kan man belysa frågan genom att jämföra resultaten i denna studie med resultaten från en tidigare studie från Brå (2005a). Jämförelsen ger en bild av att de anmälda våldtäkterna förändrats på ett sätt som gör dem svårare att klara upp. Arbetet med att leda våldtäkter i bevis har försvårats genom att anmälningarna i mindre utsträckning görs i direkt anslutning till brottet, innehåller färre och mindre allvarliga skador och oftare kommer från någon annan än målsäganden.

Tabell 10. Anmälningarnas karaktär. Procent om inte annat anges.

	1995/2000 (n = 2 024)	2016 (n = 743)
Anmälans karaktär		
Fler än en gärningsperson	11	13
Överfallsvåldtäkt	13	5
Inget fysiskt våld	11	42
Grovt fysiskt våld	27	12
Anmält samma dag	51	31
Målsägande anmäler	79	68
Ålder målsägande (median)	26	24
Parternas relation		
Nära relation	32	31
Bekant	40	46
Obekant	20	15
Övriga relationer	8	8

Utredningsarbetet

Frågan om hur polisen kan förbättra sina utredningsinsatser och hur åklagarna kan leda arbetet på ett bättre sätt i våldtäktsärenden har tagits upp i flera betänkanden, i granskningsrapporter från Åklagarmyndigheten och Polisen samt forskningsstudier, främst internationella. I detta kapitel sammanfattas först de brister som dessa rapporter lyft fram och de förslag till förbättringar som lämnats. Därefter redovisas Brås resultat när det gäller utredningsarbetet i våldtäktsärenden 2016.

Tidigare granskningar och forskning

Under de senaste tjugo åren har sexualbrottslagstiftningen omarbetats vid tre tillfällen (år 2005, 2013 och 2018), och frågan om rättsväsendets hantering av sexualbrott har varit föremål för flera statliga utredningar.²³ Vi kommer här att fokusera redovisningen på den senaste utredningen, som också hade i uppdrag att granska och analysera hur rättsväsendet hanterar våldtäktsärenden. I betänkandet (SOU 2016:60) bedöms både Åklagarmyndigheten och Sveriges domstolar ha en tillräckligt väl fungerande organisation för att utreda och i övrigt hantera sexualbrott. Däremot fann man en del problem i Polismyndighetens sätt att utreda sexualbrott. Att sexualbrott nedprioriteras i fördelningen av resurser till förmån för utredningar av andra brott är en brist som lyfts fram. Vidare pekar man på att viktiga initiala åtgärder såsom brottsplatsundersökning, spår-säkring och förordnande av målsägandebitråde inte alltid vidtas. Slutligen framhålls att det är angeläget att Polismyndigheten *fortsätter att arbeta aktivt för att förbättra de attityder som fortfarande förekommer när det gäller sexualbrottslighet* (s. 31).

Många av förslagen om åtgärder och lagändringar från betänkandet har i dag blivit verklighet, inte minst den nya samtyckeslagen som trädde i kraft den 1 juli 2018.

Granskningar av den brottsutredande verksamheten

Åklagarmyndigheten och Polismyndigheten har i flera tillsynsrapporter undersökt kvaliteten i utredningar av våldtäkter. Brå har gått igenom åtta sådana rapporter från 2005 till 2019.²⁴ Detta är de främsta rekommendationerna i dessa rapporter:

- Ett *målsägandebitråde* bör förordnas i större omfattning och i ett tidigare skede.
- Målsägandeförhör bör *filmas* i större utsträckning.

²³ Framför allt SOU 2001:14, SOU 2010:71, SOU 2016:60 och Sexualbrottsofferutredningen (2005).

²⁴ Rikspolisstyrelsen/Åklagarmyndigheten (2005, 2007), Åklagarmyndigheten, Utvecklingscentrum Göteborg (2010, 2012, 2017), Rikspolisstyrelsen (2014), Polisregion Väst (2017), Polismyndigheten/Åklagarmyndigheten (2019).

- Förhören med målsägande och misstänkt bör hålla bättre kvalitet.
- Målsägandes och den misstänktes *skador* eller avsaknad av skador bör dokumenteras i högre utsträckning, helst genom rättsintyg.
- Prover om förekomst av *alkohol och narkotika* bör oftare tas och skickas till Riksmedicinalverket för analys.
- Teleföretning bör göras i större utsträckning.
- Rutiner för hantering av *spårsäkringssatser* bör förbättras och proverna skickas in för analys i större utsträckning.
- *Den misstänkte* bör förhöras i större utsträckning, och i anslutning till förhöret delges en *skriftligt utformad gärningsbeskrivning*.
- *Tvångsmedel* bör användas i större utsträckning.
- *Handläggningstiden* bör hållas så kort som möjligt.
- *Dokumentationen* i ärendena är inte alltid tillräckligt bra. *Direktiven* bör vara mer detaljerade och beslutsmotiveringarna är inte alltid korrekta och enhetliga.
- Ingripande polis bör dokumentera sina intryck i *PM*.
- Metodstödet *Ett utvecklat bästa arbetsätt* bör användas i större utsträckning.
- Utredare av sexualbrott bör få *utbildning* i bland annat bevisvärdering och bemötandefrågor.
- Våldtäkt ska definieras som ett *grovt våldsbrott*.

Här bör påpekas att en del av förslagen från äldre granskningar, som tas upp på listan, i dag är åtgärdade. Till exempel har Polismyndigheten sedan 2018 riktlinjer för hantering av spårsäkringssatser, och myndigheten har också sedan 2018 en två veckors utbildning för utredare av sexualbrott där frågor om bevisvärdering och bemötande är en del. Våldtäkt är också i dag definierat som ett grovt brott inom polisen.

Svensk forskning om utredningar av våldtäkt

Under åren 2005–2008 finansierade Brottsoffermyndigheten ett projekt vid Stockholms universitet med syfte att kartlägga och analysera bevisproblem i familjevåldsärenden och att undersöka hur kvaliteten i brottsutredningar angående övergrepp mot kvinnor och barn påverkas av formerna för utredningen och av utredarnas kompetens. Ett stort antal förundersökningar och domar analyserades inom ramen för olika examensarbeten och doktorsavhandlingar. Flera handledes av Christian och Eva F. Diesen och huvudresultaten finns redovisade i deras bok *Övergrepp mot kvinnor och barn – den rättsliga hanteringen* (2013). Nedan sammanfattas vad som framkommit från dessa olika källor.

Diesens arbete har särskilt inriktats på att utreda den s.k. sällningsprocessen, det vill säga bortfallet i ärenden från anmälan till åtal och fällande dom. För att studera bland annat den frågan samlades drygt 450 våldtäktsärenden in från Stockholms län 2004 och närmare 700 ärenden från 2006.

Enligt Diesens är huvudorsaken till att så få anmälningar gick till åtal inte att brotten är svårbevisade utan att polisens utredningar var för dåliga. *I alltför många ärenden går man inte vidare trots att för-*

utsättningarna att stärka bevisningen framstår som mycket goda och i många fall åtalar man inte trots att bevisen borde räcka för åtal och fällande dom (Diesen och Diesen 2013 s. 48). De tar upp en rad brister i arbetet som de identifierat genom sina studier, bland annat dessa:

- Alltför få kvinnor som anmäler våldtäkt får ett målsägande-biträde. Diesen hänvisar i det sammanhanget till en rapport från Åklagarmyndigheten (2010, s. 57) som visar att sannolikheten för åtal är åtta gånger högre i ärenden med förordnande än ärenden utan.
- På grund av begränsade resurser ”springer åklagarna ofta bevisvärderingen i förväg” och lägger ner ärenden med en identifierad misstänkt utan att denne hörts av polisen. Så var fallet i en tredjedel av de genomgångna ärendena från 2004.
- Polisen saknar ofta kompetens för att hålla bra förhör. Förhören med målsägaren är ofta för dåligt fokuserade på själva övergreppet medan förhören med den misstänkte tvärtom ofta är alltför fokuserade på de sexuella handlingarna. Vidare menar författarna att förhören av målsägande präglas av ifrågasättande och förhören med de misstänkta av godtagande.
- Utredningarna tar ofta för lång tid.
- Anmälningar från svaga grupper, såsom prostituerade, missbrukare, hemlösa, psykiskt sjuka och kvinnor från Asien eller Östeuropa som har en relation med en svensk man, har en lägre sannolikhet att leda till åtal, även i fall där bevisläget framstår som gott.

Diesen uppskattar avslutningsvis att minst en tredjedel av de anmälda våldtäkterna är svaga ur bevissynpunkt och därmed troligen inte skulle kunna gå till åtal, men att man i två tredjedelar av fallen borde ha förutsättningar för att komma mycket längre än man gör.

Brås frågeställningar

En central uppgift i Brås uppdrag är identifiera framgångsfaktorer i utredningarna av våldtäkt som kan bidra till att öka antalet åtal och fällande domar. I detta kapitel redovisar vi vilka övergripande insatser polisen vidtar vid utredningar om våldtäkt och vilket samband de har med att ärendet går till åtal.

En utredning inleds i 94 procent av fallen

Våldtäkt är ett allvarligt brott och en våldtäktsanmälan leder mot den bakgrunden nästan alltid till att en utredning inleds. Det är endast 6 procent av anmälningarna som direktavskrivs. När en förundersökning inte inleds anges oftast att *det är uppenbart att brottet inte går att utreda* eller att *uppgifterna i ärendet ger inte anledning att anta att brott som hör under allmänt åtal har förövats*. Det första skälet innebär att det inte finns spår eller andra åtgärder att vidta som kan tänkas leda till att brottet klaras upp. Det kan till exempel handla om att våldtäkten skedde för en längre tid sedan och den

misstänkte inte går att identifiera eller om att brottet skett utomlands och central bevisning inte finns tillgänglig i Sverige. Det andra skälet anges framför allt vid upprepade och uppenbart påhittade anmälningar från personer som är inskrivna på psykiatriska avdelningar eller om den anmälda gärningen är preskriberad.

Kapitlet baseras på anmälningar rörande fullbordad våldtäkt som lett till att en förundersökning inletts, varför 43 anmälningar som ingick i förra kapitlet inte ingår i analysen här. Vidare har 29 ärenden exkluderats på grund av de var samordnade med andra ärenden på ett sådant sätt att omfattningen på utredningsåtgärderna och tillgänglig bevisning inte kunde bedömas. Det betyder att den följande redovisningen bygger på 671 kodade utredningar.

I genomsnitt görs närmare åtta utredningsinsatser

Att en utredning inleds betyder dock inte alltid att några faktiska utredningsinsatser vidtas utöver att anmälan upprättas. För att få en mer övergripande bild av hur stora insatser polisen lägger ner på att utreda de anmälda våldtäkterna har vi räknat antalet utredningsinsatser i varje ärende. Som en insats räknas alla åtgärder för att samla in bevisning, såsom att hålla ett förhör, dokumentera skador eller analysera spår. Antalet åtgärder varierar mellan 0 och 71. Medelvärdet är 7,75 och medianen är 5.

I 6 procent av de inledda förundersökningarna vidtogs inga ytterligare åtgärder utöver anmälningsupptagning. I ytterligare 12 procent utförde polisen endast en åtgärd, vanligen ett målsägandeförhör, innan ärendet lades ned. Av tabellen framgår att inget ärende med färre än sex åtgärder har gått vidare till åtal.

Tabell 11. Antal utredningsåtgärder i förundersökningarna (n = 671). Procent.

Antal utredningsåtgärder	Andel	Åtalsfrekvens
Inga åtgärder	6	0
En åtgärd	12	0
Två till fem åtgärder	34	0
Sex till tio åtgärder	23	5
Elva eller fler åtgärder	26	22
Totalt	100	7

Nedan redovisas vilken typ av bevisning som inhämtas i utredningarna, uppdelat på huvudbevisning och stödbevisning. Med huvudbevisning avses parternas utsagor och med stödbevisning avses all annan bevisning i ärendet.

Huvudbevisning

I en våldtäktsutredning består den huvudsakliga bevisningen av målsägandens och den misstänktes utsagor. I nio av tio inledda utredningar förhörs målsäganden. Att målsäganden inte förhörs i alla utredningar beror framför allt på att hon inte alls vill delta eller hinner hoppa av innan ett riktigt förhör kan hållas. I ett fåtal ärenden är målsäganden okänd. Anmälaren kan till exempel misstänka att en våldtäkt ägt rum men vet inte vem offret är.

I de flesta ärenden finns en utpekad gärningsperson och i två av tre ärenden finns en *skäligen* misstänkt. När det finns en identifierad

misstänkt i ärendet förhörs han i drygt två av tre fall. Finns det en skäligen misstänkt person registrerad ökar andelen till tre av fyra. Det innebär alltså att den misstänkte inte förhörs i mellan var tredje och var fjärde utredning där det finns en utpekad gärningsperson. Detta hänger samman med att det är rutin i många våldtäktsutredningar att inte höra den misstänkte förrän man hört målsäganden och vittnen och fått deras utsagor. Därmed har man ett bättre underlag för förhöret med den misstänkte. Bedömer förundersökningsledaren att det inte finns anledning att gå vidare med utredningen efter förhören med målsäganden och vittnen blir den misstänkte aldrig förhörd.

Detta är en praxis som kan vara begriplig men som också kan ha nackdelar. Brå kommer att ta upp frågan närmare i slutdiskussionen.

Målsägandens utsaga en viktig faktor

I de allra flesta fall är den huvudsakliga bevisningen i ett våldtäktsärende målsägandens utsaga. Av den bör det framgå *vad* som hänt, *hur* det gått till samt *när* det skett. Generellt kan sägas att möjligheten för polisen att utreda en anmälan ökar om det finns en tydlig berättelse från målsäganden vad gäller vilka sexuella handlingar som utförts och framför allt hur dessa har framtvingats (genom hot/våld eller utnyttjande av målsägandens oförmåga att freda sin sexuella integritet). I sex av tio utredningar fanns en tydlig gärningsbeskrivning. I en fjärdedel av utredningarna har Brå kodat målsägandens gärningsbeskrivning som vag. Vagheten består antingen i att tvånget inte är närmare beskrivet eller i att målsäganden inte kan säga när händelsen ägde rum. I var sjätte anmälan saknades en gärningsbeskrivning helt och hållet. Ju utförligare gärningsbeskrivningen är, desto större är chansen att ärendet går till åtal. Är gärningsbeskrivningen vag eller saknas helt krävs att det finns starka stöd vittnen eller teknisk bevisning för att åtal ska bli aktuellt.

Tabell 12. Gärningsbeskrivning och åtalsfrekvens i förundersökningarna (n = 671). Procent.

Målsägandens gärningsbeskrivning	Andel av utredningarna	Åtals- frekvens
Detaljerad	60	9
Vag	24	6
Saknas	16	1
Totalt	100	7

Kvaliteten i förhören brister ibland

Utifrån den fördjupade granskningen av utredningarnas kvalitet i 200 ärenden, är Brås bedömning att förhören inte alltid håller en tillräckligt hög kvalitet. Till exempel är förhören med målsäganden ibland otillräckligt fokuserade på själva övergreppet, vilket får till följd att man inte får fram en tydlig gärningsbeskrivning. När den misstänkte förhörs tycks polisen ibland godta dennes utsaga utan att ställa uppföljningsfrågor. Likaså avstår man inte sällan från att i efterhand följa upp sanningshalten i kontrollerbara påståenden som görs i förhören.

Vanligt att målsäganden inte vill delta

Att målsäganden deltar i utredningen är i princip en förutsättning för åtal och dom. Även om det inte är något formellt krav är det mycket sällsynt med åtal om målsäganden inte vill delta i utredning och rättegång. I Brås material finns endast ett fall som lett till åtal där målsäganden inte deltagit. I det ärendet förblev målsäganden okänd men övergreppet fångades på film.

Tabell 13. Målsägandens medverkan och åtalsfrekvens i förundersökningarna (n = 671). Procent.

Målsägandens medverkan	Andel av utredningarna	Åtalsfrekvens
Medverkar fullt ut	63	10
Medverkar, men ej fullt ut	8	6
Hoppar av	16	0
Vill ej medverka/okänd	12	1
Totalt	100	7

I sju av tio ärenden medverkar målsäganden i utredningen. Här har vi också skiljt mellan om målsäganden medverkar fullt ut eller inte. Med det senare menas att målsäganden inte formellt hoppar av, men vid ett flertal tillfällen inte dyker upp på förhör, vägrar att genomgå en läkarundersökning eller avstår från att berätta om centrala delar av det som hänt. Ju mer målsäganden deltar i utredningen, desto högre är åtalsfrekvensen.

I tre av tio utredningar medverkar alltså inte målsäganden. Ibland säger hon direkt vid anmälningsupptagningen att hon inte vill delta. Det vanligaste när hon inte vill delta är dock att hon först visat intresse för att medverka, genom att själv anmäla eller ställa upp på förhör, men att hon efter ett tag inte vill delta längre.²⁵ I ett par fall, som i exemplet ovan, är målsäganden okänd. I det följande kapitlet "Orsaker till nedläggning" beskrivs ärenden där målsäganden inte vill delta närmare.

Målsägandebitråde i sex av tio åklagarledda utredningar

Ett målsägandebitråde är en advokat eller biträdande jurist som stödjer målsägande under rättsprocessen, bland annat genom att föra dennes skadeståndstalan. Den 1 juli 2018 ändrades lagen på så sätt att om förundersökningen avser brott enligt 6 kap. brottsbalken, ska anmälan om målsägandebitråde göras omedelbart när förundersökning har inletts eller återupptagits, om det inte är uppenbart att målsäganden saknar behov av sådant biträde.

I de åklagarledda utredningarna hade sex av tio målsägande fått ett målsägandebitråde medan motsvarande andel var en av sex i de polisledda utredningarna. Det är nästan exakt samma andel som fått målsägandebitråde enligt Åklagarmyndighetens granskning av ärenden 2011 (Åklagarmyndigheten 2012), och en fördubbling av andelen 2004 (Rikspolisstyrelsen och Åklagarmyndigheten 2005).

Att målsäganden har fått ett särskilt biträde är något som lyfts fram som en framgångsfaktor i tidigare granskningar av våldtäktsut-

²⁵ Sådana avhopp förekommer i 16 procent av utredningarna, medan målsäganden redan från början inte vill delta i 12 procent av ärendena.

redningar. Biträdet kan till exempel stödja målsäganden så att förhören blir så bra som möjligt och minska risken att hon hoppar av utredningen. I en tillsynsrapport (Åklagarmyndigeten 2010) fann man att ett förordnande av målsägandebitråde ökade sannolikheten för åtal med åtta gånger. Enligt Brås bedömning finns det dock en risk att man överskattar vilken betydelse ett målsägandebitråde har för åtalsfrekvensen, då ett sådant i stort sett alltid förordnas om ett våldtäktsärende går till rättegång (Brå 2009). Ibland sker det i slutet av utredningen, vilket gör det svårt att avgöra hur stor påverkan målsägandebiträdets närvaro haft för åtalet.

Oftast finns samtyckesinvändning

Ingen av de misstänkta i materialet erkänner fullt ut att de våldtagit målsäganden. De ger ofta en helt annan bild av vad som hänt. I mer än två tredjedelar av fallen där den misstänkte hörs, anger han att målsäganden samtyckte till det som skett. En fjärdedel förnekar att de alls haft sex med målsäganden vid det aktuella tillfället. Vidare är det 3 procent som anger att de inte minns eller säger ingenting, och en lika liten andel medger *delvis* att det gått till såsom målsäganden berättat.

Tabell 14. Den misstänktes inställning till våldtäktsanklagelsen (n = 338). Procent.

Misstänkts inställning	Andel
Tyst/minns ej	3
Nekar till sexuellt umgänge	27
Hävdar samtycke	68
Medger delvis	3
Totalt	100

Att en så stor andel anger samtycke innebär en svårighet när brottet ska styrkas. Om den misstänkte förnekar att de haft sex kan teknisk bevisning i form av dna-spår ha stor betydelse, men när den misstänkte medger att de haft sex men anger samtycke, är värdet av sådan bevisning oftast inte så stort. Då måste annan typ av bevisning finnas för att få till stånd ett åtal.

Tvångsmedel i samband med att den misstänkte förhörs

Nedan redovisas de olika typer av tvångsmedel som används mot den misstänkte i anslutning till förhören. En del av dessa tvångsmedel hänför sig till beviskategorierna teknisk bevisning och skriftlig bevisning och tas då upp även i de avsnitten.

När den misstänkte ska förhöras kan förundersökningsledaren (i de allra flesta fall åklagaren) besluta om att han antingen hämtas eller kallas till förhöret. Nackdelen med att enbart skicka en kallelse är att den misstänkte inte alltid dyker upp. Att enbart kalla den misstänkte till förhör och inte hämta honom ökar också risken för att han under tiden fram till förhöret stör utredningen genom att försöka påverka målsäganden och vittnen, eller förstör bevis. I drygt hälften av alla fall där den misstänkte förhörs framgår det att den misstänkte hämtats till förhöret. När anmälan görs i nära anslutning till brottet hämtas den misstänkte till förhöret i större utsträckning, fyra av fem gånger. Det har att göra med att polis enligt lag då har rätt att gripa den misstänkte.

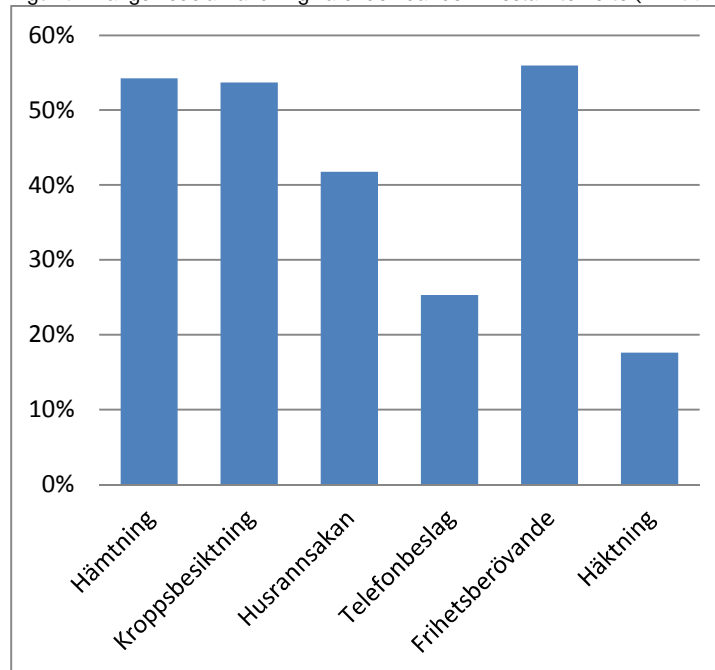
I stort sett alla som grips kroppsbesiktas också. Åklagaren kan fatta beslut om kroppsbesiktning förutsatt att personen är skäligen misstänkt för brottet. Syftet med en kroppsbesiktning är framför allt att ta salivprov som kan dna-testas, men det används också för att säkra eventuella spår från målsäganden på den misstänkte samt för att göra en droganalys.

Det är något fler som frihetsberövas *efter* ett förhör än före, men i de flesta fall är det inte långvarigt. Framför allt sker det i väntan på att en försvarsadvokat förordnas, om den misstänkte valt att inte uttala sig utan en sådan närvarande. Hälften av dem som frihetsberövats släpps samma eller nästkommande dag. Ungefär en tredjedel häktas.

Ett annat tvångsmedel som utnyttjas i utredningarna är husrannsakan, vilket genomfördes i 42 procent av ärendena där den misstänkte hördes (här räknas både reell och personell husrannsakan). I vart fjärde fall där den misstänkte hörts, togs en mobiltelefon i beslag.

Det finns ett starkt samband mellan användning av tvångsmedel och åtalsfrekvens, men då sambandet i huvudsak styrs av en bakomliggande faktor, bevisläget, redovisas inte dessa siffror.

Figur 3. Tvångsmedelanvändning i ärenden där den misstänkte hörts (n = 352)

Stödbevisning

All bevisning som inte utgörs av målsägandens och den misstänktes utsagor kallas stödbevisning. En grundläggande princip i det svenska rättssystemet är den fria bevisvärderingen. Det innebär att domaren fritt får bedöma värdet av den bevisning som läggs fram.

Därmed kan det, åtminstone teoretiskt, räcka med målsägandens utsaga för att fälla en person för våldtäkt. I rättspraxis har det däremot uppställts ett mer eller mindre outtalat krav på stödbevisning

(Annerén 2013, Åklagarmyndigheten 2007). Vi har delat in polisens inhämtande av stödbevisning i följande kategorier:

- *Muntlig stödbevisning*: Förhör med vittnen och experter
- *Teknisk stödbevisning*: Till exempel säkrande av dna, fingeravtryck och droganalys
- *Skadedokumentation*: Inhämtande av rättsintyg, journalanteckning m.m.
- *Annan skriftlig stödbevisning*: Inhämtande av sms, dagboksanteckningar, bilder, filmer och telefonsamtal m.m.

Nedan redovisas var och en av dessa kategorier.

Vittnesförhör kan ge betydelsefull stödbevisning

Vittnesförhör är en viktig del i bevisinhämtningen. Utan vittnen som ger stöd för målsägandens utsaga krävs det synnerligen stark övrig bevisning för att anmälningen ska kunna leda till åtal. Endast två ärenden i urvalet gick till åtal utan att vittnen har hörts.

I närmare två tredjedelar av utredningarna har minst ett vittne hörts,²⁶ och i två tredjedelar av dessa har vittnesmålet, enligt Brås bedömning, gett stöd för målsägandens berättelse. Det är dock mycket sällsynt att stödet innebär att vittnet faktiskt sett vad som hänt. Vanligen rör det sig om att vittnen sett något i anslutning till den anmälda händelsen eller att målsäganden i efterhand berättat vad hon utsatts för.

Dna-spår från den misstänkte i 5 procent av utredningarna

Teknisk bevisning definieras här som spår av den misstänktes dna i eller kring målsäganden och spår av alkohol/droger i ärenden där berusning/drogpåverkan kan ha gjort att målsäganden befanns i en särskilt utsatt situation. Inledningsvis kan det vara lämpligt att påpeka att Brå endast kodat *förekomsten* av sådan bevisning, men att det kan variera kraftigt hur betydelsefull den är. Till exempel är spår av sperma i målsäganden mycket stark bevisning om den misstänkte är en främling som nekar till att de haft sex, men mindre utslagsgivande om han vidgår att de haft sex, men hävdar samtycke.

I dag kan den som utsatts för ett sexuellt övergrepp få hjälp med läkarundersökning och spårsäkring både vid specialkliniker för våldtagna och vid vårdcentraler i glesbygden. Detta gäller oavsett om en polisanmälan har gjorts eller inte. En särskild spårsäkringssats,²⁷ så kallat rape-kit, har tagits fram för att underlätta sjukvårdens hantering och polisens efterföljande arbete, och det ska finnas tillgängligt på alla polisstationer, sjukhus och vårdcentraler. För att säkra dna-

²⁶ I 421 av de 671 utredningarna.

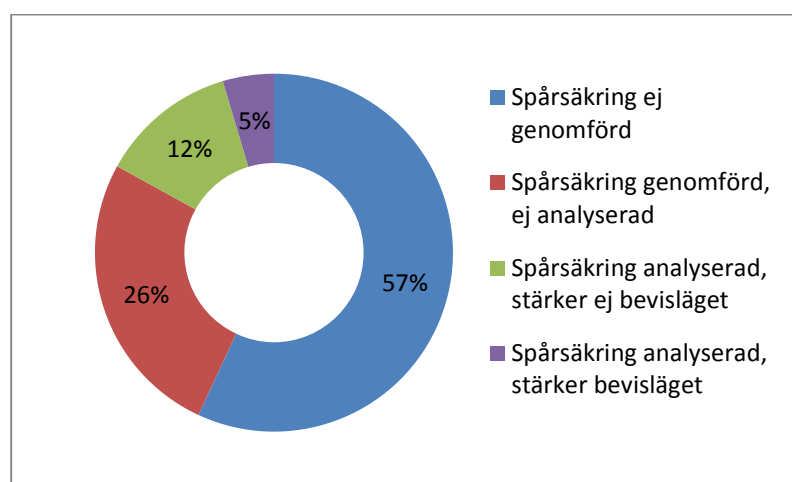
²⁷ En spårsäkringssats är en låda som innehåller utrustning för att samla in och dokumentera bevismaterial samt instruktioner för användningen. För mer information, se Nationellt centrum för kvinnofrid (2008).

spår från den misstänkte tar man prover från olika delar av målsägandens kropp ("toppsning").²⁸

I 43 procent av utredningarna framkommer det att målsäganden varit på sjukhus där sådana prover tagits. De dna-prover som tas på målsäganden kan sedan matchas mot den misstänktes dna. Om det är möjligt beslagtar polisen också regelmässigt sängkläder och målsägandens kläder i spårsäkringssyfte.

Dna-analyserna görs av Nationellt forensiskt centrum (NFC). Alla prover skickas dock inte in för analys – i 39 procent av de ärenden där det framgick att en spårsäkring genomförts skickades proverna till analys. När analysresultaten var dokumenterade i ärendet var det vanligaste att inga fynd gjorts, i en av fyra fall kunde man säkra spår av den misstänkte. Det betyder att man i endast 5 procent av utredningarna fick fram teknisk stödbevisning i form av dna.

Figur 4. Användning och resultat av spårsäkring i utredningarna (n = 671).

I en del ärenden är det av betydelse att veta hur påverkad målsäganden var av alkohol eller andra droger när händelsen ägde rum. Det är viktigt att veta för att kunna bedöma om hon kan ha befunnit sig i en särskilt utsatt situation när det anmälda brottet skedde. Därför ingår det i spårsäkringssatsen även nödvändig utrustning för att ta blod- och urinprover. Dessa prover kan sedan skickas till Rättsmedicinalverket (RMV) för att kontrollera halten av alkohol och andra droger. Så har skett i var tionde utredning, och i ett av fyra fall där målsägandens berusning/drogpåverkan kan ha inneburit att hon befunnit sig i en särskilt utsatt situation. Ju närmare inpå den anmälda händelsen som proven tas, desto säkrare kan man uttala sig om berusningsgraden vid händelsen. Det finns inte alltid förutsättningar för att ta prov direkt i anslutning till brottet. Brås genomgång tyder dock på att det finns en potential för polisen att bättre säkerställa att proven tas så skyndsamt som möjligt.

En utförd droganalys som kunde ge stöd för att målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation fanns i 5 procent av utred-

²⁸ Vilka prover som tas beror ofta på målsägandens beskrivning av vad övergreppet inneburit.

ningarna. Här bör påpekas att endast förekomsten av alkohol/droger har kodats, vilket inte alltid behöver betyda att den beräknade promillehalten vid brottstillfället var så hög att analysresultatet fungerar som stark stödbevisning. I motsats skulle en *låg* promillehalt kunna tas för intäkt att målsägande *inte* befann sig i särskilt utsatt situation på grund av berusning.

Sammanfattningsvis kan sägas att sannolikheten för åtal ökar om det finns teknisk bevisning säkrad. Samtidigt är sådan bevisning ovanlig, den förekommer endast i 8 procent av utredningarna.

Dokumentation av skador

Som framgår i det förra kapitlet anges i hälften av anmälningarna att målsäganden utsatts för någon form av våld. Oftast handlade det om ringa våld, såsom att hålla fast eller betvinga målsäganden med sin kroppstyngd. Grovt våld, såsom att gärningspersonen tagit strypgrepp, sparkat eller slagit målsäganden, var ovanligt och förekom i drygt 10 procent av anmälningarna. Av det följer att det i de flesta fall inte finns några skador på målsäganden. Oavsett om målsäganden har skador eller inte är det viktigt att frågan är dokumenterad i utredningen.

Enligt polisens rutiner ska målsäganden alltid läkarundersökas och ett rättsintyg utfärdas i fall där det kan vara relevant. Det finns här skäl att betona att besöket på sjukhuset också fyller andra funktioner än dokumentation av skador och spårsäkring. Det är också möjligt att få hjälp med krisbearbetning, graviditetstest och test för könssjukdomar.

Förekomst av eventuella skador dokumenteras i vart fjärde fall

Totalt sett finns det dokumenterat i omkring 27 procent av utredningarna huruvida målsäganden har skador eller inte.²⁹ I 16 procent av utredningar finns ett rättsintyg. I ett rättsintyg redovisas inte bara målsägandens skador utan läkaren gör också en bedömning av om skadorna är förenliga med målsägandens berättelse om händelsen. Om ett rättsintyg av något skäl inte inhämtas kan i stället läkarens journalanteckning användas som skadedokumentation i utredningen. I enstaka fall har skador endast dokumenterats med bilder som är tagna av polisen eller målsäganden.

Andelen utredningar med skadedokumentation ökar om anmälningen gjordes inom en vecka från händelsen. I de fall anmälan gjorts inom en vecka, men det inte gjorts någon läkarundersökning rörande eventuella skador, beror det oftast på att målsäganden inte velat. Andelen utredningar med skadedokumentation ökar också om målsäganden anger att våldtäkten skedde med våld. Även andelen rättsintyg ökar i dessa fall.

Påvisade skador

Som framgår av tabell 15 finns det dokumenterat att målsäganden har skador i 17 procent av samtliga utredningar. När målsäganden angett att hon utsatts för någon form av våld, och anmälan gjorts

²⁹ Det finns skäl att påpeka att ytterligare 15 procent av målsägandena har blivit undersökta av en läkare utan att resultatet finns dokumenterat i akten.

inom en vecka, finns det påvisade skador i 35 procent av fallen. När målsäganden angett att hon utsatts för grovt våld, och anmälan gjorts inom en vecka, finns det påvisade skador i närmare hälften av fallen.

Tabell 15. Förekomsten av skadedokumentation och påvisade skador. Procent.

Kategori	Med skade- dokumentation	varav rättsintyg	Påvisade skador
Alla utredningar (n = 671)	27	16	17
Anmält inom en vecka (n = 395)	46	27	23
Våld i gärningsbeskrivning (n = 307)	36	22	26
Inom en vecka/våld (n = 177)	49	31	35
Grovt våld i gärningsbesk. (n = 66)	45	24	32
Inom en vecka/grovt våld (n = 32)	66	44	47

Det är dock inte alla påvisade skador som har en tydlig koppling till gärningsbeskrivningen, såsom märken efter fasthållning eller genitala skador. Att målsäganden har skador med sådana tydliga kopplingar är ovanligt. Det förekommer endast i 5 procent av utredningarna.

I vissa fall kan även eventuella skador på den *misstänkte* ha betydelse för att styrka målsägandens utsaga. Sådan skadedokumentation är mindre vanlig i ärendena. En bidragande orsak till detta kan vara att polisen sällan förhör den misstänkte i nära anslutning till händelsen.

Påverkar påvisade skador åtalsfrekvensen?

Brå har slutligen också studerat i vad mån påvisade skador hos målsäganden ökar sannolikheten för åtal. Det framgår då att om det finns påvisade skador med en tydlig koppling till gärningsbeskrivningen ökar sannolikheten för åtal markant. Skador som inte på ett tydligt sätt kan kopplas till gärningsbeskrivningen tycks däremot inte ha någon betydelse för om ärendet leder till åtal eller inte. I de fallen är åtalsfrekvensen densamma som i fall där det inte finns några påvisade skador.

Tabell 16. Resultat av skadedokumentation och åtalsfrekvens (n = 184). Procent.

Resultat av skadedokumentation	Andel	Åtals- frekvens
Påvisade skador, tydlig koppling till gärningsbeskrivning	18	26
Påvisade skador utan tydlig koppling till gärningsbeskr.	45	13
Ej påvisade skador	36	13
Totalt	100	16

Skriftlig bevisning kan vara en utslagsgivande faktor

Allt som inte inryms i de tidigare beviskategorierna har vi valt att kalla ”annan skriftlig bevisning”. Som exempel kan nämnas sms, brev, bilder eller filmer i datorer och mobiltelefoner, bilder från övervakningskameror, dagsboksanteckningar, inlägg på sociala medier och dokumentation av larmsamtal. Bevisning av detta slag samlas in i knappt en tredjedel av de utredda ärendena. I vissa fall beslagtas och töms parternas telefon, i andra lämnar målsäganden in så kallade skärmdumpar från mobil eller dator. Det förekommer också att polisen fotograferat av en sms-konversation från telefon-

skärmen. I vissa fall finns det en händelserapport eller utskrift av larmsamtal dokumenterat i akten.

Som framgår av beskrivningen ovan är det ett vitt spektrum av källor som faller inom kategorin skriftlig bevisning. Vid kodningen av förundersökningarna har Brå bedömt om den skriftliga bevisningen ger stöd åt anmälan,³⁰ eller om den tvärtom på ett betydande sätt väcker tvivel kring målsägandens utsaga. I 13 procent av utredningarna har Brå bedömt att det fanns skriftlig bevisning som stärkte bevisläget. Dessa utredningar med skriftlig stödbevisning hade en åtalsfrekvens på 29 procent, medan andelen var 4 procent för de ärenden där sådan bevisning saknades. Skriftlig motbevisning förekom i 6 procent av utredningarna, varav alla lades ned.

Sammanfattning bevisinhämtningen

I tabell 17 nedan sammanfattas i vilken utsträckning olika former av stödbevisning inhämtats i utredningen och hur vanligt det är att ärendet leder till åtal vid förekomsten av olika typer av bevisning. Tabellen visar att vissa former av bevisning ofta inhämtas under utredningen, men att den åtgärden/bevisningen sällan räcker för ett åtal. Det gäller till exempel att målsäganden hörs och har en tydlig gärningsbeskrivning eller att den misstänkte och vittnen förhörts. Det är mer ovanligt att polisen får fram teknisk eller skriftlig bevisning, men om de får det ökar sannolikheten för ett åtal.

Här bör dock påpekas att en tabell av detta slag, med mycket exakta siffror, kan skymma det faktum att redovisningen till viss del bygger på *bedömningar*. Det är inte alltid givet hur man ska bedöma vad som ska anses ge stöd åt gärningspåståendet. Brå uppfattar ändå att tabellen kan ge en värdefull bild men att den bör tolkas med försiktighet.

Tabell 17. Åtalsfrekvens utifrån bevisfaktorer (n = 671). Procent.

Bevisfaktor	Andel	Åtalsfrekvens
Målsäganden hörd	90	8
utförlig gärningsbeskrivning	60	10
Misstänkt hörd	52	14
medger delvis	1	56
Vittnen hörda	63	11
muntlig stödbevisning	43	16
Skadedokumentation	27	16
varav rättsintyg	16	22
Teknisk stödbevisning	8	29
Skriftlig stödbevisning	13	28
Skriftlig motbevisning	6	0
Alla utredningar	100	7

Alla variabler i tabellen har ett statistiskt signifikant samband med åtalsfrekvensen ($p < 0,05$).

³⁰ Skriftlig stödbevisning kan variera i styrka, och det bör här påpekas att bedömningen har gjorts av Brås kodare – någon med större juridisk expertis och erfarenhet hade kanske kommit fram till en annan slutsats.

I nästan hälften av utredningarna fanns ingen stödbevisning alls. Avsaknad av stödbevisning eller förekomst av skriftlig motbevisning är liktydigt med att utredningen läggs ned. En annan aspekt som är viktig att lyfta fram, då en stor andel av anmälningarna inte innefattar våld och många misstänkta hävdar samtycke, är att dokumenterade skador och säkrade dna-spår inte är avgörande för att ett ärende ska gå till åtal. I nästan hälften av åtalen fanns ingen sådan bevisning.

En ytterligare bild av bevisläget i de utredningar som gått till åtal (och rättegång) presenteras i kapitlet om den dömande verksamheten.

Tidsaspekter

En annan faktor som ofta nämns i tidigare granskningar av våldtäktsutredningar är tidsaspekten. Det som då brukar framhållas är hur viktigt det är att anmälan sker så snabbt som möjligt, samt vikten av att utredningsarbetet sker skyndsamt.

När en utredning inleds är mediantiden fram till avslutande beslut 68 dagar,³¹ det vill säga drygt två månader. En jämförelse med en tidigare studie från Brå (2016b) tyder på att utredningstiderna för våldtäkt har ökat. Åren 2009–2014 varierade mediantiden mellan 51 och 63 dagar.

Totalt 14 procent av utredningarna avslutas inom en vecka, vilket också är liktydigt med att ärendet läggs ned. Störst andel åtal har utredningar som varar i mellan fem och tolv veckor.

Tabell 18. Förundersökningarna uppdelade på utredningstid (n = 671). Procent.

Utredningstid	Andel	Åtalsfrekvens
1 vecka eller kortare	14	0
2-4 veckor	20	6
5-12 veckor	23	14
13-26 veckor	22	5
27-52 veckor	16	9
Längre än ett år	6	8
Totalt	100	7

Längre utredningstid är dock inte alltid är liktydigt med fler utredningsinsatser. De flesta insatser sker i utredningens initiala skede. Den ytterligare tid som sedan förflyter beror vanligen på att man inväntar provsvar från NFC eller att ärendet blir liggande på grund av hög arbetsbelastning. I vissa fall förklaras den långa utredningstiden av att målsäganden inte vill medverka och att polisen därför lägger ärendet ”på is” för att se om hon ändrar sig.

Vidtas möjliga åtgärder i “färska” anmälningar?

Möjligheten att klara upp ett brott ökar om anmälan görs i direkt anslutning till brottet. Då är fler utredningsinsatser möjliga att ge-

³¹ För att få jämförbara siffror har mediantiden beräknats på alla misstankar om våldtäkt i misstankeregistret, från inskrivningsdatum till datum för avslutande beslut, för alla inledda förundersökningar som pågått i max 365 dagar.

nomföra och målsägande och vittnen har det som skett i färskt minne. Det är därför intressant att studera vilken bevisning som samlas in i de ärenden där anmälan gjorts i nära anslutning till brottstillfället, i jämförelse med de anmälningar som gjorts senare.

Tabell 19. Andel förundersökningar där olika åtgärder vidtagits, uppdelat på anmälningstidpunkt (n = 272/399). Procent.

Åtgärder	Anmält samma eller nästa dag	Anmält senare
Förhör med målsäganden	91	89
Förhör med vittnen	68	59
Förhör med misstänkt	59	48
Brottsplatsundersökning	35	5
Gynekologisk undersökning	68	22
resultat dokumenterat	33	11
Skadedokumentation	40	19
varav rättsintyg	26	9
Droganalys målsäganden	18	5
Spårsäkring genomförd	68	24
Spårsäkring analyserad	29	9
Spårsäkring stärker bevisläget	9	2
Telefontömning	24	15

Betydelsen av att utredningsåtgärder vidtas skyndsamt

Av betydelse är inte bara *om* polisen vidtar vissa utredningsåtgärder, utan också *när* dessa kommer till stånd. Av Brås fördjupade granskning framgår att utredningsarbetet inte alltid bedrivs så skyndsamt som vore önskvärt. Ofta har det inte haft någon uppenbar inverkan på utgången i ärendet, men i vissa fall finns det risk att man går miste om avgörande bevisning. Det kan handla om att det dröjer för länge innan prover som kan användas vid en droganalys tas, eller att övervakningsfilmer har raderats innan polisen hunnit begära in dem.

Det första förhöret med den misstänkte hålls inte sällan så långt efter anmälan att eventuella motvärnsskador eller besvärande innehåll i mobiltelefonen har försvunnit.

För att illustrera betydelsen av olika tidsaspekter har vi i tabellen nedan sammanställt mediantiden i dagar mellan olika hållpunkter i utredningen.

Tabell 20. Mediantid mellan olika hållpunkter i utredningen i nedlagda respektive åtalade ärenden (n = 671).

Antal dagar, median	Nedlagda ärenden	Åtalade ärenden
Brott-anmälan	3	1
Anmälan-målsägandebiträde	8	4
Anmälan-vittnesförhör	1	2
Anmälan-förhör med misstänkt	24	1

Betydelsen av ett skyndsamt agerande blir ännu tydligare om man exkluderar de fall där anmälan skett samma dag som brottet. Även här bör man tolka resultaten med försiktighet då snabbheten delvis är ett resultat av såväl målsägandens motivation att medverka i utredning, som polis och åklagares ärendeprioritering.

Tabell 21. Mediandagar mellan olika hållpunkter i utredningen i nedlagda respektive åtalade ärenden som anmälts mer än en dag efter brottstidpunkten (n = 462).

Antal dagar, median	Nedlagda ärenden	Åtalade ärenden
Brott-anmälan	23	2
Anmälan-målsägandebiträde	12	5
Anmälan-vittnesförhör	7	2
Anmälan-förhör med misstänkt	81	2

Organisation och resurser

År 2015 genomförde polisen en omorganisation och blev en sammanhållen myndighet indelad i sju regioner, som i sin tur är indelade i ett antal polisområden och lokalpolisområden. Sedan omorganisationen utreds våldtäkter ofta av samma enheter som utreder grova våldsbrott.

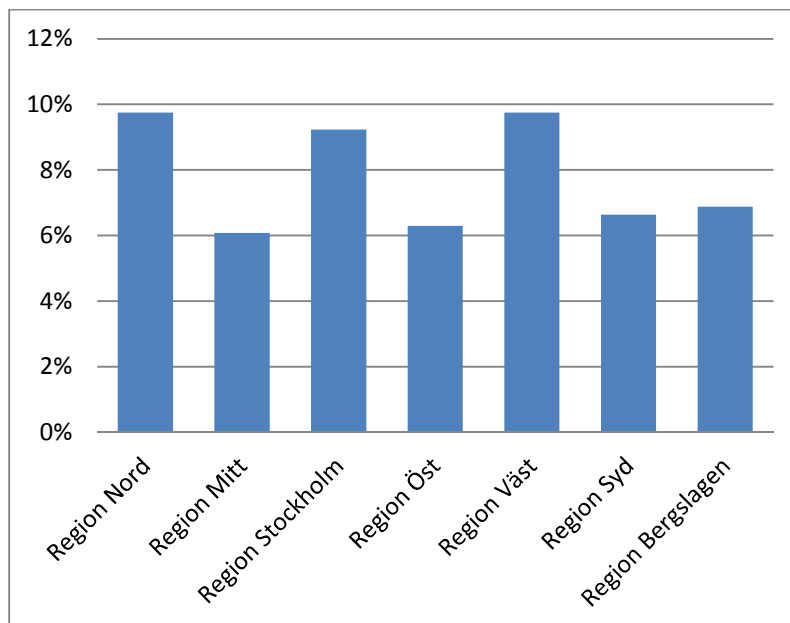
Något som lyfts fram i debatten, som en förklaring till den låga uppleringen och de långa utredningstiderna för våldtäkter, är att utredningar om våldtäkt nedprioriteras när resurser ska fördelas i den nya organisationsstrukturen (Amnesty International 2019 s. 91). I en rapport från Polisregion Väst (2017 s. 24) står följande: *Detta förhållningssätt medför bl.a. att våldtäkterna används som balansreglering när enheter som utreder grova brott har mycket, eller för mycket, att göra. Det innebär också att de som arbetar med våldtäkter ofta rycks från detta uppdrag för att hantera andra grova brott, mord, mordförsök m.m. [...] Organisationen är alltså inte optimal för att utreda våldtäkter.*

I genomgången av förundersökningarna har vi kodat vilken enhet som utrett anmälan. Det visar sig att enheter för grova brott har både något längre utredningstid och högre åtalsfrekvens än till exempel enheter för brott i nära relation (BINR) eller generella utredningsenheter. I viss mån styr anmälningens karaktär vilken enhet som utreder brottet; har parterna en nära relation är det ofta BINR som utreder brotten medan våldtäkter mellan obekanta generellt sett utreds av Grova brott. De fall där parterna är bekanta utreds ungefär lika ofta vid samtliga enheter. Utredningarna leder i dessa fall i störst utsträckning till åtal om de görs vid en enhet för grova brott. Eftersom vi inte har kunskap om hur ärendefördelningen mellan enheterna går till har vi inte gjort en närmare analys av skillnader i upplering mellan enheter.

Uppklaringen skiljer sig åt mellan regionerna

I det kodade materialet är det så pass få ärenden i varje region som går till åtal att det inte går att dra några säkra slutsatser utifrån dem. Men vi kan i stället analysera regionala variationer utifrån kriminalstatistiken. I figur 5 har vi, uppdelat på region, sammanställt hur stor andel av de totalt 11 733 anmälningar om fullbordad våldtäkt mot vuxen kvinna som ledde till åtal under perioden 2015–2017.

Figur 5. Genomsnittlig uppklaringsprocent 2015-2017 per region (n = 11 733).

I figuren framträder ganska tydligt tre regioner med högre uppklaringsprocent än de övriga: Region Nord, Stockholm och Väst. Frågan är då om det i urvalet av förundersökningar från 2016 går att urskilja om dessa tre regioner gör någonting annorlunda än regionerna med sämre resultat.

De två grupperna är närmast identiska när det gäller anmälningarnas karaktär och vilken bevisning som samlas in. Men det finns ett par tydliga skillnader. Den största skillnaden gäller vilken enhet som utreder brotten. I regionerna med högre uppklaringsprocent utreds en större andel av enheter för Grova brott, medan färre utreds av BINR-enheten.

En annan skillnad är att i gruppen med bättre resultat har en av tio anmälningar om våldtäkt tillkomit i samband med en utredning av andra brott, jämfört med en av tjugo i övriga regioner. Det kan indikera att utredarna är mer erfarna och i högre utsträckning uppmärksammar tecken på sexuellt våld i till exempel kvinnofridsären den.

I regioner med högre uppklaringsprocent förordnas ett målsägan-debiträde i något högre utsträckning, men faktiskt lite senare i utredningen (medianen är 9 dagar efter anmälan jämfört med 6 dagar). Den misstänkte hörs tidigare (efter 16 dagar jämfört med 20). Vad dessa skillnader beror på, och om de är förklaringen till den högre uppklaringen, är svårare att svara på.

Vad gäller bevisinhämtningen får man i regionerna med högst uppklaringsprocent något oftare fram en tydlig gärningsbeskrivning, man dokumenterar i större utsträckning skador med rättsintyg och hör i fler fall den misstänkte jämfört med övriga regioner – men skillnaderna är inte statistiskt signifikanta.

Åklagarnas del av arbetet

I förundersökningar (FU) om våldtäkt ska en åklagare leda arbetet så snart någon blir skäligen misstänkt för brottet. Fyra av fem av de inledda utredningarna i materialet leddes av en åklagare.

En intressant fråga är hur nära polis och åklagare arbetar i utredningen och i vilken utsträckning åklagaren som FU-ledare konkret leder utredningsarbetet. För att närmare besvara den frågan behövs egentligen ett bättre underlag än dokumentationen från utredningarna. I vissa ärenden ger åklagaren detaljerade skriftliga instruktioner om vilka insatser som ska vidtas och vad förhören ska fokusera på. I andra ärenden saknas i stort sett sådana skriftliga instruktioner. I några fall inskränker sig kommunikationen till påminnelser om tidigare direktiv eller till frågan om vad som hänt, eftersom tidsfrister är på väg att överskridas. Det går dock inte att säga att avsaknaden av dokumenterade direktiv beror på att åklagaren inte styr utredningen så nära utan lämnar över mycket av besluten om vad som ska göras till polisen. Det kan lika gärna bero på att kontakterna sker muntligen och inte dokumenteras på något fullständigt sätt. Det är dock påtagligt sällan som det finns någon dokumenterad positiv (eller negativ) feedback från åklagaren till polisen om hur de genomfört förhör eller andra utredningsinsatser.

Något som kan förlänga utredningen, och som riskerar att försvåra arbetet och påverka kvaliteten, är att åklagaren som leder förundersökningen byts ut. Mot den bakgrunden har vi studerat frågan i de fall där en utredning inleddes och pågick längre än en vecka, och där en åklagare var FU-ledare. Det framgår då att FU-ledaren byttes ut under utredningen i två av tre ärenden. I hälften av dessa fall skedde ett byte, medan det i återstoden av fallen var fler byten. Det högsta antalet byten var nio.

En del av bytena beror på att det är en jouråklagare som fattar de inledande besluten och att denna åklagare senare byts ut. De flesta bytena beror dock inte på detta, utan på att FU-ledaren får andra uppgifter.

Exempel på bra utredningsarbete

I de flesta fall som leder till åtal genomförs ganska omfattande utredningsinsatser, mycket fler än genomsnittet för de nedlagda ärendena. Det går dock inte alltid att säga om det beror på att det finns fler möjliga spaningsuppslag i dessa ärenden eller om det beror på ett särskilt bra arbete från polisens sida. Några av fallen som ledde till åtal ger dock prov på ett mycket bra polisarbete. Två exempel rör överfallsvåldtäkter.

I det ena fallet blev en kvinna utsatt för en överfallsvåldtäkt i ett skogsområde på väg till jobbet. Hon ger signalement och berättar att han bar en tröja av ett speciellt märke. Hon anger också att mannen använde kondom vid övergreppet. Tekniker kommer till platsen och området söks med spårhund. Man hittar då en kondom med sperma. Polisen granskar också bilder från övervakningskameror i tunnelbaneuppgången intill brottsplatsen för att hitta någon som kommer vid den tidpunkten och bär en sådan tröja. Från kondomen kan dna säkras som matchar en person i brottsregistret. Hans utseende stämmer med vad målsäganden berättar och med bilder från tunnelbaneuppgången. Den personen är lätt att gripa, för när han

identifieras sitter han redan anhållen för misshandel i ett annat ärende. Mannen fälls i både tingsrätt och hovrätt.

Det andra fallet rör en hemlös kvinna med missbruksproblem som ringer och anmäler att hon våldtagits. Hon sov på en parkbänk när en främmande man kom och tvingade henne till oralsex. Polisen åker till platsen och ambulans anländer, eftersom hon klagar på att hon har ont. Kvinnan är för berusad och arg för att ambulanspersonalen ska ta med henne. Poliserna på plats känner till henne sedan tidigare och hon skriker åt dem att hon avskyr poliser och inte vill tala med dem. Polisen lämnade då platsen utan åtgärd.

Nästa dag kommer hon dock till polisstationen och gör en anmälan och den tas då på stort allvar. Hennes kläder beslagtas och spår-säkras för främmande dna, men analysen ger ingen träff. Hennes dotter och ett par missbrukare som var på platsen, varav en bevittnat en del av händelsen, hörs. Dessa förhör är inte helt enkla att genomföra då vittnena oftast är berusade. Det hålls en fotokonfrontation där ett vittne får peka ut den misstänkte. Den misstänkte identifieras, eftersöks och förhörs. Han nekar till brott och säger att det var samtycke, men tillstår att han var lite våldsam. Åklagaren väckte åtal, men mellan åtalsbeslut och huvudförhandling avled det främsta vittnet varför åklagaren valde att lägga ned åtalet.

Orsaker till nedläggning

En huvuduppgift i regeringsuppdraget är att studera vad som utmärker de ärenden som i olika faser inte går vidare i rättskedjan. Att få en bild av orsaken till att olika ärenden läggs ner är en förutsättning för att se om det skulle kunna finnas en potential att öka andelen utredningar som leder till åtal. Av de 785 anmälningar som ingick i urvalet gick 49 ärenden till åtal. Det här kapitlet handlar om de resterande 736 anmälningarna. Vissa av dessa ärenden direktavskrevs, medan andra föll bort då åklagaren fattade ett negativt åtalsbeslut efter en avslutad utredning.

För att kunna studera huvudorsakerna till att ärenden läggs ner har Brå skapat kategorier för nedlägningsorsaker och fördelat ärendena i dessa kategorier. Processen gick till så att två utredare läste samma 200 utredningar utifrån den tentativa frågan vad nedläggningen kunde bero på. Utredarna diskuterade sina slutsatser och byggde på det sättet upp ett schema med åtta nedlägningskategorier.

Därefter läste båda utredarna samtliga 736 nedlagda utredningar och gjorde en bedömning av vilken nedlägningskategori som ärendena hamnar i. I de relativt få fall där deras bedömning skilde sig åt diskuterades frågan och ett gemensamt beslut om kategoriseringen fattades.

I detta kapitel beskrivs dessa åtta kategorier med exempel, och i nästa kapitel diskuteras vilka möjligheter det finns att minska bortselektionen i rättskedjan utifrån denna indelning.

Här bör framhållas att kategoriseringarna i stor utsträckning bygger på bedömningar och gränsdragningar och inte på några enkelt fastslagna kriterier. Det är inte uteslutet att andra som läser ärendena skulle göra gränsdragningen mellan kategorierna något annorlunda – eller till och med välja helt andra kategorier. Trots denna osäkerhet har Brå bedömt att den gjorda kategoriseringen är värdefull. Den ger en empirisk utgångspunkt för att diskutera hur stor potentialen att öka uppkläringen kan tänkas vara. Den kan förhoppningsvis också tjäna som en grund för fortsatt forskning, som den kan förhålla sig till och utveckla. Det bör också betonas att kategoriseringen gjorts utifrån Brås bedömning av ärendet, vilken inte alltid överensstämmer med den avskrivningsgrund som åklagaren eller polisen valt.³² I tabellen nedan redovisas de åtta kategorierna och deras andel av de nedlagda ärendena.

³² Exempelvis kan beslutsgrunden vara "bevis saknas" i fall som Brå kategoriserat som att händelsen sannolikt inte ägt rum.

Tabell 22. Nedlagda anmälningar från 2016 uppdelade utifrån primärt nedläggningsskäl (n = 736).

Bortfallskategori	Antal	Andel (%)
Formellt felaktig anmälning	49	7
Har sannolikt inte hänt	79	11
Inte utredningsbart	81	11
Inte våldtäkt i juridisk mening	41	6
Utredningen väcker tvivel	150	20
Målsäganden hoppar av	80	11
Misstänkt inte lokaliserad	31	4
Otillräcklig bevisning, "ord mot ord"	225	31
Totalt	736	100

Kategorierna presenteras i tabellen i fallande skala utifrån hur stor potentialen är för att ärendena i varje kategori skulle kunna leda till åtal. Det innebär att ordningen i presentationen *inte* styrs av hur vanlig nedläggningsgrunden är, utan av kategoriernas typmässiga förutsättningar för att klaras upp. Det får till konsekvens att den vanligaste nedläggningskategorin kommer sist.

Lägst potential för att klaras upp har formellt felaktiga anmälningar, följt av ärenden där det är tydligt att det som anmäls inte har hänt. Ärenden där ord står mot ord skulle däremot eventuellt ha klarats upp om mer bevis hade inhämtats. När ett ärende inrymmer faktorer som gör att det skulle passa i flera kategorier har kategoriseringen styrts av den faktor som ger lägst sannolikhet för åtal. Rangordningen är ett sätt att strukturera redovisningen på ett pedagogiskt sätt, men den får ses som tentativ. Det kan således diskuteras om alla kategorier är möjliga att rangordna i förhållande till varandra. Till exempel kan man diskutera ifall ett ärende utan lokaliserad misstänkt ligger närmare åtal än ett ärende där målsäganden har hoppat av. Därför bör kategoriseringen i vissa delar snarare ses som ett sätt att tematisera våldtäkterna i materialet än att rangordna dem. I det följande beskrivs var och en av kategorierna och de undergrupper som ingår i respektive kategori.

Formellt felaktiga anmälningar

Totalt 7 procent av de nedlagda ärendena har lagts ned på grund av olika teknikaliteter. I denna kategori ingår flera olika typer av formella skäl som innebär att anmälningen inte kan leda till åtal för fullbordad våldtäkt. Oftast handlar det om att polisen använt fel brottskod när de upprättat anmälan, då det tydligt framgår att det rör sig om *försök* till våldtäkt. Totalt sett är 5 procent av samtliga våldtäktsanmälningar mot vuxen kvinna felkodade på detta sätt och de borde alltså inte ingå i kriminalstatistiken över anmälda fullbordade våldtäkter. Det förekommer också att en anmälan rör en händelse som redan anmäls eller avser ett brott som är preskriberat³³, men det är ovanligt. Tillsammans står de för 2 procent av de nedlagda ärendena.

³³ Preskriptionstiden för våldtäkt är tio år från det att målsäganden fyller 18 år.

Det anmälda har sannolikt inte hänt

Var tionde nedlagd anmälan avser en våldtäkt som sannolikt inte ägt rum. Med detta menas inte att det rör sig om ”falska” anmälningar. Den som anmäler, oavsett om det är målsäganden eller någon annan, tror själv att en våldtäkt ägt rum. Denna kategori består av tre undergrupper:

- En psykiskt sjuk person anmäler en händelse som framstår som påhittad.
- Målsäganden minns inget, men tror att en våldtäkt kan ha ägt rum. Utredningen finner inget som tyder på det.
- Anmälaren, som inte är målsäganden, tror felaktigt att en våldtäkt ägt rum.

Uppenbart påhittade anmälningar vid psykisk sjukdom

Ungefär 6 procent av de nedlagda anmälningarna har Brå kodat som påhittade. När vi gjort bedömningen att en anmälan hör till denna kategori rör det sig om uppenbara fall, där polisen antingen avskrivit fallet direkt eller efter en mycket begränsad utredning. Ofta finns det en anmälningshistorik liksom psykisk sjukdom hos anmälaren. I vårt urval står en handfull målsägande för majoriteten av de påhittade anmälningarna.

Målsäganden minns inget men befärrar att hon våldtagits

Den andra underkategorin är nedlagda anmälningar där målsäganden inte minns något men tror att en våldtäkt kan ha ägt rum. Något stöd för detta framkommer dock inte, trots flera utredningsåtgärder. Vanligtvis handlar det om kvinnor som varit på krogen eller en nattklubb och haft en så kallad blackout, vilket får dem att mistänka att de blivit drogade och våldtagna. Denna kategori står för 2 procent av de nedlagda anmälningarna.

Anmälare som felaktigt tror att en våldtäkt ägt rum

Totalt 3 procent av de nedlagda anmälningarna avser fall där anmälaren tror att någon har blivit våldtagen men där det senare visar sig inte stämma.

Ett exempel rör en 15-årig flicka vars mamma gör anmälan. Flickan har berättat för mamman att när hon klev av bussen hade fyra utländska, okända män tagit med henne upp i skogen där en av dem hade våldtagit henne. Ett par dagar senare erkänner flickan för sin mamma att hon hittat på historien. Hon hade varit på en fest och haft sex med en kille utan att riktigt ha velat och skämdes för det som hänt.

Anmälningen är inte utredningsbar

Var tionde nedlagd anmälan har kategoriserats som ”*inte utredningsbar*”. Denna grupp av anmälningar har delats in i fyra undergrupper:

- Spaningsuppslag saknas.

- Målsäganden är okänd.
- Målsäganden vill inte medverka i utredningen.
- Brottet har skett utomlands och central bevisning finns där.

Spaningsuppslag saknas

När det framstår som i stort sett omöjligt för polisen att identifiera en misstänkt har vi kodat nedläggningsorsaken som *spaningsuppslag saknas*. Det är en ovanlig kategori som endast omfattar 1 procent av de nedlagda anmälningarna. Närmast uteslutande rör det sig om överfallsvåldtäkter som anmäls långt efter brottstillfället och där målsäganden inte kan lämna ett användbart signalement på gärningspersonen och varken har uppsökt sjukhus eller vidtagit andra åtgärder för att säkra bevisning.

Målsäganden är okänd

I ett fåtal ärenden förblir den som ska ha utsatts för våldtäkten okänd för polisen, vilket naturligtvis gör det mycket svårt för dem att föra utredningen vidare. Det finns dock exempel på att personer dömts för våldtäkt trots att brottsoffret alltså varit okänd. I ett fall hittade polisen graverande filmer i den misstänktes mobiltelefon där denne fört in sina fingrar i en ung kvinna som på grund av sömn, berusning och/eller drogpåverkan befann sig i en särskilt utsatt situation.

Målsäganden vill inte medverka i utredningen

En vanlig nedläggningsorsak är att målsäganden inte deltar i utredningen, vilket gäller för 8 procent av de nedlagda anmälningarna. För att ett ärende ska hamna i denna kategori ska målsäganden sluta medverka innan polisen fått tillräcklig information för att kunna driva utredningen vidare. Inte sällan är det någon annan än målsäganden som gjort anmälan, till exempel polisen eller socialtjänsten. I andra fall tar polisen upp en anmälan i samband med ingripande eller förhör i annat ärende, och när de sedan kontaktar målsäganden för att följa upp vill hon inte medverka. I vissa fall blir kvinnorna förvånade, och ibland upprörda, då de inte är medvetna om polisens anmälningsplikt. Den misstänkte är ofta en nuvarande eller före detta partner. Så här beskriver polisen situationen i ett ärende där kvinnan är i en våldsam relation, men inte vill anmäla utan bara ha en larmtelefon:

Hon påpekade gång på gång att hon absolut inte ville medverka eftersom allt då bara skulle bli värre. Då vi frågade om vad som skulle bli värre så sa hon att hon trodde att allt skulle lugna ner sig om hon inte gjorde någon anmälan. Hon sa också vid flertalet tillfällen att "Han kommer ju inte att få något straff ändå" så det spelar ju ingen roll och när han kommer ut så kommer han ju att vara ännu argare.

Det anmälda har skett utomlands

Att ett brott skett utomlands betyder inte att det är omöjligt att utreda och åtala i Sverige. Det finns flera exempel i urvalet där en

våldtäkt begången utomlands har utretts och lett till åtal. Om de berörda parterna inte är svenska medborgare och den misstänkte och vittnen inte befinner sig i Sverige brukar dock ärendet läggas ned med följande motivering: *Brottet har begåtts utomlands och bevisning finns inte tillgänglig här. Det finns inte heller förutsättningar för internationell rättslig hjälp.* Denna kategori omfattar för 2 procent av de nedlagda anmälningarna.

Inte våldtäkt i juridisk mening

Denna grupp avser anmälningar där Brå gjort bedömningen att det som målsäganden berättar om inte når upp till rekvisiten för våldtäkt, vad gäller vare sig tvång eller utnyttjande. Dessa anmälningar står för 6 procent av samtliga nedlagda ärenden. Innan dessa fall beskrivs kan det vara på sin plats att gå igenom rekvisiten i förarbeten och lagen så som den var utformad 2016.

Tvångsrekvisitet i lag och förarbeten

För att en våldtäkt enligt 6 kap. 1 § 1 st. BrB år 2016 skulle anses ha ägt rum krävdes att offret *genom våld eller hot* tvingats till samlag eller annan jämförbar handling. Med våld avses inte bara misshandel utan även att gärningspersonen betvingat offret genom att till exempel lägga sig på henne. Det krävdes alltså någon form av våld eller hot men däremot fanns inget krav på att offret gjort motstånd. I propositionen 2004/2005:45 (s.134) preciseras närmare vad som inryms i begreppet våld:

[Ska] sådant våld omfattas som att betvinga någons kroppsliga rörelser, t.ex. genom att sära på benen. Betvingandet kan också bestå i att med den egna kroppstyngden hindra offrets kroppsrörelser. Men med våld avses också lindrigare former av våldsanvändning. Som exempel på det kan nämnas att rycka eller slita i en annans arm eller kläder, knuffa undan eller hålla fast någon. Rekvisitetet misshandel omfattar även att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd.

Det anges också att hot inte bara är hot som avser offrets liv och hälsa utan även lindrigare hot. Som exempel nämns att någon tvingar en annan person till samlag genom verbala hot om att t.ex. förstöra hans eller hennes lägenhet eller genom att börja slå sönder den andres tillhörigheter. Det betonas också att ett hot bör kunna föreligga även om några hotelser inte uttryckligen har uttalats. Det krävs dock att det dels är frågan om ett hotfullt agerande, dels att det uppfyller kraven för ett sådant straffbart hot om brottslig gärning som avses i bestämmelsen. Följande exempel ges i propositionen:

Som exempel kan nämnas en gärningsman som tilltvingat sig ett samlag genom att uppträda på ett sådant sätt att offret hyser en allvarlig fruktan för sin säkerhet till person. Det kan t.ex. avse fall där en bekant på besök hemma hos en kvinna plötsligt låser dörren, gör sexuella närmanden och förändrar karaktär till att bli aggressiv. Som ett annat exempel kan anges det att en man nattetid tar sig in i en bostad. När han får se att det finns en ensam kvinna i bostaden beordrar han henne på ett aggressivt sätt att klä av sig och genomför

därefter ett sexuellt övergrepp. I subjektivt hänseende krävs att gärningsmannen har uppsåt i förhållande till de faktiska omständigheter som konstituerar hotet. Sammanfattningsvis kan sägas att våldet eller hotet skall ha varit av sådan karaktär att det utgjort en förutsättning för gärningens genomförande.

Exempel på fall där tvångsrekvisitet inte är uppfyllt

I ett fall gjorde målsäganden en anmälan ett par veckor efter händelsen. Hon beskrev det som skett för polisen på följande sätt: Hon lärde känna den misstänkte via internet. Första gången de sågs hade de frivilligt sex. Andra gången gick de till hans lägenhet. De började kramas och hade vaginalt samlag. Han försökte också ha analt samlag men det fullbordades inte. De fortsatte sedan med vaginalt samlag. Hon upplevde att hennes kroppsspråk och ansikte sa nej, men han fortsatte ändå. Han höll inte fast henne men efteråt upplevde hon att det inte varit frågan om frivilligt sex från hennes sida. Efter det vaginala samlaget gav hon honom oralsex. Hon var i förhöret osäker på om hon upplevde detta som frivilligt.

I ett annat fall lärde målsäganden känna den misstänkte i skolan två år tidigare och de hade sedan dess varit ihop. De planerade efter ett tag att gifta sig men sedan ångrade hon sig. Nu var de bara vänner men hon kände att han försökte kontrollera hennes liv. Vid förhöret, där hennes målsägandebiträde fanns med, berättade hon att han alltid ville ha sex. Han tvingade henne till det genom att tjata. Men hon poängterade i förhöret att det var hennes fel också, eftersom hon inte sade nej. Målsägandebiträdet frågade då om den misstänkte, då han övertalat henne verbalt, hade fortsatt efter att målsäganden försökt få bort honom. Hon svarade att han inte varit hotfull eller våldsam utan väldigt snäll och öm. Han hade aldrig fortsatt när hon sagt nej, men hon undrade i förhöret varför han var så intensiv och lyckades övertala henne hela tiden. Förhørsledaren förklarar då för henne att det som skett inte är ett brott och förhöret leds efter det in på om den misstänkte skickat eller hotat att sprida kränkande bilder.

Kriterierna för särskilt utsatt situation

Även om ovanstående kriterier inte var uppfyllda kunde en person dömas för våldtäkt 2016 om denne utnyttjat att offret befann sig i en särskilt utsatt situation. År 2005 utvidgades våldtäktsparagrafen med ett andra stycke som sedan utvidgades ytterligare något 2013. Enligt den bestämmelsen föreskrevs straffansvar även för den som med en person genomför ett samlag eller en sexuell handling som enligt första stycket är jämförlig med samlag, genom att otillbörligt utnyttja att personen på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada eller psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i *en särskilt utsatt situation*.

I propositionen 2012/13:111 preciseras det straffbara området på följande sätt:

Karakteristiskt för en sådan situation är att offret har klart begränsade möjligheter att freda sin sexuella integritet och undgå ett övergrepp. För straffansvar krävs således inte att offret helt saknar förmåga att värja sig eller kontrollera sitt handlande. Det innebär vid t.ex. tillstånd av berusning eller annan drogpåverkan hos offret att kravet på att personen ska ha befunnit sig i en särskilt utsatt situation är uppfyllt även om personen inte är så berusad att han eller hon helt saknar förmåga att uppfatta det sexuella övergreppet. Exempelvis kan det vara fråga om en kraftigt berusad person som på grund av sin påverkansgrad har klart begränsade möjligheter att värja sig mot ett övergrepp, men ändå är så pass medveten att han eller hon efteråt kan ge en någorlunda sammanhängande bild av händelseförloppet eller delar av det.

Lagtexten har kompletterats med begreppet ”allvarlig rädsla” för att tydliggöra att även en sådan omständighet kan innebära att offret befinner sig i en särskilt utsatt situation. Avgörande är hur situationen har sett sig från offrets synpunkt. Att rädslan ska vara ”allvarlig” för att kunna beaktas innebär att det ska vara fråga om en rädsla av kvalificerat slag. Med detta kan avses en situation där offret på grund av gärningsmannens beteende, t.ex. att denne plötsligt låser dörren och förändrar karaktär, blir paralyserad av skräck och därför möter övergreppet med passivitet. Att förhålla sig passiv kan också vara en medveten strategi för att inte bli utsatt för våld. För straffbarhet krävs att gärningsmannen ska ha uppnått sitt syfte genom att utnyttja den andres belägenhet. Detta innebär att det ska finnas ett orsakssamband mellan belägenheten hos den mot vilken gärningen riktade sig och dennes deltagande.

Fall där det beskrivna inte utgör särskilt utsatt situation

Ett antal anmälningar rör händelser där målsäganden upplevt att hon befunnit sig i en särskilt utsatt situation och inte kunnat freda sin sexuella integritet, men där situationen så som den beskrivs inte uppfyllde de rättsliga kriterierna för 6 kap. 1 § andra stycket.

I ett exempel ringer målsäganden polisen för att anmäla sin pojkvän för våldtäkt. En patrull skickas till hennes bostad för att ta upp anmälan. Där berättar hon att hon lärde känna den misstänkte för fyra veckor sedan och de inledde ett förhållande. De har haft frivilligt sex hemma hos henne vid flera tillfällen men vid tre tillfällen har hon inte varit med på det utan känt att den misstänkte våldtagit henne. Varje våldtäkt har gått till på ett likartat sätt. De går och lägger sig i hennes säng och säger god natt. Hon vänder sig om för att sova, men känner efter ett tag att han börjar pussa och ta på henne och har sedan sex med henne. Hon låtsas sova. På fråga i förhöret om hon sagt åt honom att sluta svarar målsäganden att hon inte gjort det, eftersom hon inte vågade. Hon var rädd för att han skulle göra henne illa om hon sa något. Polisen frågar om den misstänkte någonsin varit våldsam eller hotfull, vilket hon nekar till. I detta fall är målsäganden vaken innan den misstänkte utför den sexuella handlingen. Genom att hon då låtsas sova i stället för att markera att hon inte vill delta, kan det som hände inte åtalas som en

våldtäkt så som lagen var utformad 2016. Att hon inte vågade säga ifrån uppfyller inte rekvisitet för allvarlig rädsla då den enligt förarbetena måste vara av ett mer kvalificerat slag.

Utredningen väcker tvivel

En femtedel av de nedlagda anmälningarna har placerats i kategorin ”utredningen väcker tvivel”. Det som utmärker dessa fall är att det framkommit något i ärendet som väcker tvivel kring målsägandens berättelse. Enligt Brås bedömning är detta den främsta orsaken till att utredningen lagts ned. Tvivlet kan avse dels om den anmälda händelsen ägt rum, dels om den anmälda händelsen lever upp till rekvisiten för våldtäkt.

Det som väcker tvivel kan ha olika styrka. Det kan ibland röra sig om något som kan betraktas som *motbevisning*, det vill säga fakta från utredningen som starkt talar emot målsägandens berättelse. Det vanligaste är dock att tvivlet rör om målsägandens berättelse uppfyller rekvisiten för våldtäkt. Den sista, och minst vanliga, undergruppen avser utredningar som väcker tvivel kring om det anmälda faktiskt har hänt. De två sistnämnda angränsar till kategorierna ”uppfyller inte rekvisiten för våldtäkt” och ”det anmälda har sannolikt inte hänt”, men här är osäkerheten större. Nedan redovisas de tre grupperna, med deras andel av de nedlagda anmälningarna inom parentes:

- Fall med stark motbevisning (6 procent)
- Fall med tvivel kring rekvisiten (10 procent)
- Fall med tvivel kring om händelsen ägt rum (4 procent)

Fall med stark motbevisning

Bevisning som försvagar snarare än styrker gärningspåståendet förekommer i var femte anmälan. Det kan handla om ett vittne som talar emot målsägandens trovärdighet eller tillförlitlighet. I andra fall finns det skriftlig bevisning såsom sms, film eller bilder som pekar i en annan riktning. Men på samma sätt som att det är ovanligt att det finns riktigt stark bevisning för den misstänktes skuld, är det också ovanligt att det finns *stark* motbevisning. Brå har bedömt att det finns motbevisning av sådan styrka i 6 procent av de nedlagda anmälningarna. Det kan då handla om filmer som klargör att en våldtäkt inte ägt rum eller sms-meddelanden mellan målsäganden och misstänkt som motsäger målsägandens utsaga. Det bör här också betonas att stark motbevisning inte behöver betyda att kvinnorna i dessa fall inte har blivit våldtagna, utan enbart att en fällande dom bedöms vara högst osannolik att förvänta.

I ett ärende uppgav en kvinna att hon blivit våldtagen av en för henne obekant man som erbjudit henne skjuts hem efter en kväll på krogen. När polisen förhör honom erkänner han att de haft sex, men hävdar att det skett med samtycke. Polisen tömmer hans mobil och finner att parterna skrivit till varandra under en längre period, samt att målsäganden dagen efter den anmälda händelsen skrivit och tackat för i går. Kvinnan kan mycket väl ha utsatts för en våldtäkt, det hon skriver kan vara ett uttryck för att inte vilja ta in vad som hänt och ett sätt att hålla det ifrån sig. Men oavsett om så är fallet

eller inte blir det svårare för åklagaren att driva fallet till domstol, då utredningen väcker tvivel kring hennes trovärdighet.

I ett annat fall är det kombinationen av en inte särskilt trovärdig utsaga och rättsintyget som motiverar placering i denna kategori. I arresten uppger en kvinna att hon blivit våldtagen av två främmande män. Hon ska ha lämnat en fest och begett sig ut i staden, där hon träffat en man som uppgav att han var homosexuell och gift varefter de går hem till honom där hans make väntar. Inne i lägenheten kastar sig männen över henne och våldtar henne gemensamt både vaginalt och analt under flera timmar, vilket lett till obeskrivliga smärtor. Kvinnan undersöks på sjukhus där man inte finner några skador eller andra tecken på en våldtäkt. Spårsäkring från hennes vagina visar ingen sperma eller dna från någon främmande person. En tid därefter meddelar målsäganden att hon inte längre vill delta i utredningen.

Vad som faktiskt hänt i lägenheten i detta fall vet vi inte. Ett möjligt alternativ är att kvinnan *blev* våldtagen, men inte alls på ett så drastiskt sätt som hon beskriver. Kanske har hon uppfattat att det hon varit med om inte "räcker" och överdrivit för att anmälan ska passa in i vad hon tror är normen för en våldtäkt.

Ett exempel där *ögonvittnen talar emot* målsägandens berättelse är ett fall där en ung kvinna anmäler att hon varit på en fest och då våldtagits. Hon berättar att hon hade blivit mycket full på festen och lagt sig på en säng för att vila i rummet där dansen pågick. En okänd kille hade då lagt sig på henne och haft samlag med henne, trots att hon försökte putta bort honom. Han lämnade festen direkt efteråt medan hon var kvar i sängen och började gråta och sade att hon blivit våldtagen. Mamman hämtar henne och gör en polisanmälan. Polisen skjutsar målsäganden till sjukhus för läkarundersökning och provtagning. Ett tiotal vittnen från festen förhörs. Flera av dem, däribland ett par väninnor till målsäganden, hade sett vad som skedde. De bekräftar inte målsägandens berättelse, utan säger att de uppfattade det hela som frivilligt. Ett av vittnena angav att målsäganden själv varit aktiv i det som hände, att hon rörde vid och kramade killen.

Efter förhören med vittnen hörs målsäganden igen. Polisen är här medvetna om den känsla av misstro och ifrågasättande som ett sådant förhör kan skapa hos en målsäganden. I dokumentationen av förhöret finns mot den bakgrunden följande inledning:

Målsäganden informeras om att polisen inte misstror det som hon har sagt i förhör, men att efter de vittnesförhör som är hållna fram tills nu, så finns det ingen bevisning på att samlaget genomfördes med tvång. [Målsäganden] tillfrågas om hur hon ser på händelsen i dag.

Ärendet läggs senare ned med motivet bevisproblem.

Tvivel kring tvångsrekvisitet

I vart tionde nedlagt ärende har Brå gjort bedömningen att den primära nedläggningsorsaken är olika grader av tvivel kring rekvisiten. Det kan antingen handla om att målsäganden uttryckt sin ovilja till samlag, men den misstänkte inte använt något våld eller hot, eller att hon befunnit sig i en utsatt situation, men inte tillräckligt för att

andra stycket i våldtäktsparagrafen ska bli aktuellt. Typmässigt är det målsägandens berättelse som ligger till grund för tvivlet, men det förekommer också fall där övrig bevisning, i form av vittnen eller övervakningskameror, motsäger att målsäganden skulle ha befunnit sig i en särskilt utsatt situation.

Ett exempel på ett ärende där tvivlet rör om tvångsrekvisitet är uppfyllt rör två ungdomar som "strulat" en del med varandra tidigare men inte haft samlag. Förhöret med målsägaren refereras på följande sätt i ärendet:

Vi gick upp i skogen. Där vi brukade träffas. Ifall någon skulle komma. Vi sågs alltid där, vid skogskanten. Vi småpratade och strulade lite. Han tog på min bak vilket var ok. Han ville att vi skulle gå längre upp i skogen. Jag stod framför honom med ryggen mot honom och han bakom mig. Han sa att han fick ont i vaderna och ville gå upp för backen, så vi var där det var mer jämn mark. Vi gjorde det. Han fortsatte ta på min bak. Jag hörde hur han tog fram något plastigt och öppnade, lät som en kondom. Jag sa "vi ska inte ha sex". Men han körde ändå in sin snopp i mig. Jag sa "nej, jag vill inte". Men han bara fortsatte. Jag började gråta, han undrade varför jag var så tyst. Jag sa att jag hade inget att säga. När han var färdig gick jag bara. Han följde efter mig hem för han vet att jag inte gillar att gå ensam ute. Men jag gick lite framför hela tiden, ville bara hem.

Förhørsledaren frågar då om den misstänkte använde någon form av hot eller våld. Målsäganden svarar:

Nä. Jag sa att jag inte ville men han fortsatte. Jag ville bara hem.

I ett annat ärende frågar förhørsledaren målsäganden om hon sade något för att den misstänkte skulle sluta. Hon svarar:

Nej, jag sa ingenting. Jag hade ganska lamt kroppsspråk och han borde ha förstått att jag inte ville. Men jag sa ingenting. Jag är inte den typen som säger nåt. När jag hamnar i såna här situationer blir jag mest paralyserad. Jag gör ingenting. På ungdomsmottagningen sa barnmorskan att det var mer ett spela död-reflex, som många har.

Ovanstående citat är talande exempel på "tvivel kring rekvisiten". Det rör sig om unga flickor som hamnat i en sexuell situation som de inte vill vara med om, men där de av olika skäl har svårt att tydligt uttrycka detta. Killen har ignorerat (eller inte uppfattat) deras signaler, men inte använt något hot eller våld. Därmed är det osäkert om kriterierna för en våldtäkt enligt första stycket är uppfyllt, så som lagen var formulerad 2016. Med den nya samtyckeslagen har de juridiska förutsättningarna ökat att åtala den misstänkte i fall som dessa. Problemen att *bevisa* vad som skett kvarstår dock även efter lagändringen, eftersom den misstänkte ofta beskriver skeendet på ett annat sätt.

Tvivel kring rekvisitet särskilt utsatt situation

I en del ärenden är det osäkert om den anmälda gärningen är straffbar enligt andra stycket i våldtäktsparagrafen. Det kan handla om

att målsäganden varit berusad, nyvaken, rädd eller lider av en psykisk störning, men att det är tveksamt om detta utgör en särskilt utsatt situation som den misstänkte otillbörligt har utnyttjat. I ett sådant fall har målsäganden och en kompis följt med några okända killar hem på en efterfest och där tagit droger. Vid förhöret berättar hon att hon minns brottsstycket av oralsex och samlag på en toalett med en av killarna. Hon har inte förmått markera kroppsligt att hon inte vill delta och heller inte sagt nej. Den misstänkte säger att det hela var frivilligt. Målsäganden bor hos sin farmor som hon pratar lite med när hon kommer hem på natten. Farmodern anger vid förhör att målsäganden verkade berusad men inte full och ”klar i knoppen”. Den utsagan torde ha bidragit till att ärendet lades ned.

Avslutningsvis kan motiveringstexten för en nedlagd anmälan gällande våldtäkt på en färja exemplifiera denna kategori:

Det går inte att bevisa att målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation. Målsäganden har haft en hög promillehalt i blodet men av övervakningsfilm och vittnesuppgifter framstår hon som relativt opåverkad. Inga droger har återfunnits i hennes blod eller urin. Misstänkt förnekar brott och beskriver en ömsesidig sexuell akt.

Tvivel kring om händelsen ägt rum

I 4 procent av de nedlagda ärendena har Brå bedömt att åklagaren lagt ner ärendet för att hen hyser tvivel kring om den anmälda händelsen över huvudtaget ägt rum. Det rör sig om fall där målsäganden lämnat en orimlig utsaga, där en gärningsbeskrivning liksom övrig bevisning saknas, eller där övrig bevisning väcker frågetecken. Således har kategorin beröringspunkter med andra som bedömts som ”påhittat”, ”minneslucka” och ”stark motbevisning”, men här är osäkerheten större.

Ett exempel är ett fall där en ung kvinna berättar att hon varit hemma hos en manlig släkting tre månader tidigare och tror att hon då kan ha blivit våldtagen. Hon sov över där, efter att de druckit en del. När hon vaknade på morgonen var hon naken på underkroppen och släktingen satt på en stol bredvid och sade ”förlåt, förlåt”. När hon gör anmälan har hon fått reda på att hon väntar barn och är rädd för att släktingen haft samlag med henne och att hon då blev gravid. Vid andra förhöret har hon fått besked om att släktingen inte är far till barnet. Hon tror då inte längre att han haft samlag med henne men att han tafsat på henne. Efter att polisen förhört hennes mamma och två personer som hon berättat om händelsen för läggs ärendet ned med motiveringen att det saknas anledning att anta att ett brott som lyder under allmänt åtal har begåtts.

Målsäganden slutar medverka

En målsägande kan inte formellt ”ta tillbaka” sin anmälan och en utredning är inte beroende av att målsäganden deltar. I praktiken förekommer det dock i stort sett aldrig att ett ärende går till åtal om målsäganden inte vill delta. I vart tionde nedlagt ärende är det

främsta skälet till nedläggningen att målsäganden slutar medverka.³⁴ Skälen till avhoppet varierar och det är svårt att finna någon enskild dominerande orsak. I de 80 fallen i materialet framkommer eller kan anas flera olika skäl, till exempel rädsla för den misstänkte, obehag inför att delta i en rättegång, rädsla för vad kamraterna ska tycka eller en önskan att lämna det hela bakom sig. Nedan redovisas några typfall.

Rädsla och beroende

Ungefär en fjärdedel av avhoppet sker i ärenden som rör våldtäkt i nära relation. Ofta rör det sig då om upprepade våldtäkter och misshandel. I dessa fall är orsaken till att målsäganden slutar delta oftast att hon är rädd för den misstänktes reaktion om hon fullföljer anmälan. Ibland flyttar hon också tillbaka till mannen medan utredningen pågår (när det rör sig om grov kvinnofridskränkning drar dessutom utredningen ofta ut på tiden). Flera av dessa kvinnor har utländsk bakgrund med få sociala kontakter utanför relationen. Deras livssituation framstår som mycket utsatt med begränsade möjliga livsval.

En typ av fall är de där kvinnan slutar medverka av hedersrelaterade skäl. Det handlar om unga flickor som hamnat i en rävsax när deras pojkvänner mer eller mindre uttalat tvingat dem till samlag. Killen använder sedan detta mot flickan, eftersom hon då inte längre är oskuld. Flickan anmäler först (eller skolan gör det) men hon hoppar av utredningen när släkten "hittar en lösning" och det i stället planeras för att de ska gifta sig.

Avhopp efter en anmälan i samband med en separation tycks dock inte alltid bero på rädsla för den misstänkte. I vissa fall handlar det snarare om att kvinnan först velat göra en markering mot mannen för det han utsatt henne för under relationen, men sedan beslutar sig för att gå vidare med sitt liv. En skriver till exempel till polisen att hon helt enkelt inte orkar och vill gå vidare med sitt liv. *En rättegång är för påfrestande och han besvärar mig inte mer. Hoppas att ni inte hunnit kontakta x. Dumt väcka den björn som sover. Han får sitt straff ändå tror jag, i sinom tid. Tack ändå för att du lyssnat på mig!*

I några fall är målsäganden missbrukare och lever i en stormig relation med en man som också är missbrukare. När polisen kommer till platsen efter en anmälan berättar hon om sexuella övergrepp och våld. Hon förs till sjukhus där hon är för berusad för att undersökas eller själv avviker. När hon kallas till förhör några dagar senare går det inte att få tag på henne. När polisen till slut lyckas framkommer det att hon fortfarande är tillsammans med mannen och hon vill därför inte delta i utredningen. *Jag har nog med problem i livet ändå*, säger en annan kvinna som inte vill delta.

³⁴ Det är något fler kvinnor än så som hoppar av, men i de fallen beror nedläggningen på någon av det tidigare redovisade nedläggnings-skälen.

Hänsyn till barn

Det finns också ett par fall där barnen spelar in. Det rör sig om kvinnor som i samband med en separation, ibland med vårdnadstvist, anmäler att mannen utsatt henne för våldtäkt, men där det inte rör sig om mer regelbundet våld. När situationen lugnat sig och vårdnadstvisten lösts tar kvinnan tillbaka anmälan. I ett fall skriver kvinnan till polisen: *Jag vill ta tillbaka min anmälan eftersom vi har ett barn ihop och trots det han har gjort är han en bra far till vårt gemensamma barn och det vill jag inte förstöra. Vårt samarbete kring dottern blir också lättare om det inte ligger en polisanmälan emellan.*³⁵

Unga sårbara kvinnor som ångrar att de anmält

I de fall där parterna inte har en nära relation är det svårare att finna några mönster. Det rör sig om många slag av målsägande och många olika slags händelser. En hel del är inte så starka bevismässigt, men väcker inte så starka tvivel att de hamnat i någon av de tidigare kategorierna.

En typ av fall som kan urskiljas rör unga flickor som blivit mycket berusade och hamnat i situationer där de inte kunnat freda sig (men berusningsnivån når inte upp till kriterierna för särskilt utsatt situation). De mår dåligt av hela situationen och berättar ibland också om det för sina föräldrar, som då ser till att en polisanmälan görs. Flickornas berättelse är inte så väldigt tydlig och de har inte alltid berättat om det för sina vänner, eftersom de skäms för vad som hänt. Efter ett par dagar ångrar flickan anmälan eller så hör föräldrarna av sig och säger att hon inte är stark nog att gå igenom en rättegång.

Misstänkt är okänd eller inte lokaliserad

Totalt 4 procent av ärendena läggs ned för att det inte går att identifiera någon misstänkt eller, i ett fåtal fall, för att man vet vem det är men inte var han befinner sig. När det gäller ärenden där den misstänkte inte går att identifiera kan man urskilja två typfall. Det ena är överfallsvåldtäkter. Den andra typen är fall där målsäganden haft någon form av kortare interaktion med gärningspersonen men inte vet så mycket om honom. Då rör det sig framför allt om kvinnor som tagit svarttaxi och då blivit våldtagna eller följt med någon hem efter ett krogbesök. Hur mycket arbete polisen lägger ner för att identifiera och hitta den misstänkte varierar. Vid överfallsvåldtäkter genomför polisen typmässigt ett stort antal utredningsåtgärder såsom brottsplatsundersökning, vallning, vittnesförhör och spårsäkring och analys. Eventuella dna-profiler läggs sedan in i spårregistret, vilket kan leda till att förundersökningen återupptas vid ett senare tillfälle. I de övriga fallen är det inte sällan som polisens ansträngningar framstår som mycket bristfälliga, då uppenbara åtgärder för att identifiera/hitta den misstänkte inte genomförs.

³⁵ Citatet har ändrats något för att avidentifiera.

Otillräcklig bevisning

Det vanligaste huvudskälet till att utredningen läggs ned är att bevisningen bedöms som otillräcklig för ett åtal. Nästan en tredjedel av nedläggningarna beror, enligt Brås bedömning, på att det inte finns tillräckligt med bevis för att kunna åtala den misstänkte.

I dessa fall finns det en medverkande målsägande och en identifierad misstänkt. Målsägandens utsaga uppfyller kriterierna för våldtäkt och har inte blivit motbevisad i centrala delar. Men åklagaren bedömer att bevisningen inte är stark nog för att väcka åtal i domstol.

Fall som rör tvång

I majoriteten av anmälningar i denna kategori har målsäganden gett en detaljerad, trovärdig gärningsbeskrivning, medan den misstänkte har en annan berättelse som inte heller alltid framstår som orimlig. Ord står alltså mot ord.³⁶ I en tredjedel av fallen i denna kategori saknas stödbevisning utöver parternas utsagor. I sådana fall kan åklagaren inte förvänta sig en fällande dom³⁷ och förundersökningen läggs ned. Vittnesförhör eller till exempel skadedokumentation kan förekomma i förundersökningen, men de har i sådana fall inte bevismässigt förstärkt målsägandens berättelse.

I resterande fall finns både en tydlig gärningsbeskrivning och muntlig stödbevisning, men bevisläget bedöms ändå inte som tillräckligt starkt för att väcka åtal. I ett sådant fall kommer en ung tjej till polisstationen med sina föräldrar och berättar att hon just blivit våldtagen. Det ska ha skett när en kille bett att få träffa henne för att få hjälp att få tag på en annan kille som var skyldig honom pengar. När hon vägrar hjälpa honom ska han med våld ha tvingat henne till oralsex och även stoppat fingrar i hennes vagina. Polisen beskriver henne i ett PM som mycket trovärdig. Hon skickas till sjukhus för undersökning, hennes kläder tas i beslag och den misstänktes fingrar och naglar spårsäkras. Ett vittne som hon berättat om händelsen för förhörs och ger stöd till hennes utsaga. Den misstänkte bekräftar att de träffades för att han behövde få kontakt med en kille som hon känner, men nekar till att han rört henne över huvudet. Efter fyra månader kommer provsvar från NFC. Det visar inga dna-träffar som skulle kunna ge stöd åt hennes berättelse. Mot den bakgrunden uppfattar åklagaren att det saknas tillräcklig stödbevisning för ett åtal och lägger ned ärendet.

Fall som rör särskilt utsatt situation

I anmälningar som rör andra stycket i våldtäktsparagrafen är det vanligare att det saknas en tydlig gärningsbeskrivning, och i frånvaro av stark stödbevisning läggs förundersökningen därför ned. Det

³⁶ Det förekommer också fall där den misstänkte över huvudet inte hörs, eftersom polis eller åklagare bedömer att bevisningen inte är tillräckligt stark för att utreda ärendet vidare.

³⁷ I en granskning av rättspraxis Åklagarmyndigheten genomförde år 2007 (REF) fastslogs att då ord står mot ord räcker det i normala fall inte med målsägandens uppgifter för en fällande dom.

faktum att målsäganden i dessa fall ofta inte kan beskriva så tydligt vad som hänt kan ibland leda till en svår bevissituation. Om brotts-offret ifråga har befunnit sig i en så utsatt situation som krävs för att en sexuell handling utan inslag av våld eller hot ska klassas som våldtäkt, saknar hon ofta möjlighet att berätta om det. Utan vittnen eller annan bevisning, som kan styrka dels att en sexuell handling ägt rum och dels att en särskilt utsatt situation förelegat, saknas förutsättningar för åtal. Ett vanligt scenario i dessa fall är att en kvinna vaknar upp bredvid en mer eller mindre främmande man och inte minns hur hon hamnat där. Den enda som kan berätta vad som hänt är den som senare blir misstänkt för våldtäkt. Eftersom hans version av händelsen då kan stå mer eller mindre oemotsagd har åklagaren, i frånvaro av ett erkännande, en svår uppgift att styrka en våldtäkt.

I ett fall anmäler en kvinna att hennes pojkvän haft sex med henne när hon var så berusad efter en fest att hon somnat och sovit djupt. Hon minns inte vad som hänt när hon vaknar på morgon, men det känns som om att hon haft samlag under natten. När hon då frågar sin pojkvän om han haft sex med henne när hon sov svarar han ja. Två dagar senare berättar hon om händelsen för sin väninna och gör en polisanmälan. Hon läkarundersöks men man ser inga skador. Samtidigt görs bedömningen att det gått för lång tid för att en spår-säkring ska vara aktuell. Väninnan förhör och bekräftar vad målsä-ganden sagt. Den misstänkte bestrider att han sagt ja på flickvän-nens fråga på morgonen och menar att de båda var berusade men att de pratade och båda var med på att ha sex. Åklagaren beslutar att lägga ned ärendet på grund av otillräcklig bevisning.

FU-protokoll men inte åtal

Bland de fall som läggs ned på grund av bristande bevisning finns ett litet antal ärenden, åtta stycken, som lett till FU-protokoll men där åklagaren efter en slutlig genomgång kommer fram till att våld-täktsmisstanken inte håller för ett åtal.

I en del av fallen rör det sig om omfattande utredningar där både grov kvinnofridskränkning, misshandel och våldtäkt ingår. Det före-kommer då att åklagaren slutdelger den misstänkte alla brotts-misstankar, men sedan efter närmare genomläsning tar bort våldtäk-ten från det som åtalas.

I andra fall rör utredningen endast en våldtäkt. I de fallen kan det handla om att åklagaren vid den slutgiltiga läsningen upptäcker någon detalj som försvagar bevisningen. Åklagaren har utifrån en bedömning av bevisläget i ett fall valt att omrubricera åtalspunkten till sexuell tvång.

När Brå intervjuat åklagarna i dessa fall betonar de att det är olyckligt att man slutdelger en misstänkt brottsmisstankar som se-dan läggs ned. Men de säger samtidigt att det tyvärr händer ibland: Med hänsyn till arbetsbördan hinner de inte alltid i ett tidigare skede läsa ärendet så noga att de helt kan bedöma bevisningens styrka.

Åtal men inte fällande dom

Brå har även följt vad som hände i domstol med de 49 åtalen i urva-let. Det framgår då att drygt två tredjedelar (33 åtal) ledde till fäl-lande dom i tingsrätt. En stor del av domarna överklagades till hov-

rätten (39 av 49). Oftast skedde överklagande på den misstänktes initiativ, men även friande domar överklagades i viss utsträckning av åklagaren. Hovrätten fastställde oftast tingsrättens dom, men i 5 fall skedde en ändring: 3 fällande domar ändrades till friande och 2 friande domar ändrades till fällande. Efter överklagandena till hovrätten blev alltså antalet fällande domar 32. Ingen dom gick till Högsta domstolen.

Finns en potential att öka uppklaringen?

En central fråga är om fler ärenden skulle kunna ha klarats upp om polis och åklagare hade gjort ett bättre arbete. I detta kapitel diskuteras potentialen att öka uppklaringen på grundval av de genomgångna ärendena från 2016. Här bör man ha i åtanke att bedömningen av potentialen bygger på den lagstiftning som gällde 2016 och inte den nya samtyckeslagen. Vilken effekt ändringarna i lagen kan tänkas få diskuteras i slutet av rapporten.

Potentialen varierar mellan olika typer av ärenden

Potentialen att öka uppklaringen varierar mellan de olika typerna av anmälda våldtäkter. Av den tidigare genomgången av ärendena framgår att en del anmälningar saknar grundläggande förutsättningar för att klaras upp, medan andra typer av ärenden skulle kunna ha en potential att klaras upp. Om man utgår från de tidigare genomgångna kategorierna har Brå försökt bedöma vilka grupper av ärenden som, generellt sett, kanske skulle kunna ha klarats upp med bättre arbete från rättsväsendets sida. Resultatet är följande:

Tabell 23. Anmälningarna uppdelade på åtta kategorier utifrån primärt nedläggnings-skäl.

Bortfallskategori	Antal	Andel (%)
Kategorier för ärenden som i huvudsak saknar potential att klaras upp		
Formellt felaktig anmälning	49	7
Har sannolikt inte hänt	79	11
Inte utredningsbart (exklusive målsägande vill ej delta)	25	3
Inte våldtäkt i juridisk mening	41	6
Utredningen väcker tvivel	150	20
Delsumma	344	47
Kategorier för ärenden som skulle kunna ha potential att klaras upp		
Målsägande vill ej medverka	56	8
Målsäganden hoppar av	80	11
Misstänkt inte lokaliserad	31	4
Bevisning inte tillräcklig	225	31
Delsumma	392	53
Totalt	736	100

Genomgången tyder alltså på att lite mindre än hälften av anmälningarna inte har potential att klaras upp som fullbordad våldtäkt, eller en mycket liten potential, oavsett hur bra polis och åklagare arbetar. Det gäller formellt felaktiga anmälningar, anmälningar om sådant som med stor sannolikhet inte hänt, anmälningar där det saknas möjligheter att knyta antingen ett offer eller en gärningsperson till brottet, eller ärenden där det anmälda inte är en våldtäkt i juridisk mening.

När det gäller kategorin ”utredningen väcker tvivel” är det svårt att se att dessa ärenden, annat än i undantagsfall, skulle ha en potential att leda till åtal genom bättre utredningsinsatser eftersom brist på bevis sällan är huvudskälet till nedläggningen. Huvudskälet är i stället att åklagaren bedömer att den händelse, som målsäganden berättar om, inte når upp till rekvisiten för en våldtäkt. Det kan i och för sig i en del fall finnas outnyttjade möjligheter att samla in ytterligare bevisning som styrker vad som hänt. Men om målsägandens egen berättelse inte når upp till rekvisiten hjälper det sällan med mer bevis.

Även i fall med stark motbevisning är det osannolikt att en domstol skulle uppfatta att den misstänktes skuld står utom tvivel. Det gör potentialen för åtal och fällande dom liten.

När det gäller de övriga kategorierna av nedlagda ärenden skulle det enligt Brå i princip kunna finnas en potential att öka antalet åtal genom bättre utredningsarbete. Det gäller ärenden där

- målsäganden inte vill delta i utredningen
- den misstänkte inte identifierats
- målsägandens berättelse tycks trovärdig och uppfyller kriterierna för en våldtäkt, men det saknas tillräcklig stödbevisning för ett åtal.

Nedan analyseras potentialen att förbättra utredningsarbetet för var och en av dem.

Därefter diskuteras om åklagarna är för pessimistiska i sina bedömningar när de avgör vilka ärenden som ska gå till åtal och om det där finns en potential att öka antalet misstänkta som fälls i domstol.

Målsägandens deltagande

I knappt vart femte nedlagt ärende är huvudorsaken att målsäganden direkt eller en bit in i förundersökningen inte vill delta i utredningen. En central fråga är om andelen målsägande som deltar under hela processen skulle kunna öka genom ett bättre arbete från rättsväsendets sida. En följdfråga blir då om bevisläget i ärendena med avhopp är sådant att de skulle ha potential att gå till åtal om målsäganden deltagit i utredningen.

När det gäller åtgärder för att minska andelen målsägande som slutar att delta i utredningen är det tre aspekter som generellt sett brukar lyftas fram: polisens bemötande, förekomst av målsägandebiträde och utredningstidens längd. De diskuteras nedan.

Ett respektfullt och empatiskt bemötande

Självklart måste polisen i sina förhör ställa nödvändiga frågor för att klarlägga vad som hänt och en del av dem kan kännas obehagliga för målsäganden. Det är dock viktigt att polisen inom ramen för sitt uppdrag bemöter målsäganden på ett respektfullt och empatiskt sätt. Ett sådant bemötande är en viktig förutsättning för att få målsäganden att vilja delta i utredningen. Brå har endast haft tillgång till den dokumentation som finns i ärendena; vi har inte intervjuat de målsägande som slutar medverka i utredningen. Vi vet därmed inte hur de upplevde bemötandet från polisens sida eller hur det påverkade deras beslut att hoppa av. Av dokumentationen framstår polisen överlag som respektfull och empatisk i sina kontakter med kvinnorna. Men det går inte att säga om enskilda kvinnor ändå kan ha upplevt bemötandet som ifrågasättande och därför inte vill delta.

En del som hoppar av har inte haft målsägandebiträde

Det är också viktigt att kvinnorna så tidigt som möjligt får ett målsägandebiträde som stöd. Risken att målsäganden känner sig ensam och utlämnad i rättsprocessen torde öka om hon inte har ett sådant stöd. Som framgått tidigare i rapporten är det sedan den 1 juli 2018 numera ett krav i lagen att ett målsägandebiträde ska förordnas så fort en förundersökning om sexualbrott inleds.

Brå har studerat i vilken utsträckning de, som inledningsvis medverkar men sedan hoppar av, haft ett målsägandebiträde. Analysen har då begränsats till de fall där minst två förhör hålls med kvinnan,³⁸ eftersom polisens generella ambition tycks vara att ett målsägandebiträde ska vara närvarande vid andra målsägandeförhöret. Det framgår då att de som hoppat av i mindre utsträckning haft ett målsägandebiträde än de kvinnor som medverkat under hela processen. Knappt hälften av dem som senare hoppade av hade haft ett

³⁸ Det gäller för två tredjedelar av de fall där målsäganden hoppar av.

målsägandebitråde, jämfört med närmare tre fjärdedelar av dem som inte hoppade av utredningen.

Att målsäganden inte haft något målsägandebitråde beror dock inte enbart på att polisen försummat att erbjuda det – flera av dem som hoppat av och inte haft ett målsägandebitråde har blivit erbjudna ett målsägandebitråde och tackat nej.

Tidsaspekter

Vi har tidigare konstaterat att en hel del utredningar drar ut på tiden – drygt en femtedel av utredningarna tar minst sex månader (se kapitlet Utredningsarbetet). Att gå och vänta och inte veta om det blir en rättegång innebär en stor påfrestning för målsäganden. Väntetiden kan innebära både en oro för att anmälan inte kommer att leda till att den misstänkte blir åtalad och straffad, *och* en oro för den utsatta situation som en rättegång innebär. En viktig fråga här är i vilken utsträckning långa utredningstider inte bara är en påfrestning för målsäganden utan också bidrar till att hon slutar delta i utredningen.

Vad en målsägande uppfattar som ”lång tid” kan naturligtvis variera. För den som tvekade innan hon anmälde och är lite ambivalent till att delta i en utredning, kan några veckors väntetid var tillräckligt för att hon ska tappa motivation och drivkraft att delta – och den väntetiden tvingas de allra flesta målsägande acceptera i dag. När det rör sig om riktigt långa utredningstider torde motivationen att fortsätta delta kunna svikta hos de flesta. Mot denna bakgrund har vi närmare studerat utredningarna med avhopp utifrån frågan vilken betydelse utredningstiden verkade ha för beslutet att inte längre vilja delta.

Gemomgången visar att de flesta som hoppar av gör det ganska snabbt, oftast efter första förhöret. I de fallen informerar polisen om konsekvenserna av att de inte vill delta och erbjuder stöd, främst i form av ett målsägandebitråde. Om målsäganden då inte ändrar sig läggs utredningen vanligen ned.

En femtedel av utredningarna, där kvinnan hoppar av, läggs dock inte ned förrän efter minst sex månader.³⁹ Om man studerar dessa ärenden närmare visar det sig att de flesta inte kan tolkas som exempel på dåligt, långsamt polisarbete, och att det är detta som bidragit till avhoppet. Även i dessa fall har nämligen målsäganden oftast mycket tidigt angett att hon inte vill delta. Men polisen eller åklagaren har då inte direkt lagt ned ärendet utan låtit det vila. Sedan har polisen kontaktat kvinnan igen efter mellan tre och sex månader. När kvinnan då hållit fast vid sitt beslut läggs utredningen ned.⁴⁰

Det förekommer dock ett par fall i det genomgångna materialet, där avhoppet troligen berodde på att utredningen tog så lång tid (eller snarare att inga utredningsinsatser vidtogs på lång tid). I ett av

³⁹ Andelen ”långa utredningar” är således inte högre i ärenden där målsäganden slutar delta än i övriga ärenden.

⁴⁰ Eftersom genomgången här avsåg kvinnor som hoppade av fångar man inte här hur många kvinnor som vid den förnyade kontakten beslutade sig för att delta, men sådana fall finns också i materialet.

fallen hölls till exempel det första förhöret med kvinnan först efter sju månader. I dessa fall finns det också mycket som talar för att ärendet hade kunnat klaras upp, om arbetet med att samla in bevisning hade påbörjats snabbare.

Ett annat sätt att analysera tidsaspekten är att titta på hur lång tid det tar för utredningen att komma igång, vilket exempelvis kan mätas genom att studera tiden mellan anmälning och målsägandeförhör respektive vittnesförhör. Då ser vi att det är betydligt vanligare att sådana kommer till stånd inom två veckor från anmälan i de ärenden där målsäganden deltar fullt ut jämfört med dem där hon hoppar av. Men liksom i frågan med målsägandebiträde är det svårt att skilja på orsak och verkan när det kommer till tidsaspekter och avhopp, då det kausala sambandet går i bägge riktningar. Inte sällan är det målsäganden själv som är anledningen till att förhöret drar ut på tiden, och polisen brukar generellt inte vidta andra utredningsinsatser såsom vittnesförhör innan ett ordentligt målsägandeförhör har hållits. Att målsäganden skjuter upp, ställer in eller inte dyker upp på förhör är tydliga indikationer på att hon kommer hoppa av utredningen.

Kvinnor i våldsrelationer kan behöva mycket stöd

Som framgått i kapitlet om orsaker till nedläggning kan skälet till att målsäganden hoppar av variera. En grupp av "avhoppare" är socialt isolerade och rädda kvinnor som lever i eller försöker bryta upp från en relation med både sexualiserat och annat våld. För att få dem att i större utsträckning fullfölja sitt deltagande fram till en dom krävs troligen omfattande samhällsinsatser av ett slag som i huvudsak ligger utanför rättsväsendets ansvar. De kan behöva skydd av rättsväsendet (eller en kvinnojour) men också ekonomiskt stöd, bostad, eget nätverk m.m. Därtill kommer den extra svårighet som förekomsten av gemensamma barn kan innebära, när kvinnan ska avgöra om hon vill delta i utredningen eller inte. Ett särskilt stort behov av hjälp kan utrikes födda kvinnor i våldsrelationer ha, eftersom deras sociala isolering och beroende av mannen ofta är omfattande.

Sammanfattningsvis kan sägas att det är angeläget att det finns ett bra stöd från samhället att erbjuda dessa kvinnor när de anmäler en våldtäkt. Tidigare forskning tyder dock på att det kan vara svårt att påverka andelen som hoppar av, även med ett mycket ambitiöst arbete från polisens och socialtjänstens sida. Det framgick i Brås utvärdering av projekt Karin, en verksamhet i Malmö som är inriktad på att ge våldsutsatta kvinnor ett bättre bemötande och omhändertagande. Utvärderingen visade att andelen kvinnor som inte ville delta i utredningen inte var lägre inom projekt Karin än i Västerås, där polisen arbetade mer traditionellt (Brå rapport 2013:8 s. 74). Ärendena i denna studie, liksom intervjuer med utsatta kvinnor i projekt Karin, visar att flera kvinnor som anmält att de utsatts för våld i nära relation, och särskilt de som invandrat till Sverige, skulle behöva ett mycket mer omfattande stöd från samhället än vad rättsväsendet kan erbjuda, för att klara av att fullfölja en rättsprocess mot mannen.

Ofta svag bevisning när målsäganden slutar delta

En ytterligare fråga är hur sannolikt det är att ärendena skulle ha klarats upp om målsäganden inte slutat medverka i utredningen. Brås genomgång visar att när dessa ärenden läggs ned, är det genomsnittliga bevisläget mycket svagare än genomsnittet i övriga utredningar. Det saknas ofta stödvttnen och den tekniska bevisningen ger heller inget underlag för ett åtal. I flera fall är det också osäkert om rekvisiten för en våldtäkt varit uppfyllda. Det gäller både ärendena där parterna haft en nära relation och övriga ärenden.

I en del fall torde orsaken till den svaga bevisningen vara att målsäganden ganska snabbt hoppar av och att några ytterligare utredningsinsatser då inte görs. Men i majoriteten av fallen är det omständigheterna kring händelsen som förklarar bristen på bevis.

Mot denna bakgrund är det inte otänkbart att en bidragande orsak till att kvinnorna slutar delta efter en tids utredning ibland kan vara att de känner att utredningen inte kommer att leda till åtal.

Att bevisningen är svag kan blir särskilt problematiskt vid utredningar om grov kvinnofridskränkning. I ett par sådana fall har kvinnorna nämligen ansökt om kontaktförbud i samband med utredningen och inte fått det beviljat. Det är inte osannolikt att det kan ha bidragit till att kvinnorna inte vågat fullfölja sitt deltagande i utredningen.

Brås bedömning efter att ha gått igenom de ärenden, där målsäganden inte deltar i utredningen alls eller hoppar av, är att det finns fall som kanske skulle ha kunnat klaras upp om målsäganden förmåttats att delta i hela utredningen, men de är inte så många.

Ökad uppkläring genom att fler misstänkta blir identifierade?

I 4 procent av de nedlagda anmälningarna lyckas polisen inte identifiera eller hitta den misstänkte trots att spaningsuppslag finns. Hur mycket arbete polisen lägger ned för att hitta den misstänkte i sådana fall varierar. I några anmälningar, och då särskilt vid överfallsvåldtäkter, har en rad olika insatser genomförts, främst spårsäkring och dna-tester, utan resultat. Ett par av de övriga utredningarna ger däremot bilden att polisen hade kunnat göra mer för att identifiera den misstänkte. Insatser som framstår som naturliga och möjliga har inte vidtagits, och av den dokumentation som finns går det inte att förstå varför. Ett bättre spaningsarbete för att identifiera fler misstänkta skulle dock inte kunna påverka den totala uppkläringen i någon större utsträckning eftersom det rör sig om ganska få ärenden där Brå kan se att polisen kunnat göra mer. Man bör dock inte glömma att ett bättre arbete från polisen kan vara betydelsefullt för målsäganden, även om det inte leder till ett åtal.

Kan bevisinhämtningen förbättras?

Den tredje gruppen av ärenden där det skulle kunna finnas en potential att öka uppkläringen, rör fall där målsägandens berättelse uppfyller kriterierna för en våldtäkt, hon framstår som trovärdig och det finns en identifierad misstänkt, men stödbevisningen bedöms som otillräcklig för ett åtal. Den gruppen omfattar nästan en tredje-

del av samtliga ärenden. Frågan blir då i hur stor andel av dessa fall som det verkar ha funnits en potential att klara upp brottet om polisen gjort ett bättre arbete.

För att få en bild av detta har Brå närmare studerat dessa ärenden för att se om det fanns möjliga och rimliga utredningsinsatser som inte vidtagits. På grundval av den genomgången bedömer Brå att det fanns brister i utredningsarbetet i runt 10 procent av de ärenden som lagts ned på grund av bevisproblem.

Exempel på vad som kunnat göras bättre

De kvalitetsfrågor som väckts vid genomläsningen är av en rad olika slag. Det handlar främst om följande:

- I en del ärenden skulle förhören med parterna kunna ha ett tydligare fokus på de centrala frågorna när, var och hur.
- Målsägandens och den misstänktes utsagor kontrolleras inte alltid tillräckligt väl, trots att det skulle vara möjligt.
- Man utreder inte alltid tillräckligt väl om kriterierna för särskilt utsatt situation är uppfyllda. Möjligheten att göra ett snabbt alkotest, fråga vittnen om målsägandens tillstånd, inhämta kamerabilder m.m. utnyttjas inte alltid.
- Parternas mobiler töms inte tillräckligt ofta eller tillräckligt snabbt, vilket medför en risk för att viktigt bevismaterial missas eller raderas.
- Man väntar ibland alltför länge med att höra den misstänkte.
- Man förhör inte alltid relevanta stödvittnen.
- Utredningen blir ibland liggande så länge att stödvittnena blir osäkra på vad de hört eller sett.

En del av dessa brister har även uppmärksammats i tillsynsrapporter och forskning. Diesen och Diesen (2013) tar upp brister i polisens sätt att förhöra parterna i ärenden från 2004 och 2006. Deras bild är att polisen ofta saknar kompetens för att hålla bra förhör. Förhören med målsäganden är ofta för dåligt fokuserade på själva övergreppet medan förhöret med den misstänkte tvärtom ofta är alltför fokuserat på de sexuella handlingarna (s. 56). Just denna typ av brister framkommer även i Brås genomgång. I ett fall angav målsäganden att en främmande man haft samlag med henne när hon var så berusad att hon inte kunde värja sig. Han förnekar detta. Han säger att de hade frivilligt sex och att de legat och pratat länge före samlaget och hon hade då svarat på alla hans frågor. Här saknar man uppföljande frågor om vad hon då berättat för honom, för att kunna kontrollera hans utsaga i den delen.

Framstår åklagarna som för försiktiga?

En ytterligare fråga när man analyserar potentialen att öka andelen anmälningar som går till domstol, är om åklagarna är alltför försiktiga när de beslutar vilka ärenden som har tillräckligt stark bevisning för ett åtal. Vid Brås fördjupade genomgång ingick att även försöka göra en bedömning av detta. Resultatet blev att det var svårt att hitta fall där åklagarens beslut på ett uppenbart sätt var alltför pes-

simistiskt. Av de 200 djupstuderade ärendena identifierade Brå 4 fall där beslutet att inte väcka åtal kunde diskuteras.⁴¹ I 2 av dessa 4 fall ingick våldtäkten i ett ärende rörande grov kvinnofridskränkning. De 2 övriga fallen avsåg fall där parterna var bekanta. Nedan beskrivs 1 av dessa fall.

Exempel på ett fall där åklagaren gör en försiktig bedömning

Målsäganden berättar att hon hade varit på fest och blivit mycket berusad. Hon blev hjälpt hem till sin studentkorridor av några vänner. Hon mådde då väldigt dåligt och spydde. En manlig vän som också bodde där, kom in till henne och baddade hennes panna under den halvtimme-timme som hon kräktes. De hade enligt målsäganden haft sex ett par veckor tidigare, men det hade avbrutits av att hon fått panikångest. När hon slutat spy lade hon sig på sängen. Då drog mannen av henne kläderna och hade mot hennes vilja samlag med henne. Hon sade nej och försökte puffa bort honom men hon var väldigt svag och kände sig paralyserad i kroppen. När han var klar lämnade han rummet. När vännerna kom för att titta till henne berättade hon upprört om vad som hänt. När de talar med honom framstår han som skuldmedveten och ber om ursäkt men erkänner inte att det var våldtäkt. En av vännerna ringer polisen.

Den misstänkte anför att det hela var frivilligt. De hade haft sex flera gånger tidigare, enligt honom, och hon hade gjort tummen upp när han frågade om de skulle ha sex. De hjälptes åt att ta av varandra kläderna.

Den väninna som ringde polisen kände sig helt säker på att den misstänkte våldtagit målsäganden. Samtidigt berättade hon i förhör att när de hjälpt målsäganden hem till boendet hade hon pekat på den misstänkte som satt i tv-rummet och sagt *He is going to fuck me*.

Så som ärendet är dokumenterat uppfattar Brå att det skulle varit möjligt att pröva det i domstol. I skrift framstår målsäganden som trovärdig och hon har direkt berättat för andra vad som hänt. Hon hade odiskutabelt varit mycket berusad före den misstänkta våldtäkten. Men det finns också faktorer som kan ha påverkat åklagaren i dennes beslut att inte åtala, främst att målsäganden tidigare under kvällen sagt att den misstänkte kommer att ligga med henne. Det är alltså inte helt enkelt att bedöma om nedläggningsbeslutet är för pessimistiskt eller inte.

Svårt att kvantifiera potentialen

Det ideala vore om Brå på grundval av ovanstående genomgång skulle kunna ange exakt hur mycket andelen anmälningar som ledde till åtal 2016 hade kunnat öka med bättre arbete från polisens och åklagares sida.⁴² Tyvärr är det inte möjligt, eftersom det finns fak-

⁴¹ I ytterligare några fall kunde vi inte riktigt förstå varför ärendet lades ned. I de fallen kunde dock åklagaren per telefon ge oss kompletterande information som gjorde nedläggningen begriplig.

⁴² När det gäller våldtäkt är uppläringsprocenten i princip liktydigt med andelen anmälningar som leder till åtal. Personuppläringsprocenten avser antalet upplärade brott i relation till antalet handlagda brott.

torer som gör att potentialen för att öka uppkläringen både kan bli underskattad och överskattad.

Potentialen kan bli underskattad, eftersom det kan finnas möjliga ytterligare utredningsåtgärder som kunnat vidtas, men som Brå missat vid genomläsningen eller som inte går att upptäcka på grund av att dokumentationen är alltför knapphändig. Den kan också bli överskattad om det skulle finnas legitima, oundvikliga orsaker till bristerna som inte framgår av dokumentationen.

En ytterligare komplikation är att man inte vet i vilken riktning ytterligare bevisning skulle påverka utgången. Den nya bevisningen skulle kunna leda till att det blir tydligare att den misstänkte är skyldig och att bevisningen håller för ett åtal. Men den nya bevisningen skulle också i stället kunna skapa tvivel.

Om Brå ändå ska försöka ange en siffra är vår skattning att ytterligare 3 procent av de 3 396 ärendena rörande fullbordad våldtäkt mot vuxen kvinna 2016 hade potential att gå till åtal med ett bättre utredningsarbete.⁴³ Det skulle innebära en ökning med 50 procent.

⁴³ Uträkningen bygger på att en tredjedel av utredningarna som hade brister hade kunnat leda till åtal med ett bättre arbete från polis och åklagare.

Prövningen i domstol

Domstolarnas bedömning

I detta kapitel beskrivs det sista skedet av rättsprocessen – domstolsprövningen. För detta syfte har Brå systematiskt gått i genom samtliga 208 tingsrättsdomar från 2017 rörande fullbordad våldtäkt mot kvinna som är minst 15 år.⁴⁴

Inledningsvis nämns kort vad som krävs för en fällande dom för våldtäkt, och ett kort referat ges av de domar från Högsta domstolen sedan 2009 som brukar ses som vägledande när det gäller bevisprövningen i våldtäktsmål.

Därefter redovisas resultatet av domsgenomgången. Först ges en översiktlig beskrivning av domarnas karaktär – i första hand beskrivs andelen fällande domar vid olika typer av relationer mellan målsägande och misstänkt. Därutöver redovisas förekomsten av våld och hot respektive ”särskilt utsatt situation”, liksom i vad mån den tilltalade döms för annat än våldtäkt samt om rätten var enig eller inte. Slutligen görs en fördjupad analys av bevisningen i 100 av domarna från 2017.

Rättspraxis

För att någon ska kunna fällas för våldtäkt, liksom för andra brott, krävs att det är styrkt utom rimligt tvivel att personen är skyldig till brottet. En grundregel i svensk processrätt är principen om fri bevisprövning. Det innebär att det inte finns några begränsningar när det gäller vilka bevismedel som får användas (fri bevisföring), och domaren får fritt bedöma värdet av den bevisning som läggs fram (fri bevisvärdering). Att det råder fri bevisvärdering innebär att det avgörs i praxis hur olika former av bevis ska värderas och vad som ska anses som tillräckligt för att styrka ett brott. Därmed skulle det i princip kunna räcka med enbart målsägandens utsaga för att fälla någon för våldtäkt. Av praxis framgår dock ett mer eller mindre uttalat krav på någon form av stödbevisning utöver målsägandens utsaga för en fällande dom.

Störst inflytande på rättspraxis har domar som avkunnats av Högsta domstolen och som finns refererade i Nytt juridiskt arkiv (NJA). Dessa domar ger tingsrätterna en viss vägledning i hur olika typer av bevisning ska värderas. Men de illustrerar också hur svårbedömda mål som rör sexualbrott är. I flera av fallen har avgörandet skiftat mellan tingsrätt, hovrätt och Högsta domstolen (HD). Nästan alltid har rätten varit oenig.

Nedan anges de vägledande domarna och de uttalanden i domarna som tingsrätterna i urvalet brukar citera.

NJA 2009 s. 447 I och II

⁴⁴ Vi har valt att primärt bygga analysen av domstolarnas avgörande i våldtäktsmål genom ett totalurval från ett givet år (2017). Därutöver har vi tidigare i rapporten även redovisat de domar som anmälningarna 2016 om våldtäkt ledde till. De domarna är spridda över åren 2016-2018.

Detta referat avser två olika domar, där HD i bägge fallen ogillar åtalet för våldtäkt efter att både tingsrätt och hovrätt meddelat fällande dom. HD:s uttalanden i dessa mål har tolkats som en skärpning av beviskraven i sexualbrottmål och som ytterligare en bekräftelse på att det numera alltid krävs stödbevisning för en fällande dom för våldtäkt (Annerén 2013). Den del av domslutet som då brukar citeras är följande:

En alltigenom trovärdig utsaga från målsäganden kan i förening med vad som i övrigt har framkommit i målet - t.ex. om målsägandens beteende efter händelsen - vara tillräcklig för en fällande dom. [...] Det är dock ett rimligt krav att målsägandens berättelse till den del det är praktiskt möjligt blivit kontrollerad under förundersökningen, låt vara att brister i det avseendet inte utan vidare behöver leda till bedömningen att åtalet inte har blivit styrkt.

I referatet diskuterar HD vad som krävs för en fällande dom i fall där det finns bevisning både för och emot att den tilltalade är skyldig och slår fast följande:

För en fällande dom i ett mål om sexualbrott krävs liksom i brottmål i övrigt att domstolen genom den utredning som förebringats i målet finner det ha blivit ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade har gjort sig skyldig till vad som lagts honom till last. Det är således inte tillräckligt att målsägandens berättelse är mer trovärdig än den tilltalades. Ett åtal är i mål om sexualbrott lika lite som i något annat sammanhang styrkt genom att målsägandens och den tilltalades utsagor vägs mot varandra och målsägandens därvid bedöms väga tyngre.

NJA 2010 s. 671

I denna dom utvecklar HD sin syn på vad rätten bör lägga vikt vid när den bedömer om en utsaga är trovärdig eller inte, och följande text från domen citeras ofta i tingsrättsdomarna från 2017:

Vid bedömningen av utsagan finns det ofta anledning att lägga vikt främst vid sådana faktorer som avser innehållet i berättelsen som sådan, exempelvis i vad mån den är klar, lång, levande, logisk, rik på detaljer, påvisat sanningsenlig i viktiga enskildheter samt fri från felaktigheter, motsägelser, överdrifter, svårförklarliga moment, konstansbrister, dåligt sammanhang eller tvekan i avgörande delar. Däremot ställer det sig många gånger svårt att bedöma utsagan med ledning av det allmänna intryck som målsäganden ger eller av icke-verbala faktorer i övrigt.

NJA 2015 s. 702

År 2015 kom en dom från HD som inte rörde våldtäkt, utan försök till mord, men som ändå citeras flitigt i tingsrättsdomarna rörande våldtäkt 2017. I det nämnda rättsfallet lyfts fram att bevisbedömningar ska vara rationella och objektiva och ske på ett strukturerat sätt. Inledningsvis bör det sammanvägda värdet av den bevisning som åklagaren har åberopat till stöd för åtalet bedömas. Om det till exempel kan konstateras att den tilltalade har lämnat medvetet felaktiga uppgifter ska detta inte i sig betraktas som ett stöd för att åklagarens påstående är riktigt. Först om åklagarens bevisning be-

döms vara tillräcklig ska den tilltalades berättelse och bevisningen som stöder denna värderas som motbevisning till åklagarens gärningspåstående.

NJA 2017 s. 316 I och II

I april 2017 avkunnade HD två domar i våldtäktsmål, en fällande och en friande. Här gör HD en viss revidering av hur en utsaga ska bedömas, med hjälp av forskning på området. De kommer då fram till att *det förhållandet att en utsaga är klar, lång och detaljrik ofta kan vara tecken på att den är sann, medan det saknas egentligt stöd för att anse att konstansbrister (i bemärkelsen att lägga till eller ta bort information) är ett kriterium på bristande tillförlitlighet.*

Samtidigt betonar domstolen att kriterierna kan vara svåra att använda vid bedömning av utsagor från personer som av olika skäl har en bristande förmåga att uttrycka sig muntligen:

Det är svårt att bedöma en utsaga med ledning av det allmänna intryck som förhörspersonen ger eller av icke-verbala faktorer i övrigt. I första hand finns det därför anledning att lägga vikt vid faktorer som avser innehållet i berättelsen som sådan.

208 våldtäktsdomar 2017

Brå har samlat in och kodat samtliga tingsrättsdomar rörande fullbordad våldtäkt mot vuxen kvinna 2017. Av de 208 domarna var det 135 där minst en tilltalad fälldes för brottet. Det ger en fällandegrad på 65 procent. När domen var fällande var rätten nästan alltid enig. I endast 8 procent av dessa mål var rätten oenig. Det fanns oftare en skiljaktig mening när domen var friande – i 26 procent av dessa mål var rätten oenig.⁴⁵

Tabell 24. Utfall i domarna uppdelat på olika kategorier.

Kategori	Antal	Fällande dom för våldtäkt (%)	Fällande dom inkl. omrubriceringar (%)
Domar	208	65	70
Tilltalade	232	67	71
Målsägande	222	67	71
Brott	330	68	71

Som framgår av tabell 24 kan dock fällandegraden räknas på lite olika sätt. En dom kan avse flera tilltalade, och räknar man antalet tilltalade som fälldes för våldtäkt uppgår de till 155, vilket innebär att 67 procent av de tilltalade fälldes.⁴⁶ Brå har inte gjort någon systematisk granskning av i vilken utsträckning domarna avser gruppvåldtäkter, men dividerar man antalet ärenden med *en* målsägande

⁴⁵ Här bör noteras att om rätten är oenig på så sätt att två röster är för en friande dom och två är för en fällande, då blir det en friande dom.

⁴⁶ Denna andel är något lägre än de 190 dömda 2017 enligt kriminalstatistiken, vilket beror på att det i kriminalstatistiken ingår personer som dömts för våldtäkt mot män, samt subsidiära brott till våldtäkt såsom försök, medhjälp och anstiftan.

och fler tilltalade med totala antalet ärendet kan andelen gruppvåldtäkter bland domarna uppskattas till strax under 7 procent.

Man kan även beräkna fällandegraden med målsäganden i fokus: Av totalt 222 målsäganden i domarna från 2017 fanns det 148 i de fällande domarna (67 procent). Slutligen kan man beräkna fällandegraden utifrån antalet brott i domarna. Det framgår då att domarna avsåg 330 våldtäktsbrott, och 223 av dessa fanns i fällande domar (68 procent).

Sammantaget kan sägas att fällandegraden låg på runt två tredjedelar oavsett vilket mått man väljer.

Parternas relation

Relationen mellan målsägande och tilltalad har delats in i samma kategorier som användes vid genomgången av anmälningarna från 2016. Parternas relation har således delats in i nära relation, bekant och obekant samt en övrig kategori för alla andra relationer eller där parternas relation till varandra inte framkommer.

Tabell 25. Fällandegraden uppdelat på parternas relation (n = 208). Procent.

Relation	Andel	Fällandegrad
Nära relation	27	61
Bekant	60	68
Obekant	10	67
Övriga relationer	3	33
Totalt	100	65

Lägst fällandegrad i nära relation

Ungefär var fjärde dom rör en våldtäkt som skett inom ramen för en nära relation. Denna andel har varit ungefär densamma i tidigare undersökningar (Tengvar 2012, Olsson 2013). Fällandegraden är något lägre när parterna har eller har haft en nära relation (61 procent jämfört med genomsnittet 65 procent). Detta kan sättas i samband med att den tilltalade torde ha större möjligheter att med trovärdighet hävda samtycke, ju närmare relation parterna har. När parterna har en nära relation är det till exempel inte ovanligt att den tilltalade anför att målsäganden brukar samtycka till den sorts sexuella interaktion som åtalet avser, till exempel våldsamt sex, eller att hon brukar acceptera att han påbörjar sexuellt umgänge medan hon sover. Om det finns stöd för det som den misstänkte säger finner rätten ibland att det inte är ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade förstått eller haft skäl att förstå att målsäganden inte samtyckt till det som hänt i anmälan. Domen har då blivit friande.

I dessa domar ingår ofta andra brott mot målsäganden såsom hot eller misshandel, inte sällan under åtalsrubriken grov kvinnofridskränkning. Den åtalade blir också ofta fälld för något annat brott mot målsäganden – totalt leder fyra av fem fall av våldtäkt i nära relation till fällande dom för någon av åtalspunkterna.

Olika fällandegrad för olika typ av bekantskap

Majoriteten av samtliga domar rör våldtäkter som skett mellan två personer som känner till varandra sedan tidigare eller har träffats samma dygn som det åtalade övergreppet. Här är andelen fällande domar 68 procent. Men fällandegraden skiljer sig markant inom denna grupp. En underkategori till bekanta är så kallade uppdragningsvåldtäkter, det vill säga fall där parterna går hem tillsammans efter att ha träffats på krog, nattklubb eller fest, samt när parterna befinner sig på en träff. Ofta har parterna kommit i kontakt med hjälp av dejtingappar. Uppdragningsvåldtäkter⁴⁷ har en fällandegrad på 56 procent, att jämföra med 71 procent i övriga ärenden inom kategorin bekanta. Detta är ett tecken på att det kan vara svårare att bevisa att den tilltalade haft uppsåt till våldtäkt, i fall där frivilligt sexuellt umgänge inte är en orimlighet med hänsyn till deras relation och omständigheterna under vilka de träffas.

Obekanta

Totalt 21 domar avser fall där parterna inte känner varandra. Flera av dessa är renodlade överfallsvåldtäkter. I andra fall rör det sig om tilltalade som är svarttaxichaufförer, sexköpare, färjeresenärer eller förbipasserade främlingar som efter en kortare interaktion med målsäganden ska ha påbörjat övergreppet. Utifrån resonemanget ovan skulle man kunna tro att en större andel av dessa fall skulle leda till fällande dom. Så är dock inte fallet. Andelen som frias är densamma som när parterna är bekanta med varandra. Antalet domar i denna grupp är dock för litet för att man ska kunna dra några generella slutsatser.

I några av de friade domsluten kan tingsrättens resonemang ifrågasättas. I ett fall låter en kvinna taxichauffören som skjutsat hem henne komma in för att dricka ett glas vatten. Där ska den tilltalade med våld och dödshot ha tilltvingat sig upprepade samlag. I domslutet lyfter rätten fram att målsäganden först inte ville göra en polisanmälan och anför: *när en sådan ändå kom till stånd kan hon ha känt sig tvingad att hålla fast vid det hon hade berättat för [sin väninna]*. Domen överklagades och mannen fälldes i hovrätten.

Sårbara målsägande

Minst en av fem målsägande har en psykiatrisk diagnos (12 procent) eller är missbrukare (8 procent). Detta får ses som en minimiandel då dokumentationen är ännu mer ofullständig än i anmälningarna – sårbarhet av detta slag nämns oftast inte i domen om den inte har direkt betydelse för utslaget. Genomgången tyder på att sannolikheten för en fällande dom minskar om målsäganden har sociala och/eller psykiska problem. Särskilt låg är andelen när målsäganden är missbrukare – då är knappt en tredjedel av domarna fällande. Om målsäganden hade en psykiatrisk diagnos friades den tilltalade i nästan hälften av fallen. Det ska jämföras med att det blev en fäl-

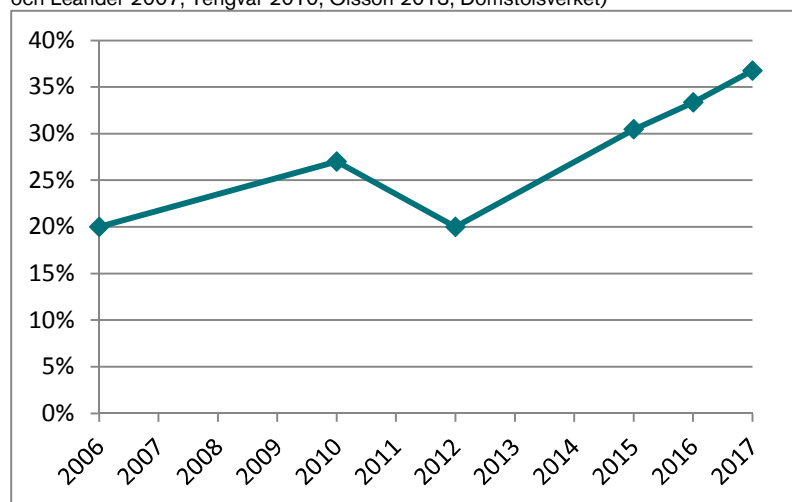
⁴⁷ I denna kategori har även sådana fall inkluderats där målsäganden och den misstänkte är bekanta sedan tidigare och haft frivilligt samlag före den anmälda händelsen. Se avsnittet om daterapes i kapitlet om anmälningarnas karaktär.

lande dom i 70 procent av målen där målsäganden inte hade något av dessa problem. Underlaget är dock så pass litet att inga säkra slutsatser bör dras utifrån detta resultat. Läsningen av domarna ger bilden av att målsägande med en psykiatrisk diagnos ofta har svårare än andra att tydligt beskriva vad de varit med om, vilket väcker osäkerhet kring vad som hänt. När målsäganden är missbrukare bedömer rätten ofta att deras berättelse om vad som hänt har brister när det gäller trovärdighet och tillförlitlighet.

Särskilt utsatt situation har blivit vanligare

Lagstiftningen har som tidigare nämnts successivt förändrats för att inkludera situationer som inte innefattar våld eller hot, men där någon otillbörligt utnyttjar en annan persons oförmåga att freda sin sexuella integritet. År 2005 sänktes kravet på tvång/hot samtidigt som utnyttjandet av person som befinner sig i ett hjälplöst tillstånd omklassificerades från sexuellt utnyttjande till våldtäkt. Tidigare hade det, för att det skulle betraktas som våldtäkt, krävts att det var gärningspersonen som försatt offret i detta tillstånd genom att till exempel droga hen. År 2013 ersattes hjälplöst tillstånd med begreppet särskilt utsatt situation, och kriteriet allvarlig rädsla lades till för att inkludera fall där offret bemöter övergreppet med passivitet. Detta har fått genomslag i domarna, och som figur 6 visar blir det allt vanligare att åklagaren åberopar detta lagrum.

Figur 6. Andel domar som rört hjälplöst tillstånd/särskilt utsatt situation. (Källor: Björk och Leander 2007, Tengvar 2010, Olsson 2013, Domstolsverket)

Genom uppdelningen på lagrum framkommer att 58 män fälldes för fullbordad våldtäkt genom att ha utnyttjat offrets särskilt utsatta situation, medan 97 män dömdes för fullbordad våldtäkt med våld eller hot år 2017.⁴⁸ Den senaste uppgiften kan jämföras med att i

⁴⁸ Har åklagare åberopat både tvång (första stycket) och utnyttjande (andra stycket) har lagrummet kodats som tvång.

genomsnitt 127 personer dömdes årligen för våldtäkt⁴⁹ 1975–2004, innan utnyttjandefall rubricerades som våldtäkt.

Tabell 26. Utfall i domarna 2017 uppdelat på lagrum (n = 208). Procent.

Lagrum	Andel av alla domar	Fällande dom för våldtäkt	Fällande dom inkl. omrubriceringar
Tvång eller hot	64	62	67
Utsatt situation	36	69	75
Totalt	100	65	70

Det är när parterna är bekanta som åtalet oftast avser särskilt utsatt situation. När parterna är bekanta rör 43 procent av fallen särskilt utsatt situation. Total 23 procent av åtalen där parterna har en nära relation med varandra avser särskilt utsatt situation, liksom 29 procent av åtalen där parterna är obekanta. Allmänt kan sägas att den särskilt utsatta situationen enligt åtalet oftast hänför sig till att målsäganden är kraftigt berusad, och ibland då ”däckt”. Det är alltså samma mönster som i anmälningarna. När särskilt utsatt situation åberopas, och parterna har en nära relation, handlar det vanligen om att målsäganden sov, oftast med sömnmedel, när händelsen ägde rum.

Det finns också fall där den särskilt utsatta situationen hänför sig till annat än sömn eller berusning. I de fallen blir det påtagligt att rättspraxis inte är helt tydlig, och man kan ibland utläsa att åklagaren vill få prövat var gränserna för tillämpningen ligger. I ett fall åberopade åklagaren särskilt utsatt situation för att målsäganden satt sig utomhus och kissat, när den tilltalade stack fingrarna i hennes vagina. I ett par fall prövades om det faktum att en målsägande hade ett funktionshinder innebar att hon befann sig i en särskilt utsatt situation. Genomgången tyder på att ett funktionshinder inte generellt ses som en särskilt utsatt situation i lagens mening, men att det under vissa omständigheter kan vara det.

Den tilltalade gör oftast en samtyckesinvändning

I 70 procent av målen anför den tilltalade att målsäganden hade samtyckt till det som hände. Samtyckesinvändningar är ungefär lika vanliga i mål som rör våldtäktsparagrafens första stycke som i mål som rör andra stycket. När det inte anförts samtycke i mål som rör första stycket, då säger den tilltalade oftast att något sexuellt umgänge inte ägt rum. I de fall den tilltalade inte anför samtycke i mål som rör särskilt utsatt situation, säger den tilltalade oftast att han varit berusad och inte riktigt minns vad som hände.

Andelen fällande domar är ungefär lika hög i mål med respektive utan samtyckesinvändning.

Tiden mellan brott och rättegång har betydelse

I tidigare kapitel framgår att chansen för att en anmälan ska leda till åtal minskar ju längre tid som förflutit mellan brottet och polisan-

⁴⁹ Det man dock bör tänka på att det i statistiken över dömda för våldtäkt, till skillnad från urvalet i den här studien, ingår subsidiära brott och även fall där offret var en man.

mälan. I domarna från 2017 finns inga systematiska uppgifter om tiden för anmälan, däremot finns brottsdatum och tid för rättegång. Från de uppgifterna kan man inte utläsa vilka av anmälningarna som gjorts i så nära anslutning till händelsen att bevisning såsom rättsintyg och dna-spår kunnat samlas in. Men av de uppgifter som finns registrerade går det ändå att se att tidsaspekten har stor betydelse även i domstolsledet. Mediantiden mellan tidpunkten då den åtalade våldtäkten ägde rum och rättegången i tingsrätt är 106 dagar vid fällande domar och 199 vid friande domar.

Tabell 27. Utfall i domarna 2017 uppdelat på tid mellan brottstillfälle och dom (n = 208). Procent.

Tid i intervaller	Andel	Fällandegrad
< 91 dagar	36	77
91-180 dagar	25	67
181-365 dagar	21	56
> 365 dagar	19	49
Totalt	100	65

Bevisningen i domarna

I detta kapitel analyseras hur stark bevisning som domstolarna krävde för en fällande dom 2017 och hur domarna motiveras. Denna analys bygger på ett slumpmässigt urval från samtliga domar 2017 (100 domar, varav 69 fällande och 31 friande). Domarna har djupstuderats av två utredare med samma tillvägagångssätt som vid den fördjupade genomgången av nedlagda ärenden (se kapitlet Orsaker till nedläggning).

Rätten har en svår uppgift

En bakgrund till kapitlet är den kritik som riktats mot domstolarnas domar i våldtäktsmål från flera forskare. Christian och Eva Diesen (2013) tar till exempel upp att det är vanligt att våldtäktsdomar har tydliga brister – med betoning på brister i friande domar. Professor Madeleine Leijonhufvud har i olika sammanhang kritiserat både sexuallagstiftningen och enskilda friande domar. Även andra debattörer och intresseorganisationer kritiserar att så få anmälningar leder till åtal och att en hög andel av de åtal som väcks leder till en friande dom. *Friande domar i våldtäktsmål. Nu får det vara nog!* anges det till exempel i en artikel från Riksföreningen Stoppa mäns våld mot kvinnor 2014.

Bevisvärderingen i våldtäktsmål har också ifrågasatts från ett motsatt perspektiv av Dahlman och Aspegren (2018). De redovisar en studie där de jämfört bevisningen i våldtäktsmål med bevisningen i mål om olaga hot. Deras bedömning blir att domstolarnas krav på bevisning är lägre vid våldtäkt än vid olaga hot.

Även Brås genomgång av domarna från 2017 visar att alla domar i våldtäktsmål inte är så väl underbyggda och att det inte alltid går att säga säkert om lika fall behandlas lika i tingsrätterna. Det framgår också att domstolarna inte har något enhetligt sätt att disponera sin analys av vad som lett till en friande respektive fällande dom. Det tycks även variera hur och i vilket skede bedömningen av målsägandens trovärdighet görs.

Trots detta är Brås övergripande bild att domstolarnas avgöranden i de flesta fall är rimliga och begripliga. Det finns ett par friande domar där beviskraven framstår som orimligt stränga. Det finns även en ett par fällande domar där bevisningen kan uppfattas som alltför svag. Men i de flesta fall framstår rättens argumentering som rimlig.

Det intryck som främst förmedlas är att det i många mål måste vara mycket svårt för rätten att med säkerhet avgöra om en våldtäkt ägt rum. Och då ska man ända komma ihåg att de 208 ärenden som togs upp i domstol 2017 utgörs av den lilla andel av alla anmälningar som åklagaren uppfattade hade starkast bevisning. Alla de övriga tusentals ärenden lades ned eftersom den bevisningen som framkommit var ännu svagare än i fallen som gick till domstol.

I närmare hälften av ärendena som går till rättegång finns ingen annan bevisning som stöd för åtalet än muntliga utsagor: parterna ger olika versioner av vad som hänt och bevisningen utgörs, vid sidan av parternas berättelser, främst av vittnesutsagor om vad mål-

säganden berättat. I stor utsträckning handlar det om en värdering av parternas trovärdighet utifrån de höga krav på bevisning som lagen ställer. På denna ofta osäkra grund måste rätten fatta ett beslut som har avgörande betydelse för parterna: Om domen blir friande finns en risk att en kvinna som faktiskt utsatts för en våldtäkt förgäves tvingats gå igenom hela rättsprocessen och en tuff rättegång. Men om domen blir fällande, trots att det som hände inte var en våldtäkt, kommer en, ofta ung, man att felaktigt få sitta i fängelse under lång tid och troligen vara stämplad för många år framåt. Det kan finnas skäl att ha svårigheten i domstolarnas uppgift i åtanke vid den kommande läsningen.⁵⁰

Den skrivna domen ger inte hela bilden

Brås bedömning av domstolarnas avgöranden bygger enbart på vad som framgår av den skrivna domen. Det finns skäl att påpeka att en dom och dess domskäl inte är någon exakt beskrivning av hur rätten kom fram till sitt beslut. Från domen kan man få information om vilken bevisning som åklagaren åberopade och oftast ett referat av både huvudbevisningen och stödbevisningen. Men domen ger ingen visuell bild av vilket intryck parterna gav i rätten, trots att deras trovärdighet kan vara avgörande för utslaget och att det inte kan uteslutas att bedömningen av trovärdigheten kan ha påverkats av deras uppträdande.

Därtill kommer att beslutet att fria eller fälla tas i överläggningar bakom stängda dörrar. Hur dessa överläggningar gått till och hur de ”redigerats” i den skrivna domen går heller inte att veta. Slutligen varierar det i vilken utsträckning domarna redovisar och diskuterar de förhör som försvaret håller och invändningar som försvaret tar upp i huvudförhandlingen som kan försvaga den bevisning som åklagaren lagt fram.⁵¹ Sammanfattningsvis kan Brås genomgång ge en viss bild av vad som styr rättens avgörande i våldtäktsmål, men för att komma närmare hela sanningen skulle man behöva delta både vid rättegångarna och i rättens överläggningar.⁵²

Rangordning av styrkan i olika typer av bevisning

Den avgörande faktorn för om det blir en fällande dom i våldtäktsmål är hur stark bevisning det finns för att den misstänkte är skyldig. Både de objektiva rekvisiteten, det vill säga att handlingen når upp till kriterierna för våldtäkt, och de subjektiva rekvisiten, alltså att den misstänkte haft uppsåt att begå brottet, måste vara ställda utom rimligt tvivel.

⁵⁰ Dessa frågor tas även upp av Petter Asp i boken *Katedralen* (2009).

⁵¹ Att försvarets motargument inte alltid redovisas framkom efter att Brå besökt ett par rättegångar och sedan läste domen.

⁵² Brå har fått tillträde till ett antal våldtäktsrättegångar, men rättens överläggningar sker alltid bakom stängda dörrar.

För att besvara frågan om hur stark bevisning som krävs i våldtäktsmål har den bevisning som förekommer⁵³ rangordnats i tre nivåer:

Nivå 1. I dessa fall är bevisningen stark. Det finns då antingen ett medgivande från en "rättskapabel" tilltalad vid någon tidpunkt efter händelsen, eller vittnen som sett händelsen, eller teknisk bevisning som dokumenterat händelsen, till exempel film eller ljudupptagning på mobiltelefon.

Nivå 2. I dessa fall finns både vittnen och annan skriftlig bevisning, men de ger inte ett lika otvetydigt stöd för vad som hänt. Det handlar, utöver vittnen som talat med målsäganden efter händelsen, om till exempel larmsamtal, rättsintyg, dna-prov, drogtestar och sms-meddelanden.

Nivå 3. I dessa fall finns endast vittnen, som talat med målsäganden efter händelsen, som stöd för målsägandens utsaga.⁵⁴

I redovisningen nedan av bevisningen i domarna belyses följande:

- Bevisnivån i de friande respektive fällande domarna
- Betydelsen av medgivanden från den tilltalade
- Skadors bevisvärde
- Vad som utmärker fällande domar med endast efterhandsvittnen som bevisning

En tredjedel av målen har endast bevis på nivå 3

I närmare en tredjedel av målen i urvalet finns endast bevisning till stöd för gärningspåståendet på nivå 3, det vill säga målsägandens utsaga och stödvittnen. I drygt vart tionde mål finns riktigt stark bevisning (nivå 1) och i sex av tio mål finns bevisning på nivå 2. Det framgår av tabell 28.

Tabell 28. Bevisnivå och utfall i de djupgranskade domarna (n = 100).

Bevisnivå	Antal domar	Antal fällande	Andel fällande(%)
Nivå 1	12	12	100
Nivå 2	58	46	79
Nivå 3	30	11	37
Totalt	100	69	69

I samtliga mål åberopar åklagaren *någon* form av stödbevisning. En utsaga från målsäganden utan någon ytterligare bevisning till stöd för hennes berättelse saknas alltså i urvalet. Det tyder på att åkla-

⁵³ Med bevisning avses här enbart sådan bevisning som talar för den tilltalades skuld. Förekomsten av motbevisning tas upp senare i kapitlet.

⁵⁴ Därutöver kan åklagaren ibland ha lagt fram annan bevisning som rätten uppfattar som irrelevant.

gare inte går till domstol med ett våldtäktsärende om det inte finns ett stöd vittne som målsäganden berättat om händelsen för.

Att det finns stödbevisning i samtliga ärenden som gick till domstol 2017 ligger i linje med flera prejudikat från HD och särskilt det från 2009 (NJA 2009 s. 447)

Av tabell 28 framgår också att de mål där det fanns bevisning på nivå 1 alltid ledde till en fällande dom och att mål där det fanns bevisning på nivå 2 också hade en hög fällandegrad (79 procent). När det endast fanns bevisning på nivå 3 var fällandegraden avsevärt lägre (39 procent).

Nedan beskrivs närmare hur fallen på varje bevisnivå ser ut och hur rätten resonerar.

Bevisnivå 1

I 12 procent av målen finns bevis på nivå 1. Samtliga dessa fall har lett till en fällande dom. I hälften av målen är den avgörande bevisningen att den tilltalade i något skede gett ett visst medgivande till att han gjort det som han anklagas för. Han kan ha tillstått det i ett förhör med polisen eller i sms till målsäganden eller berättat vad som skett för en kamrat. Det är dock inte någon tilltalad som står fast vid sitt erkännande i rätten. Tidigare medgivanden tas då tillbaka.

Till bevisning på nivå 1 har inte räknats erkännande från tilltalade som har ett intellektuellt funktionshinder. Ett par sådana fall finns i materialet. I båda fallen har rätten uppfattat det som osäkert om den tilltalade förstått innebörden av erkännandet, och eftersom det inte funnits någon annan stark stödbevisning har rätten valt att inte luta sig mot erkännandet i sitt avgörande.

I övriga fall med bevisning på nivå 1 handlar det om vittnen som sett händelsen eller om bevisning i form av dokumentation av händelsen, till exempel film eller ljudupptagning på mobiltelefon.

Bevisnivå 2

I 58 procent av målen finns det bevisning på nivå 2, det vill säga någon form av skriftlig stödbevisning utöver vittnen som målsäganden berättat för. I de flesta fall har det då blivit en fällande dom. När det finns bevis på nivå 2 i målet handlar det ofta om rättsintyg som visar skador på målsäganden. I några fall finns dna-spår från den tilltalade. I ett par fall finns också en promillemätning, som visar att målsäganden var kraftigt berusad när gärningen skedde. Det kan vara en viktig form av stödbevisning när målet rör särskilt utsatt situation. Det kan också finnas annan skriftlig bevisning såsom sms och dagböcker.

Hur starkt bevisvärde har då rättsintyg som visar skador, generellt sett? Frågan är av intresse med hänsyn till att Polis- och Åklagarmyndigheten i olika tillsynsrapporter tar upp att det är viktigt att det utfärdas ett rättsintyg vid alla våldtäktsanmälningar där våld har förekommit (Åklagarmyndigheten 2012, Rikspolisstyrelsen 2014).

Brås sammanfattande bedömning efter att ha läst domarna är att dokumenterad förekomst av skador kan ha betydelse för en fällande dom, men att så inte alls alltid är fallet.

Genomgången visar att målsäganden hade skador som var länkade till händelsen i 37 procent av samtliga domar i urvalet. Fällandegra-

den var något högre i de fall där målsäganden hade skador från händelsen än i fall där hon inte hade det. Men en fjärdedel av målen där målsäganden hade skador ledde till en friande dom.

Tabell 29. Förekomst av skador samt fällandegrad i de djupgranskade domarna (n = 100). Procent.

	Andel av domarna	Fällandegrad
Inga skador	63	65
Skador finns	37	76
Totalt	100	69

När det blev en friande dom trots att målsäganden hade skador hängde det i flera fall samman med att stämningen inte bara avsåg våldtäkt utan även misshandel. I de fallen gav skadorna inte något direkt stöd för våldtäkten utan endast för misshandeln.

I ytterligare några friande domar uppfattar rätten att skadorna inte var så allvarliga som de borde vara om händelseförloppet gått till på det sätt som målsäganden angav. När målsäganden berättar om ett mycket våldsamt förlopp, men skadorna är lindriga, tycks det faktum att hon faktiskt fått skador överskuggas av att hon verkar ”överdriva” vad som hänt.

Sedan finns det slutligen fall där skadorna är förenliga med målsägandens berättelse om vad som hänt vid den misstänkta våldtäkten, men det ändå blir en friande dom. Även om de är förenliga med målsägandens berättelse kan de ju ibland också vara förenliga med alternativa scenarier. Om det finns någon form av bevisning som talar emot målsägandens berättelse, friar rätten ibland den tilltalade med motiveringen att det inte kan uteslutas att skadorna uppstått på annat sätt än genom en våldtäkt eller att målsäganden samtyckt till skadorna. Ett exempel är ett mål där det var fastslaget att parterna brukade ha strypsex med ömsesidigt samtycke. Rättsintyget visade att målsäganden hade skador på halsen, men rätten fann det inte styrkt att skadorna uppstått till följd av en våldtäkt.

I ett par friande fall kan man enligt Brås bedömning undra över rimligheten i de möjliga alternativ till målsägandens berättelse om hur skadorna uppstått som domstolen ser. I ett sådant fall har parterna träffats samma kväll och haft frivilligt sexuellt umgänge. Enligt målsäganden har detta sedan övergått till en våldtäkt med vaginalt och analt samlag, som den tilltalade med våld tvingat henne till. Hon har enligt rättsintyget en rad olika skador: ”punktformade hudmissfärgningar i hårbotten, smärta vid höger ögonbryn, tandskada i överkäken, svullnad i vänster bröst, hudmissfärgningar på ryggen, båda armarna och båda benen, hudavskrapningar på käken och båda låren samt en spricka i stolgången.” Enligt intyget kan undersökningsfynden stämma överens med uppgifter som målsäganden lämnat, men det tas också upp att det kan finnas alternativa förklaringar till skadorna. Till exempel anges att en spricka i stolgången kan bero på långvarig förstoppning. Tingsrättens bedömning blir att det inte går att utesluta att hon samtyckte till skadorna och den tilltalade frikänns.

Bevisnivå 3

I mål med bevisning på nivå 3 finns ingen starkare bevisning än målsägandens utsaga och vittnen som ger stöd för den. Det är också vanligt att dessa vittnen berättar att målsäganden mått dåligt efter händelsen, som stöd för att hon varit med om en våldtäkt som satt psykiska spår. Bevisningen ligger på nivå 3 i nästan en tredjedel av de djupstuderade domarna och en stor del av dem – 63 procent – är friande.

Det viktigaste för vilken betydelse ett stödvittne får är hur väl det som stödvittnet fått höra styrker att målsäganden utsatts för en våldtäkt. Om målsäganden väntat med att berätta för stödvittnet, varit mycket allmän i vad hon berättat eller sagt olika saker vid olika tillfällen minskar värdet av stödvittnets utsaga.

Av domsgenomgången framgår därutöver att domstolen generellt sett är mer benägen att ifrågasätta stödvittnenas berättelse ju närmare dessa personer står målsäganden. Utsagan tenderar att värderas högre om vittnet är en främmande person som målsäganden upprörd och ledsen sprungit fram till efter händelsen, än om vittnet är målsägandens pojkvän eller förälder. Men det förekommer även att utsagor från pojkvän eller förälder åberopas av rätten vid en fällande dom.

Det är inte ovanligt att poliser kallas in för att vittna om målsägandens reaktioner vid polisanmälan. De brukar då ofta berätta att målsäganden verkat traumatiserad och framstått som trovärdig i sin berättelse om vad som hänt. Spontant skulle man kunna tro att sådana utsagor har ett starkt bevisvärde. Genomgången ger dock inget odiskutabelt stöd för det. I flera mål blir domen friande trots utsagor från polisen som stödjer målsäganden.

Därutöver värderas stödvittnenas utsagor på liknande sätt som målsägandens. En utsaga bedöms som mer trovärdig om den inte ändrats under utredningens gång och om den är konkret och logisk. Är utsagan mer allmänt hållen eller inte helt förenlig med målsägandens utsaga bedöms den ha lägre bevisvärde.

När räcker bevisning på nivå 3?

En dom som väckt en intensiv diskussion om vad som krävs för att fälla någon för våldtäkt (enligt lagens utformning före den 1 juli 2018) är den mot ”kulturprofilen”. I det fallet fanns ingen mer bevisning kring vad som skett än vittnesutsagor från personer som målsäganden talat med, alltså bevisning på nivå 3.

HD formulerade 2009 (NJA 2009 s. 447) sig kring kraven på bevisning på följande sätt: *En alltigenom trovärdig utsaga från målsäganden kan i förening med vad som i övrigt har framkommit i målet - t.ex. om målsägandens beteende efter händelsen - vara tillräcklig för en fällande dom.* Av formuleringen framgår att det kan räcka med vittnesutsagor. Frågan här blir då hur detta avspeglar sig i tingsrätternas praxis 2017.

Brås genomgång visar att det oftast inte blev en fällande dom i fall där bevisningen endast utgjordes av målsägandens utsaga och vittnen som inte sett vad som hände. Men i 11 av de 100 djupstuderade målen blev det en fällande dom i tingsrätten, trots att det inte fanns starkare stödbevisning än utsagor från vittnen som inte själva sett vad som skedde. Vad karaktäriserar då de fall där det blev en fäl-

lande dom med bevisning på nivå 3? Det viktigaste är att rätten uppfattar målsägandens utsaga som trovärdig. Ytterligare några viktiga faktorer som tycks ha betydelse är

1. hur snart efter händelsen som polisanmälan gjordes
2. hur ”starka” stödvittnenas utsagor är
3. hur den tilltalades trovärdighet värderas.

En snabb anmälan har betydelse

Som framgick i redovisningen av samtliga domar ökar sannolikheten för en friande dom ju längre tid som förflutit mellan händelsen och anmälan. En sen anmälan minskar möjligheten att få fram stark bevisning på flera sätt. Vittnena kan med tiden ha glömt eller blivit osäkra på vad de hört eller sett, och det är för sent att skaffa in teknisk bevisning. Men genomgången tyder också på att en sen anmälan kan ha betydelse för hur rätten bedömer målsägandens trovärdighet. Att anmälan gjordes sent är något som ofta tas upp i domskälen, när trovärdigheten i målsägandens berättelse diskuteras.

Den tilltalades trovärdighet har också betydelse

Vid sidan av frågan om målsägandens trovärdighet har också den tilltalades trovärdighet betydelse. Om målsäganden bedöms som trovärdig ska hennes utsaga och det som i övrigt framkommit alltid ställas mot vad den tilltalade anfört. Även om målsäganden alltså framstår som trovärdig kan domen bli friande om den tilltalades berättelse också uppfattas som trovärdig. Om han till exempel anför samtycke och på ett detaljerat och trovärdigt sätt ger en alternativ beskrivning av vad som skett, då räcker vanligtvis inte bevisning på nivå 3 för en fällande dom (och kanske inte ens bevisning på nivå 2). Om han däremot inte riktigt kan ge någon alternativ version av vad som hänt eller om den berättelsen innehåller styrkta felaktigheter ökar chansen att domen blir fällande.

Exempel på fällande domar

En del av de *fällande* domarna med bevisning på nivå 3 avser särskilt utsatt situation. Ett av dessa fall handlar om en flicka som blir mycket berusad på en fest. Hon går upp och lägger sig i ett sovrum. Hon berättar i sin utsaga att hon vaknar av att den tilltalade, som hon knappt känner, har samlag med henne. Hon springer då direkt ner till sin kamrat och berättar vad som hänt. Han anför att det fanns samtycke. Rätten uppfattar henne som trovärdig men inte honom. Domen blir fällande med hänvisning främst till följande:

- Målsäganden befann sig i en utsatt situation.
- Hon springer direkt ner till kamraten och berättar att den tilltalade haft samlag med henne medan hon sov.
- Hon har ingen relation till honom sedan tidigare.
- Hans historia är kort och innehållslös och han har ändrat den under utredningen.

I domskälet anförs bland annat detta:

Det framstår inte heller som logiskt att målsäganden, om hon inlåtit sig i ett sådant umgänge, utan förvarning och utan att säga något alls plötsligt skulle springa ner till sin kamrat och hävda att någon haft sex med henne medan hon sov. Den tilltalades berättelse har därutöver präglats av vaghet och för att beskriva ett sexuellt umgänge som pågått under ca 15 minuter framstår den som totalt innehållslös. Han har inte ens på uttryckliga frågor kunnat redogöra för något som han och målsäganden samtalat om trots att de enligt honom legat och pratat i ca 5 minuter.

De övriga fällande domarna i urvalet med bevisning på nivå 3 avser första stycket i våldtäktsparagrafen (våld och hot). Ett av de fallen illustrerar tydligt hur skuldfrågan kan vara svår att avgöra när ord står mot ord, vilket här leder till att rätten inte är enig i sitt beslut. I det fallet hade parterna en långvarig, turbulent relation. Den tilltalade hade enligt åtalet en morgon samlag med målsäganden mot hennes vilja. Kvinnan, som anges ha missbruksproblem och psykiska problem, berättade nästa dag vad som hänt för en väninna som uppmanade henne att polisanmäla. När hon senare på dagen gjorde anmälan mådde hon så psykiskt dåligt att ambulans tillkallades. I domskälen anger rätten att hennes berättelse om händelseförloppet är *utförlig, logisk, sammanhängande och detaljerad*. Hon har, enligt domskälen, *framstått som uppriktig och har på ett självutlämnande sätt berättat om sina alkoholvanor och sitt sexualliv. Hennes berättelse är fri från motsägelser och några felaktigheter har inte kunnat konstateras. Enligt tingsrättens mening är hennes utsaga alltigenom trovärdig.*

Enligt rätten har även den tilltalade berättat om händelseförloppet på ett detaljerat och sammanhängande sätt och hävdat att målsäganden samtyckt till sex och att han backat när hon inte ville mer. Rätten anger dock att det inte finns något ytterligare stöd för hans version av händelsen och han döms till två år och tre månader för våldtäkt.

En av nämndemännen har dock skiljaktig mening och anser att mannen bör frias. Han håller med om att målsägandens utsaga är trovärdig men uppfattar inte att hennes uppgifter får ett så starkt stöd i den övriga utredningen som krävs för en fällande dom:

Hennes reaktion och agerande efter händelsen kan nämligen enligt min mening ha andra förklaringar än att hon skulle ha tvingats till sex; t.ex. att hon varit vaken hela natten i kombination med att hon druckit alkohol på fastande mage samt att hon mådde dåligt psykiskt av sin livssituation.

Exempel på en friande dom

Som framgått ovan är dock det vanligaste att domen blir friande när bevisen ligger på nivå 3. Ett exempel på detta är ett fall där parterna stämt träff och gick till ett omklädningsrum vid en badplats. Där hade de samlag. Målsäganden beskriver att samlaget var ofrivilligt, medan den tilltalade anför att det fanns samtycke. Hon har inga dokumenterade skador. Hon sade först till sin mamma att inget särskilt hänt, men berättade senare på kvällen om händelsen och

senare även för väninnor. Hon mådde också dåligt efteråt och gick till barn- och ungdomspsykiatri (BUP). Den tilltalade anger som försvar att de haft mycket kontakt innan, där de talat om att ha sex. Det är också klarlagt att målsäganden lagt sig på golvet i omklädningsrummet före samlaget.

Rätten anför i sina domskäl att målsäganden gör ett trovärdigt intryck, men har också invändningar på vissa punkter. Den slår också fast att den tilltalades historia inte stämmer på en del punkter. Domen blir friande med följande motivering:

Flera uppgifter, i första hand målsägandens uppgifter, talar för att den tilltalade har tvingat målsäganden till samlag på det sätt som åklagaren har påstått. Det föreligger dock vissa oklarheter om målsägandens och den tilltalades kontakter före händelsen samt kring händelseförloppet i omklädningsrummet och vad den tilltalade insåg om målsägandens vilja att ha samlag med honom. Det gör att det högt ställda beviskrav som uppställs i brottmål inte är uppfyllt och det är alltså inte ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade har agerat på det sätt som åklagaren har gjort.

Beviskraven vid särskilt utsatt situation

Vilka rekvisit som behöver vara uppfyllda för att domen ska bli fällande skiljer sig beroende på om åtalet avser första eller andra stycket i våldtäktsparagrafen. När det gäller första stycket måste det vara styrkt att den tilltalade haft sex med målsäganden med våld eller hot och att målsäganden på något sätt då visat att hon inte samtyckte till händelsen.

Beviskravet är detsamma när det andra stycket ska tillämpas, men då måste det – i stället för att gärningen framtvings genom våld eller hot – framgå att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation och att gärningsmannen hade uppsåt att utnyttja detta. Även i de fallen måste rekvisiten för den sexuella handlingen vara uppfyllda. Den tilltalade måste alltså ha genomfört ett samlag eller en sexuell handling som är jämförlig med samlag. Men det finns inget krav på att det ska ha förekommit våld eller hot, och handlingen är straffbar även om hon inte markerat att hon inte samtyckte till handlingen. Om det kan styrkas att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation, genom att hon sov eller var kraftigt berusad, då saknar ett eventuellt samtycke betydelse, eftersom personen då inte anses ha förmåga att fatta den typen av beslut. Betydelsen av hur väl målsäganden kan berätta vad som hänt blir också mindre. Däremot måste det också kunna styrkas att gärningspersonen uppsåtligt utnyttjade situationen.

Det varierar vilken typ av bevisning som finns vid fällande domar som grundar sig på att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation. En snabb och stark reaktion från målsäganden tycks, som nämnts ovan, ofta ha betydelse, till exempel att hon på en fest reagerar starkt direkt när det händer, till exempel skriker eller springer ut ur rummet och berättar att hon vaknat av att den tilltalade hade sex med henne. I vissa fall finns inspelningar som visar att målsäganden var kraftigt berusad och ibland finns promilleprov. Men det finns också fällande domar utan en tydlig och snabb reaktion och heller inget promilleprov. Bevisningen utgörs då av vittnen som berättar att de sett hur berusad målsäganden var och senare hört henne be-

rätta vad som hänt. Vittnena kan vara en polis, som tagit upp anmälan och märkt hur berusad hon var, eller vänner.

Bedömningen av målsägandens trovärdighet

När rätten ska bedöma styrkan i huvudbevisningen, det vill säga parternas utsagor, är frågan om trovärdighet av stor betydelse. Av särskilt stor betydelse för utslaget är hur rätten bedömer målsägandens trovärdighet. Exakt vad som avses med det begreppet och vad som skiljer det från begreppet tillförlitlighet finns något delade meningar om (Sjöberg 2016 s. 51). Som redovisades i inledningskapitlet har dock HD i en dom från 2010 (NJA 2010 s. 671) gett exempel på vad som utmärker en trovärdig utsaga. Enligt HD bör rätten lägga vikt vid om berättelsen är klar, lång, levande, logisk, rik på detaljer, påvisat sanningsenlig i viktiga enskildheter och i avgörande delar fri från felaktigheter, motsägelser, överdrifter, svårförklarliga moment, dåligt sammanhang eller tvekan.

HD:s beskrivning av vad som utmärker en trovärdig utsaga från målsäganden inrymmer både sådant som inte med säkerhet avgör om utsagan är sann eller inte (till exempel att den är lång och detaljrik) och sådant som, såvitt Brå kan se, snarare handlar om tillförlitlighet (att den är fri från felaktigheter). Det är utifrån HD:s beskrivning inte helt klart om domstolen ska värdera målsägandens trovärdighet innan övrig bevisning bedöms, eller om målsägandens trovärdighet inte kan bedömas förrän rätten hört och värderat annan stödbevisning. Genomgången tyder på att domstolarna gör lite olika i detta avseende.

Diesen och Diesen har tagit upp domstolarnas sätt att bedöma kvinnornas trovärdighet (Diesen 2013).⁵⁵ Deras bild är att denna bedömning görs först efter att kringbevisningen beaktats och de riktar kritik mot det tillvägagångssättet. De uppfattar att det leder till att brister i målsägandens utsaga ibland tas som argument för en friande dom, medan dessa brister bedöms som mindre viktiga när övrig bevisning talar för en fällande dom.

Brist på motstånd, sen anmälan, att inte ha berättat för väninna, nya kontakter med den misstänkte, brist på detaljer etc, blir förståeliga när bevisen anses räcka för en fällande dom. Men när domen blir friande lyfts brister av detta slag fram för att motivera att beviskravet inte uppfylldes (Diesen och Diesen 2013, s.45).

Diesen och Diesen (2013) uppfattar också att många domstolar har för låg beteendevetenskaplig kompetens, vilket leder till okunniga trovärdighetsbedömningar. Som exempel nämner de att det faktum att kvinnan inte ropat på hjälp eller flytt efter övergreppet ofta sänker deras trovärdighet i rättens ögon och blir ett argument för en friande dom. De betonar att domstolarna måste vara medvetna om att individer reagerar olika och att samma reaktioner kan komma vid olika tidpunkter (s. 43–45).

⁵⁵ Det framgår dock inte tydligt från vilka år de studerade domarna kommer.

Faktorer som enligt domskälen sänker målsägandens trovärdighet

I de friande domarna lyfter rätten i domskälen ofta fram att det finns brister i målsägandens utsaga i de avseenden som HD tar upp. Det är främst fyra aspekter som då brukar tas upp:

- Hennes berättelse är kortfattad och detaljfattig.
- Målsäganden ändrat sig under rättsprocessen.
- Hennes handlande efter händelsen framstår som svårklarligt, till exempel att hon gått i väg och tränat eller skickat lättklädda bilder på sig själv till den tilltalade.
- Hennes beskrivning av vilket våld som förekommit framstår som överdriven i relation till vad som framkommit om hennes skador i rättsintyget.

Utöver hur målsäganden berättar om själva händelseförloppet tycks också hennes agerande direkt efter händelsen ha betydelse för om domen blir friande eller fällande. Något som tycks bidra till att rätten uppfattar målsäganden som trovärdig är att hon omedelbart efter händelsen på ett tydligt sätt berättat för någon vad som hänt, varit upprörd och direkt gjort en polisanmälan. Genomgången av domarna tyder också på att rättens skepsis inför hennes berättelse kan öka om hon tidigare gjort en eller flera anmälningar om att hon utsatts för våldtäkt.

Vanligt är också att åklagaren tar upp att målsäganden mått mycket dåligt efter händelsen och anför det som stöd för att hon utsatts för en våldtäkt. Genomgången tyder dock inte på att denna aspekt generellt sett har någon större betydelse för rättens avgörande. I en del domskäl anförs uttryckligen att det faktum att målsäganden mår dåligt tyder på att hon varit med om något som hon uppfattat som obehagligt och negativt och att hon kanske ångrar något som hon varit delaktig i. Men det behöver enligt rätten inte nödvändigtvis betyda att hon varit med om en våldtäkt.

Mindre vanligt med ”motbevisning”

En fråga av intresse är i vad mån det förekommer ”motbevisning” i våldtäktsmålen, det vill säga bevisning som stöder den tilltalades berättelse. Allmänt kan sägas att det, såvitt Brå kunnat se, inte fanns någon skriftlig motbevisning i de utredningar som ledde till åtal 2016. I ett par fall fanns dock vittnen som inte gav stöd åt målsägandens berättelse. Eventuell motbevisning i domstol torde därmed oftast ha tagits fram efter åtalet av eller på uppdrag av försvaret inför rättegången.

I de 100 domarna från 2017 finns ett par fall där det framgår att domen blivit friande eftersom motbevisning lagts fram. Därutöver är det möjligt att försvaret kan ha använt bevisning som åklagaren lagt fram och tolkat den på ett annat sätt. Detta finns dock inte dokumenterat på något tydligt sätt i de genomgångna domarna.

Av domsgenomgången framgår att försvaret ibland kallar in vittnen för att ge stöd åt den tilltalades version av händelsen, eller skriftlig bevisning såsom sms som stöd för den tilltalades berättelse.

I ett par fall har då motbevisning lagts fram som lett till att det blivit en friande dom. Ett fall handlade om en händelse under en bilfärd. Målsäganden uppgav att hon blev våldtagen av den misstänkte i baksätet på bilen. Den misstänkte hävdade samtycke och enligt rättsintyget gick det inte att säga om de skador hon fick orsakades av frivilligt eller ofrivilligt umgänge. Personen som körde bilen vittnade och sade att han kunde höra vad som hände under och efter den sexuella akten och ingenting tydde enligt honom på att det handlade om ofrivilligt sex.

I majoriteten av målen lägger dock försvaret inte fram någon egen motbevisning utan bevisningen i målet består endast av sådant som ger stöd för målsägandens berättelse. Genomgången tyder dock på att den tilltalades chans att frias ökar påtagligt om någon form av bevisning läggs fram som ger stöd åt hans berättelse. Mot den bakgrunden kan det finnas skäl att fundera över varför det är så ovanligt med motbevisning från försvarets sida.

Försvaret består i stället generellt sett främst av försvarsadvokatens förhör med parterna, åklagarens vittnen och slutpläderingen. Om försvaret då kan väcka tvivel när det gäller målsägandens och vittnenas trovärdighet, kan det leda till en friande dom. I de flesta mål redovisas inte försvarets invändningar och de bemöts inte i domskälen på ett tydligt sätt. Det kan tyda på att försvarets "ifrågasättanden" inte redovisas systematiskt i alla mål.

Väcker åklagarna åtal i för svaga fall?

Som framgått i tidigare kapitel är det en mycket liten del av anmälningarna om våldtäkt som leder till åtal. Mer än nio av tio våldtäkt-ärenden som handläggs av polisen läggs ned utan åtal. Med en så låg andel åtal skulle man kunna tänka sig att åklagarna är alltför "pessimistiska" när de bedömer sannolikheten för en fällande dom. Den frågan har diskuterats tidigare i rapporten utifrån genomgången av polisutredningarna. Vid den genomgången hittade Brå endast ett fåtal ärenden där nedläggningen på ett tydligt sätt framstod som alltför pessimistisk. Om åklagarna var alltför pessimistiska när det gäller vad de för till domstol, och bara tog upp "säkra fall", borde väl inte vart tredje åtal ogillas av domstolen?

Då infinner sig den motsatta frågan, om åklagarna är alltför optimistiska och väcker åtal i fall där de hade kunnat förutse att bevisningen var för svag. Med hänsyn till den påfrestning som en rättegång innebär för målsäganden (och den tilltalade) kan det vara befogat att diskutera om åklagarna i de fallen har uppenbart för svag bevisning i relation till vad domstolarna brukar kräva för en fällande dom.

Genomgången ger inget direkt stöd för det heller. I de flesta fall som Brå gått igenom framstår åtalet som helt begripligt. Såvitt kan utläsas från domarna avser de friande utslagen främst följande typer av fall:

- Målsäganden eller avgörande vittnen ändrar sin historia vid huvudförhandlingen, vilket kan vara svårt för åklagaren att förutse.
- Åklagaren vill pröva de juridiska gränserna för vad som utgör särskilt utsatt situation.

- Den tilltalade är också åtalad för andra brott mot målsäganden, såsom olaga hot, misshandel eller grov kvinnofridskränkning. I nästan alla fall blir det en fällande dom för åtminstone något av de brotten. I den situationen är det möjligt att åklagaren tycker att det kan vara motiverat att även åtala för en misstänkt våldtäkt, även om bevisningen när det gäller den åtalspunkten är svagare.
- Ord står mot ord, utan någon tung stödbevisning, och på grundval av utredningsmaterialet bedömer åklagaren att målsäganden är trovärdig. När rätten möter och lyssnar på båda parter väcks ett tvivel om att det gått till så som åklagaren anför. Det kan alltså vara svårt för åklagaren att i förväg veta hur rätten kommer att värdera målsägandens och den misstänktes trovärdighet.
- I några fall, slutligen, uppfattar Brå vid läsningen av domen att bevisningen i målet har samma styrka som i andra mål där domen blivit fällande. Hur bevisen värderas och vad rätten ser som trovärdigt tycks alltså kunna variera något i olika mål. Det är dock svårt att med säkerhet uttala sig om detta eftersom det kan finnas skillnader mellan målen som inte går att utläsa vid en genomgång av domarna. Här bör också nämnas att flera friande domar, där Brå i sin genomgång uppfattat beviskraven som orimligt höga, har överklagats och den tilltalade har då fällts i hovrätten.

Som togs upp ovan finns dock ett par fall som ledde till en friande dom, där motbevisning som redovisas i rätten väcker frågor om det motiverade i att väcka åtal. Det framkommer inte i domen men det är inte otänkbart att försvaret fått fram denna motbevisning efter att åtalet väckts. Om så är fallet blir den kritik som eventuellt kan riktas mot åklagaren att utredningen inte bedrivits på ett sådant sätt att FU-ledaren/polisen själva fick fram denna motbevisning.⁵⁶

I resten av fallen gör domstolen helt enkelt en annan bedömning av bevisningens styrka än åklagaren. Oftast handlar det om att rätten är mer skeptisk till målsägandens trovärdighet än åklagaren, eller bedömer att den tilltalades berättelse är lika trovärdig som målsägandens.

I några fall, slutligen, uppfattas målsäganden som trovärdig men stödbevisningen bedöms som otillräcklig.

I ett par av de friande domarna riktar domstolen kritik mot utredningen. I det så kallade Fittjafallet kritiserar till exempel polisen för att ha letat efter teknisk bevisning i en annan trappuppgång än den där brottet ska ha ägt rum. Rätten lyfter i de fallen fram sådant som borde ha utretts bättre och därmed kanske gett ett bättre underlag för en fällande dom.⁵⁷

⁵⁶ Utredningen ska ju bedrivas enligt objektivitetsprincipen, vilket innebär att leta efter och beakta bevisning både för och emot den misstänktes skuld.

⁵⁷ I ett fall från 2017 riktar rätten stark kritik av ett mer ovanligt slag. Där kritiserar åklagaren för att hen på olika sätt missgynnat den misstänkte genom att bland annat förhindra bevisning från försvaret (den misstänkte fälls dock för både våldtäkt och en rad andra grova brott mot målsäganden).

Sammanfattning av målen och utslagen

Genomgången av ärendena som behandlades i domstol 2017 visar att det alltid fanns någon form av stödbevisning, men att den inte alltid var så stark. Riktigt stark bevisning fanns endast i drygt en tiondel av de djupgranskade fallen, vilket uppräknat på samtliga domar 2017 blir ungefär 25 stycken. Som illustration skulle man kunna jämföra denna andel med att det gjordes cirka 3 400 polisanmälningarna om våldtäkt mot vuxen kvinna 2016. Om man skulle se dessa anmälningar som inflödet av våldtäktsärenden till domstolarna 2017 då blir resultatet att polis och åklagare lyckades få fram riktigt stark bevisning i mindre än 1 procent av anmälningarna.⁵⁸

I drygt hälften av domarna fanns någon form av bevisning utöver vittnen, oftast skador på målsäganden eller sms mellan den tilltalade och målsäganden. I de fallen blev det oftast en fällande dom.

Men i en tredjedel av domarna fanns det inte någon starkare bevisning än stöd vittnen som målsäganden berättat om händelsen för i efterhand⁵⁹. I de fallen frikändes majoriteten av de tilltalade. Det visar att det gick att få en fällande dom även om det inte fanns någon teknisk eller annan skriftlig bevisning av betydelse. Sannolikheten att den tilltalade friades i sådana fall var dock hög.

I dessa fall är den helt avgörande faktorn hur rätten uppfattar målsägandens trovärdighet. Domstolens trovärdighetsbedömning är central för dess beslut, men denna bedömning är något som inte styrs av några strikta juridiska regler. Det medför att det är svårt att utifrån domskälen säga säkert vad som styr om rätten bedömt målsäganden som trovärdig eller inte. Något bättre underlag för att förstå rättens trovärdighetsbedömning torde man som forskare få om man även följer rättegången. Det är nämligen troligt att domarens och nämndemännens bedömning i viss mån påverkas av den bild de får både av målsäganden och av den tilltalade under rättegången, liksom av ifrågasättanden från försvaret som inte finns dokumenterade i domen.

⁵⁸ Beräkningen är ungefärlig eftersom årscykeln för anmälningar inte följer den för domstolarna – en del av anmälningarna från 2016 gick till domstol redan 2016 eller först 2018.

⁵⁹ Åklagaren kan ha åberopat skriftlig bevisning, men den har inte tillmätts något bevisvärde av tingsrätten.

Behandlas alla misstänkta
på ett likvärdigt sätt?

Bakgrund

De tidigare studier som gjorts om sållningsprocessen i rättsväsendets hantering av våldtäktsärenden tar ofta upp frågan om huruvida vissa grupper av misstänkta i mindre utsträckning än andra sållas bort och alltså åtalas och döms i högre utsträckning. De aspekter som främst brukar tas upp är ras/ethnicitet, socioekonomisk situation och tidigare brottslighet. Flera studier visar på betydande skillnader i vilka rättsliga beslut som fattas beroende på olika extralegala bakgrundsfaktorer hos den misstänkte. Ingen av de studier som Brå tagit del av har dock gått igenom ärendena på ett sådant sätt att de kunnat bedöma om skillnaderna har rättsligt legitima orsaker eller inte. De flesta studier har till exempel inte undersökt om bevisläget i ärendet skiljer sig åt mellan olika grupper av misstänkta.

Mot ovanstående bakgrund har Brå kompletterat regeringsuppdragets frågor med frågan om huruvida rättsväsendet tycks hantera olika grupper av misstänkta på ett likvärdigt sätt. De grupper som då jämförts är de med svensk eller utländsk bakgrund, med eller utan minst gymnasieexamen, samt med tidigare domar för brott enligt 3 eller 4 kap. BrB (brott mot liv och hälsa samt sexualbrott) jämfört med ingen sådan dom.

Tidigare forskning

Den internationella forskningslitteraturen om hur olika grupper av misstänkta för sexualbrott behandlas av rättsväsendet är omfattande. Anmälningarnas karaktär, sexualbrottslagstiftningen utformning och rättssystemet uppbyggnad varierar dock från land till land. Dessa skillnader gör det svårt att jämföra dessa resultat med resultat från Sverige.

Det finns få svenska studier som tar upp frågan om eventuell diskriminering vid rättsväsendets hantering av personer som misstänks för våldtäkt. De studier som gjorts rör framför allt etnisk diskriminering, och en stor del av dem redovisas i betänkandet *Är rättvisan rättvis?* från 2006 (SOU 2006:30). Frågan tas också upp i boken *Övergriper mot kvinnor och barn* (Diesen och Diesen 2013). Lainpelto (2019) har i två empiriska studier undersökt hur det svenska rättsväsendet bemöter ungdomar med utländsk bakgrund som är misstänkta för sexuellt ofredande.

Kardell: Skillnader i åtalsfrekvens

Den mest omfattande kvantitativa studien i betänkandet SOU 2006:30 *Är rättvisan rättvis?* redovisas i Kardells artikel *Diskriminering av personer med utländsk bakgrund i rättsväsendet – en kvantitativ analys*. Han presenterar där en studie som rör samtliga som blev skäligen misstänkta för brott 2003. För dessa personer har han inhämtat uppgifter om ålder, etnisk härkomst, utbildning och ekonomi. Han har också uppgift om vilka av de misstänkta som blev åtalade för brottet.

Kardells huvudresultat är att andelen skäligen misstänkta som åtalas generellt sett var lägre bland de misstänkta som var födda utanför Europa än bland de misstänkta som hade två svenskfödda

föräldrar. För att se om denna skillnad kan förklaras av skillnader i ålder, utbildning och ekonomisk situation gjorde Kardell en regressionsanalys där han kontrollerade för dessa faktorer. Skillnaden minskade då något men var fortfarande signifikant. Kardells hypotes utifrån resultatet är att de som är födda utanför Europa blir misstänkta på svagare grunder än andra. Kardell bröt också ner materialet på misstänkta för olika brottstyper, men när det gäller sexualbrott blev underlaget då för litet för att han skulle kunna dra några säkra slutsatser.

För övriga grupper med utländsk bakgrund, det vill säga misstänkta som är födda i Europa eller andra generationens invandrare, fanns 2003 överlag inga signifikanta skillnader i åtalsfrekvens i förhållande till misstänkta som har två svenskfödda föräldrar, om man konstanthåller för ålder, utbildning och ekonomisk situation.

Diesen: Högre anmälningsbenägenhet när gärningspersonen har utländsk bakgrund

I kapitlet *Negativ särbehandling i rättskedjans alla led* tar Diesen upp en rad olika aspekter av negativ särbehandling av personer med utländsk bakgrund i rättskedjan, grundat främst på studier som genomförts som examensarbeten i processrätt. I studierna har de misstänkta bakgrund klassificerats utifrån deras namn. Diesen lyfter fram att det inte är helt enkelt att studera frågan om etnisk diskriminering, eftersom det kan vara svårt att särskilja den från diskriminering som grundar sig på klass. Enligt Diesen är de tydligaste resultaten från studierna att personer med utländsk bakgrund är överrepresenterade i förhållande till sin befolkningsandel när det gäller brottsanmälningar och att de riskerar fängelsestraff i högre grad än svenskar när det står och väger mellan en frihetsberövande påföljd och alternativt såsom villkorlig dom, skyddstillsyn eller samhällstjänst.

Diesen diskuterar varför personer med utländsk bakgrund oftare anmäls för brott och för då fram två kompletterande hypoteser. Den ena är att det finns en misstänksamhet inom rättsväsendet mot personer med utländsk bakgrund som påverkar polisens benägenhet att uppmärksamma och anmäla brott av invandrare. Den andra är att de som utsatts för brott är mer benägna att anmäla brottet om den misstänkte har utländsk bakgrund.

Enligt Diesen ser man däremot i examensarbetena ingen snedfördelning när det gäller andelen misstänkta med utländsk bakgrund som blir åtalade för våldtäkt. Ett sådant mönster kunde enligt Diesen iaktas under 1990-talet, men det försvinner i början av 2000-talet. En möjlig förklaring till detta, som tas upp, är att personer med utländsk bakgrund i större utsträckning "lärt sig att komma med en samtyckesinvändning".

Diesen diskuterar också varför Kardell kommit till ett annat resultat i sin studie. Han menar att det beror på att Kardell endast inkluderat skäligen misstänkta, medan examensarbetena även tagit med personer som varit misstänkta på svagare grund. Diesen menar att man får en mer korrekt bild av den rättsliga hanteringen om man inkluderar samtliga som varit misstänkta oavsett misstänkens styrka.

Petterson: Risken för fängelsedom är högre bland misstänkta med utomeuropeisk bakgrund

I kapitlet *Representation av religiös och/eller etnisk bakgrund i domar* redovisar Pettersson en studie som hon gjort av samtliga 2 150 personer som 1998 var misstänkta för våldtäkt, grov misshandel eller eget bruk av narkotika. Hennes fråga är om personer med olika etnisk bakgrund hanteras på olika sätt av rättsväsendet. Hon finner i princip inga skillnader mellan hur ärenden rörande personer med svensk, europeisk respektive utomeuropeisk bakgrund hanteras i samband med förundersökningarna. Personer ur alla tre grupperna blir förhörda, anhållna och häktade i ungefär samma utsträckning. Hon ser alltså inga tecken på diskriminering i dessa avseenden.

När det gäller domar finner emellertid Pettersson att personer med utomeuropeisk bakgrund löper nästan tre gånger större risk än personer med svensk bakgrund att dömas till fängelse för grövre sexualbrott, misshandel och grov misshandel. Denna förhöjda risk för fängelsedom kan inte förklaras av faktorer såsom brottstyp, brottets grovhet eller tidigare lagföringar för brott som Pettersson kontrollerar för i sina analyser.

Lainpelto: Utseende och språk har betydelse för bedömningen av den misstänktes trovärdighet

Lainpelto (2019) har i två studier undersökt hur det svenska rättsväsendet bemöter unga med utländsk bakgrund.

Den första studien hade en experimentell design, och i den fick 34 domare och 320 nämndemän bakgrundsinformation som byggde på ett autentiskt fall, där en 16-åring pojke sexuellt ofredat en 13-årig flicka på ett badhus. Utöver flickans uppgifter fanns ingen mer bevisning i fallet. De svarande fick också ta del av ett (fiktivt) videoinspelat förhör med den misstänkte. Vissa fick se en version av förhöret där den misstänkte hette Mudhafar. Den rollen spelades av en pojke med utländsk bakgrund som talade med en viss brytning. Andra fick en version där den misstänkte hette Erik och spelades av en pojke med svensk bakgrund. Innehållsmässigt var de båda förhören identiska. Domarna och nämndemännen fick sedan svara på frågor om den misstänktes trovärdighet, vilket obehag de kände inför det påstådda handlandet och hur sannolikt de ansåg det var att den misstänkte var skyldig till det sexuella ofredandet. Det var en klart högre andel av dem som sett förhören med "Mudhafar" som inte uppfattade den misstänkte som trovärdig, som tyckte att brottet var avskryvbart och som trodde att den misstänkte var skyldig, än bland dem som hade sett versionen med "Erik".

I den andra studien fann Lainpelto att ungdomar med utländsk bakgrund, som stod åtalade för sexuellt ofredande, 2017 dömdes i högre uträkning än ungdomar med svensk bakgrund. Författaren menar att resultaten visar att särskilt nyanlända ungdomar riskerar att missgynnas när de åtalas för ett brottsligt handlande som i den allmänna debatten har tillskrivits personer med en viss kulturell tillhörighet.

Utländska studier

Det finns flera utländska studier som analyserat hur våldtäktsanmälningar handläggs av rättsväsendet i relation till den misstänktes etnicitet (ofta jämförs ”vita” misstänkta med ”icke-vita” misstänkta). I Brås genomgång av den internationella forskningslitteraturen kunde ett intressant mönster skönjas. Studier från USA visar typmässigt inga signifikanta skillnader i de rättsliga besluten mellan misstänka av olika etnicitet (Alderden och Ullman 2012, Beichner och Spohn 2005, Frazier och Haney 1996, Kingsnorth 1998, Pattavina m.fl. 2015, Spohn och Holleran 2001, Walfield 2016). Brittiska studier finner däremot att icke-vita misstänkta både åtalas och döms i högre utsträckning än vita misstänka (Hohl och Stanko 2015, Lammy 2017).⁶⁰

Flera internationella studier visar att sannolikheten för att åtalas och dömas för brottet stiger om den misstänkte tidigare är dömd, och då särskilt om domen avser sexualbrott (Nielsen m.fl. 2018, Hohl och Stanko 2015, Spohn och Holleran 2001).

Brås studie

Den första frågan som belyses nedan är om det finns skillnader mellan olika grupper av skäligen misstänkta när det gäller ett antal rättsliga beslut. Därefter studerar vi om det material med våldtäktsanmälningar och tillhörande förundersökningar som Brå samlat in och analyserat djupare, kan bidra med förklaringar till eventuella skillnader.

De faktorer som de misstänkta jämförs utifrån är:

- om de har svensk eller utländsk bakgrund
- om de har minst gymnasieexamen eller inte
- om de tidigare har dömts för vålds- eller sexualbrott eller inte.

Studien fokuserar enbart på om olika grupper av *misstänkta* behandlas på ett likvärdigt sätt. Däremot studeras inte om förekomsten av dessa bakgrundsfaktorer hos *målsäganden* påverkar vilka rättsliga beslut som fattas eller vilken betydelse *kombinationen* av olika bakgrundsfaktorer hos den misstänkte och målsäganden har. Detta är också en viktig fråga, men det har inte funnits utrymme att studera denna inom ramen för den här rapporten.

De rättsliga beslut/åtgärder som studeras är:

- åtalsbeslut
- fällande dom

⁶⁰ Det går inte att enkelt dra slutsatsen från studierna att det förekommer mer diskriminering mot icke-vita i Storbritanniens rättsväsende än USA:s. Det kan finnas en selektion tidigare i processen, när det till exempel gäller anmälningsbenägenhet och risk för misstanke, som kan påverka resultaten genom att osynliggöra faktiskt diskriminering eller felaktigt ge sken av diskriminering i senare led, som i fråga om exempelvis åtalsfrekvensen.

- antal utredningsinsatser
- förekomst av tvångsmedel.

Studien bygger på tre olika källor

Tre material har länkats samman och använts för att studera frågan. Det första, och största, materialet utgörs av samtliga 2 081 personer som var skäligen misstänkta för en våldtäkt mot kvinna 15 år och äldre som anmäldes 2016. Från Statistiska centralbyrån (SCB) har information inhämtats om dessa personers födelseland och utbildningsnivå. Samma uppgifter har också inhämtats om deras föräldrar. Information om huruvida de misstänkta tidigare dömts för vålds- eller sexualbrott har erhållits från lagföringsregistret.

Det andra materialet som används är det urval av ärenden om våldtäkt från 2016 som Brå redovisat tidigare i rapporten. I detta urval ingår 462 ärenden med en skäligen misstänkt vars bakgrundsfaktorer har länkats med övriga källor. Som framgått av tidigare kapitel har Brå kodat en rad uppgifter från dessa ärenden som rör anmälningens karaktär och bevisinhämtning i förundersökningarna. Det innebär att det mindre urvalet kan användas för att mer djupgående analysera eventuella skillnader i fråga om rättsliga beslut och åtgärder mellan grupperna.

Det tredje materialet som använts är alla insamlade domar som anmälningarna 2016 resulterat i. Där finns ett visst bortfall, dels för att matchningen mellan ärende och domslut har gjorts manuellt, dels på grund av att vissa domar är sekretessbelagda. Totalt rör det sig om 208 tilltalade för fullbordade våldtäkt mot vuxen kvinna. Det materialet har använts för att studera skillnader mellan olika grupper när det gäller andelen fällande domar. Däremot har Brå inte kodat bevisläget i detta material, dels av tidsskäl, dels på grund av svårigheten att kvantifiera sådan information.

Tre sätt att kategorisera de misstänkta

När termen misstänkt används i fortsättningen är det liktydigt med minst misstankegraden skäligen misstänkt. Brå har valt att undersöka eventuell särbehandling av misstänkta med utländsk bakgrund, låg utbildning eller som är tidigare dömda för brott. I detta stycke beskrivs närmare hur dessa kategorier har definierats och operationaliserats.

Utländsk bakgrund har definierats som personer som är födda utomlands eller är inrikes födda med två utrikesfödda föräldrar. Följaktligen avgränsas svensk bakgrund till individer som är födda i Sverige av minst en inrikes född förälder. Om födelselandet är okänt eller personnumret ofullständigt eller ersatt av ett samordningsnummer har individen kodats till att ha utländsk bakgrund. Det innebär att gruppen utländsk bakgrund inrymmer både personer som är folkbokförda i Sverige och personer som inte är det. Detta skiljer sig från Brås tidigare studier (1996, 2005b) om registrerad brottslighet bland personer med utländsk bakgrund som enbart avsåg individer som var folkbokförda i Sverige.

Brå har även velat studera om misstänkta med olika socioekonomisk status/klasstillhörighet behandlas olika av rättsväsendet. Som ett övergripande mått på detta har vi valt den misstänktes eller den misstänktes föräldrars utbildningsnivå. För att få tillräckligt stora

grupper har de misstänkta delats in i endast två grupper, med avgränsningen misstänkta med respektive utan gymnasieexamen. När den misstänkte är under 30 år har den högsta av hans och hans föräldrars utbildning räknats. Personer som SCB saknar utbildningsinformation om, huvudsakligen ej folkbokförda personer, har exkluderats från analysen. Detta betyder att antalet misstänkta i urvalet är något lägre i dessa analyser. I det stora materialet har vi information om utbildningsnivån för 1 724 individer och i det lilla materialet är antalet 434.

Vi har även översiktligt studerat hur kombinationen av svensk/utländsk bakgrund och hög/låg utbildning inverkar på sällningsprocessen i våldtäktsmål. Eftersom grupperna blir så pass små har dock analysen avgränsats till enbart skillnader i rättsliga beslut. Skillnader i anmälningarnas karaktär har därför inte analyserats för dessa grupper.

Slutligen har de misstänkta delats upp i två grupper: de som dömdes för brott under perioden 2006–2015 och de som inte gjorde det. Vi har inskränkt analysen till något grövre brott och har då operationaliserat det som tidigare domar för brott enligt 3 eller 4 kap. BrB (brott mot liv och hälsa samt sexualbrott).

Av tabell 30 framgår att sällningsprocessen skiljer sig åt beroende på den misstänktes bakgrundsfaktorer. I det följande kommer dessa skillnader, och eventuella förklaringar till dem, att undersökas närmare.

Tabell 30. Bakgrundsfaktorer hos de för våldtäkt 2016 skäligen misstänkta (n = 2 081/1 724) och dömda (n = 130/103). Procent.

Bakgrundsfaktor	Andel av de skäligen misstänkta	Andel av de dömda
Utländsk bakgrund	54	67
Saknar gymnasieutbildning	22	34
Tidigare dömd för våldsbrott	14	19
varav sexualbrott	3	6

Misstänkta med utländsk bakgrund

För att studera utvecklingen jämfört med en tidigare studie (Brå 2005b) har den så kallade överrisken för att misstänkas för våldtäkt beräknats för folkbokförda och utrikes födda individer på ett liknande sätt.⁶¹ Resultaten indikerar att överrisken för utrikes födda personer att misstänkas för våldtäkt har sjunkit från 5,0 till 2,6.⁶²

⁶¹ Studierna är inte helt jämförbara. I Brås tidigare rapport (2005b) inkluderades fler våldtäktsbrott (försök, mot barn och män). Åldersspannet var 15–51 år, och alla misstänkta under en femårsperiod registrerades.

⁶² Av de skäligen misstänkta var 774 utrikes födda, vilket är 0,66 promille av den utrikes födda befolkningen 15–54 år. Samma år var 953 inrikes födda personer med minst en inrikes född förälder skäligen misstänkt för våldtäkt. Detta motsvarar 0,26 promille av alla personer med svensk bakgrund och åldern 15–54 år. Dividerar man 0,66 med 0,26 får man överrisken för utrikes födda personer i förhållande till personer med svensk bakgrund, i det här fallet 2,6. Överrisken för inrikes födda personer med två utrikesfödda föräldrar var i vår analys 2,0, vilket är samma överrisk som den tidigare studien fann för inrikes födda personer med minst en utrikesfödd förälder.

Individer med utländsk bakgrund i vårt urval åtalas och döms för brottet i större utsträckning än misstänkta med svensk bakgrund. Totalt 9 av 100 misstänkta med utländsk bakgrund döms, jämfört med 5 av 100 med svensk bakgrund. Skillnaden hänför sig främst till att misstänkta med utländsk bakgrund blir *åtalade* oftare än de med svensk bakgrund. När det gäller fällandegraden i domstol finns också en viss skillnad mellan grupperna, men den är inte statistiskt signifikant.

Tabell 31. Beslut i rättskedjan utifrån den misstänktes bakgrund (n=2081/207). Procent.

	Svensk bakgrund	Utländsk bakgrund
Andel av de misstänkta	46	54
Åtalsfrekvens*	9	13
Fällandegrad i domstol	59	65
Dömda per misstänkt*	5	9

*p < 0,05

Varför åtalas misstänkta med utländsk bakgrund oftare?

Tabell 31 visar att det finns en signifikant skillnad mellan misstänkta med svensk respektive utländsk bakgrund när det gäller åtalsfrekvens – 13 procent av dem med utländsk bakgrund åtalades jämfört med 9 procent av dem med svensk bakgrund. Det finns flera tänkbara förklaringar till detta, varav vissa kan anses vara legitima och andra ett utfall av diskriminering. Brå har identifierat följande möjliga förklaringar:

- Anmälningarnas karaktär skiljer sig åt på så sätt att faktorer som generellt sett ökar sannolikheten för åtal är vanligare i ärenden där den misstänkte har utländsk bakgrund.
- Misstänkta med utländsk bakgrund åtalas på svagare grunder jämfört med misstänkta med svensk bakgrund.
- Polisen utreder anmälningar med misstänkt av utländsk bakgrund mer utförligt oavsett anmälningens karaktär.

I det följande kommer Brå att diskutera dessa möjliga förklaringar, och i den mån det är möjligt, empiriskt pröva dem.

Skiljer sig anmälningarna åt i karaktär?

Kardell (2006) fann att åtalsfrekvensen var lägre för brottsmisstänkta som var födda i utomeuropeiska länder jämfört med misstänkta med svensk bakgrund. Hans tolkning av resultatet var att personer med utländsk bakgrund har lättare att bli betraktade som skäligen misstänkta, att polisen ogärna skulle anteckna en person med svensk bakgrund som skäligen misstänkt utan mycket starka grunder, men vara mer beredd att chansa om personen ifråga har utländsk bakgrund. Eftersom misstänkarna mot dem med utländsk bakgrund upprättats på lösare grunder kommer i nästa steg, när åklagaren ska fatta beslut om åtal, bristen på bevis att leda till att ärendet läggs ned.

Då Brå finner motsatta resultat, att misstänkta med utländsk bakgrund åtalas i *högre* utsträckning, skulle samma resonemang logiskt

sett leda till förklaringen att det är personer med *svensk* bakgrund som misstänks på svagare grunder.

Ett annat sätt att beskriva saken är att den typ av fall, som personer med svensk bakgrund vanligen är misstänkta för, generellt sett är svårare att utreda och leda i bevis än den typ av fall där den misstänkte har utländsk bakgrund. Vid en närmare analys av brottsmisstankeregistret och de förundersökningar som Brå gått igenom finns det mycket som tyder på det.

Tabell 32 visar att det finns en rad statistiskt säkerställda skillnader mellan misstänkta med svensk respektive utländsk bakgrund när det gäller ärendenas karaktär. När den misstänkte är av utländsk bakgrund har anmälan gjorts i närmare anslutning till brottet, det finns oftare en utförlig gärningsbeskrivning som inrymmer våld och det är vanligare att det i anmälan ingår andra brott – inte sällan grov kvinnofridskränkning. Har den misstänkte svensk bakgrund är det vanligare att anmälan gjorts mer än en månad efter händelsen, att målsäganden är bekant med den misstänkte och att hon befunnit sig i en särskilt utsatt situation. Det verkar också vara vanligare att det rör sig om en ”uppragningsvåldtäkt”, men skillnaden är inte statistiskt signifikant.

Tabell 32. Förekomsten av olika faktorer uppdelat på svensk/utländsk bakgrund samt de olika faktorernas samband med åtal. Procent om inte annat anges.

	Svensk Bakgrund	Utländsk bakgrund	Samband med åtal
Misstankeregistret (n = 2 081)			
Dagar brott–anmälan (median)*	3	1	-
Anmält samma dag*	29	40	+
Anmält efter en månad*	31	23	-
Andra våldtäkter/brott i anmälan*	40	51	+
Förundersökningar (n = 462)			
Utförlig GB med våldsinslag	34	42	+
Särskilt utsatt situation*	43	34	+
Fler än en misstänkt	4	8	+
”Uppragningsvåldtäkt”	20	13	-
Parterna obekanta*	3	8	+

* p < 0,05

Mönstret som framträder är att det är delvis olika förutsättningar i ärenden där den misstänkte har svensk respektive utländsk bakgrund. Hur lång tid som förlöper innan brottet anmäls, och om det avser våldtäktsparagrafens första eller andra stycke, har stor inverkan på hur polisen utreder brottet och vilken bevisning som kan säkras. Längst till höger i tabellen noteras signifikanta samband mellan variabeln och sannolikheten för åtal. Ett plustecken indikerar ett positivt samband och ett minustecken ett negativt samband. Vid en snabb blick ser man då att faktorer som ökar sannolikheten för åtal överlag är vanligare i ärenden där den misstänkte har utländsk bakgrund och det motsatta gäller för faktorer som minskar sannolikheten för åtal. Särskilt utsatt situation är den enda omständighet i ärendenas karaktär som dels är vanligare när den misstänkte har svensk bakgrund, dels ökar sannolikheten för åtal.

Sammantaget finns det med andra ord en hel del som talar för att skillnaden i åtalsfrekvens beror på skillnader i anmälningarnas karaktär.

Åtalas misstänkta med utländsk bakgrund på svagare grunder?

Utifrån vad som framkommit ovan om skillnader i karaktär mellan ärenden där den misstänkte har svensk respektive utländsk bakgrund är det inte konstigt om bevisningen ofta blir starkare i utredningar där den misstänkte har utländsk bakgrund. Det kan då bidra till att denna grupp av misstänkta åtalas i högre utsträckning. Av tabell 33 framgår att det är vanligare med skadedokumentation och teknisk bevisning i de utredningar där den misstänkte har utländsk bakgrund. Muntlig och skriftlig stödbevisning är däremot ungefär lika vanligt förekommande i båda grupperna.

Tabell 33. Förekomsten av olika typer av bevisning uppdelat på svensk/utländsk bakgrund (n = 462). Procent.

Typ av bevisning	Svensk bakgrund	Utländsk bakgrund
Muntlig stödbevisning	51	56
Skriftlig stödbevisning	17	18
Skadedokumentation*	27	37
varav rättsintyg*	16	23
Teknisk bevisning*	4	16

*p < 0,05

Den misstänktes bakgrund kan spela en otillbörlig roll i besluten på två sätt – man kan positivt särbehandla en grupp av misstänkta genom att besluta att inte väcka åtal, trots ett gott bevisläge, och man kan negativt särbehandla en grupp genom att väcka åtal på svagare grunder jämfört med den andra gruppen.

För att få en närmare bild av om lika fall bedöms lika när det gäller åtalsbeslut, oavsett den misstänktes bakgrund, har Brå försökt kvantifiera förutsättningarna för åtal i samtliga utredda ärenden. Förekomsten av faktorer som samverkar med åtal har summerats för att skapa en ”bevispoäng” som kan användas för att jämföra grupper av misstänkta med varandra.

I analysen har vi först studerat om det i ärendet finns grundläggande förutsättningar för att åtal ska kunna väckas. Det handlar då om att målsäganden medverkar och att den misstänkte är lokaliserad, samt att den anmälda händelsen uppfyller rekvisiten för en våldtäkt i juridisk mening (innefattar någon form av tvång eller utsatt situation). Därefter har vi räknat förekomsten av olika former av bevisning såsom stöd vittnen, skriftlig bevisning, dokumenterade skador, teknisk bevisning, ett delvist medgivande och avsaknad av skriftlig motbevisning. Saknas samtliga dessa faktorer får bevisvariabeln värdet noll, och förekommer alla blir värdet åtta. På så sätt kan vi jämföra den genomsnittliga ”bevispoängen” för olika grupper av misstänkta och för ärenden som lett respektive inte lett till åtal.

Poängsättningen kan kritiseras för att vara alltför fyrkantig och inte fånga bevisläget på ett tillräckligt nyanserat sätt. Den tar till exempel bara hänsyn till om en viss typ av bevisning finns, inte hur stark denna bevisning är. En mer kvalitativ analys visar att ju starkare en viss typ av bevisning är, till exempel ett vittne som sett vad som skett, desto mindre övrig bevisning behövs. Brå bedömer ändå

att poängen kan fungera som ett grovt mått på hur stark bevisningen är i fallen.

Analysen visar att åtal tycks väckas på lika starka grunder oavsett om den misstänkte har svensk eller utländsk bakgrund.

Tabell 34. Bevisläget i nedlagda respektive åtalade ärenden uppdelat på svensk/utländsk bakgrund (n = 413/49). Medelvärden.

Beslut	Svensk bakgrund	Utländsk bakgrund
Förundersökning nedlagd*	3,13	3,41
Åtal väcks	5,14	5,15

* p < 0,05

Bevisläget i de ärenden som går till åtal är i det närmaste identiska – 5,14 jämfört med 5,15. Analysen talar med andra ord emot hypotesen att misstänkta med utländsk bakgrund skulle vara utsatta för en negativ särbehandling när åklagare fattar beslut om åtal. Likaså kan hypotesen om att misstänkta med svensk bakgrund skulle särbehandlas positivt avskrivs, då bevispoängen i nedlagda ärenden med misstänkt med svensk bakgrund är signifikant lägre än motsvarande poäng för misstänkta med utländsk bakgrund. Detta skulle kunna indikera att man lättare lägger ned ärenden då den misstänkte har utländsk bakgrund. Det kan också bero på att de misstänks på starkare grunder. En annan förklaring kan vara att polisen utreder våldtäktsanmälningar där den misstänkte har utländsk bakgrund mer utförligt, och att det är därför som dessa ärenden generellt sett har både högre bevispoäng och högre åtalsfrekvens. Denna fråga undersöks närmare i följande avsnitt.

Utreds misstänkta med utländsk bakgrund utförligare?

Som framgick i tabell 33 finns det oftare skadedokumentation och teknisk bevisning när den misstänkte har utländsk bakgrund. För att få fram sådan bevisning krävs utredningsinsatser från polisen. Det leder in på den tredje möjliga särbehandlingen av misstänkta med utländsk bakgrund som skulle kunna bidra till att de åtalas oftare: Utreder polisen anmälningar mer utförligt, oavsett anmälningens karaktär, om den misstänkte har utländsk bakgrund?

Omfattningen av polisens utredningsarbete har beräknats genom att räkna antalet förhör med målsägande, vittnen och misstänkta samt olika andra åtgärder för bevisinhämtning⁶³. Brås analys visar att det finns en signifikant skillnad mellan grupperna i detta avseende. I genomsnitt genomför man fyra fler åtgärder när den misstänkte har utländsk bakgrund än när den misstänkte har svensk bakgrund (11,5 jämfört med 7,5 insatser).

⁶³ Förutom förhör har förekomsten av läkarundersökning, skadedokumentation målsäganden, skadedokumentation misstänkt, analys av dna-spår, droganalys, brottsplatsundersökning, eftersökning av misstänkt, användning av spårhund, husrannsakan, mobil-tömning, hämtning, dörrknackning och inhämtning av skriftlig bevisning räknats. Varje åtgärd förutom förhör räknats endast en gång vardera.

Tabell 35. Antal utredningsinsatser utifrån svensk/utländsk bakgrund. Medelvärde och median (n = 438).

	Svensk bakgrund	Utländsk bakgrund
Medelvärde*	7,5	11,4
Median*	6	9

*p < 0,05

Tabellen tyder på att polisen utreder misstänkta med utländsk bakgrund betydligt mer utförligt än misstänkta med svensk bakgrund. Ett rimligt antagande är att detta är en följd av det som redovisades ovan – att ärendena skiljer sig åt i karaktär. Det är till exempel vanligare att det finns fler misstänkta i ärenden med misstänkta med utländsk bakgrund, vilket i sin tur leder till fler åtgärder genom bland annat fler förhör med misstänkta. Det är också vanligare att anmälan sker i närmare anslutning till brottet, vilket samvarierar starkt med antalet utredningsinsatser. För att se om skillnaden i antal utredningsinsatser försvinner om man tar hänsyn till sådana skillnader i ärendets karaktär, har Brå genomfört en multipel regressionsanalys.⁶⁴ Kontrollerar man för dessa faktorer minskar skillnaden mellan grupperna i antal utredningsinsatser till att polisen i genomsnitt genomför två fler åtgärder om den misstänkte har utländsk bakgrund. Med andra ord kan Brå, med de variabler som står till förfogande, inte helt förklara varför det i genomsnitt görs mer omfattande utredningsinsatser i ärenden där den misstänkte har utländsk bakgrund.

En del av de utredningsåtgärder som beskrivits ovan avser tvångsmedel som den misstänkte blir föremål för, såsom hämtning till förhör (i motsats till kallad), husrannsakan och telefonbeslag. De misstänkta med utländsk bakgrund blir oftare föremål för någon form av tvångsmedel än misstänkta med svensk bakgrund. Något eller flera av dessa tvångsmedel användes mot 54 procent av de skäliga misstänkta med utländsk bakgrund och mot 39 procent av dem med svensk bakgrund. Vid en logistisk regressionsanalys som konstanthåller för faktorer⁶⁵ som generellt ökar sannolikheten för att tvångsmedel används, kvarstår dock ingen statistiskt signifikant skillnad mellan grupperna vad gäller risken för att bli föremål för tvångsmedel.

Genomgången av skillnader i utredningsinsatser pekar i flera riktningar. Anmälningar med en misstänkt med svensk bakgrund tenderar att vara svårare att utreda och resulterar överlag i att färre bevis samlas in, och tvångsmedel används i mindre utsträckning. Anledningen är till exempel att anmälningarna sker en lång tid efter brottstillfället. Samtidigt finns det tecken på att polisen utför fler utredningsåtgärder när den misstänkte har utländsk bakgrund – något som inte kan förklaras av skillnader i anmälningens karaktär.

⁶⁴ De andra faktorer som ingick i analysen rörde om det fanns en tydlig gärningsbeskrivning som innefattade våld, om den avsåg särskilt utsatt situation, om det i anmälan ingick fler våldtäkter eller andra brott, om det gällde grov kvinnofridskränkning, om parterna var obekanta och om målsäganden från början inte ville medverka.

⁶⁵ Kontrollvariabler i analysen inkluderar dagar mellan brott och anmälan, förekomst av larmsamtal, antal misstänkta, tydlig gärningsbeskrivning med våldsinslag, särskilt utsatt situation och andra brott i anmälan.

Troligtvis beror den högre åtalsfrekvensen på en kombination av dessa faktorer.

Ingen signifikant skillnad i andelen fällande domar

Det är något vanligare att åtalade med utländsk bakgrund fälls i tingsrätt jämfört med dem med svensk bakgrund (65 procent jämfört med 59). Den skillnaden är dock inte statistiskt signifikant och kan alltså bero på slumpen. Det skulle behövas ett större material för att med större säkerhet kunna uttala sig om huruvida fällandegraden skiljer sig åt eller inte. Resultaten pekar dock i samma riktning som tidigare studier. Tengvar (2012) fann i sin genomgång av våldtäktsdomar från 2010 att tilltalade med ”svenskklingande namn” fälldes i 66 procent av fallen, medan 76 procent av tilltalade med utländskt klingande namn fälldes.⁶⁶

För att fördjupa analysen något har Brå studerat hur stark bevisningen är i ett slumpmässigt urval av 100 domar. I den genomgången gick det inte att se något mönster som tydde på att personer med utländsk bakgrund dömdes på svagare grunder än personer med svensk bakgrund. Här bör dock framhållas att den skrivna domen delvis kan ses som en ”efterhandskonstruktion” från rätten av det som ägde rum under rättegången. Det framkommer inte i vad mån personer med utländsk bakgrund lyckas få fram sin berättelse om vad som hänt på ett lika detaljerat och nyanserat sätt som en misstänkt med svensk bakgrund. Det gäller både när den misstänkte med utländsk bakgrund har tolk och när han inte har det. För att få en närmare bild av eventuella ”handikapp” som tilltalade med utländsk bakgrund kan ha under rättegången behöver man vara närvarande i rättssalen.

De misstänkta utbildningsnivå

Även personer utan gymnasieexamen är överrepresenterade bland de skäligen misstänkta sett till sin andel av befolkningen i stort: de utgör 22 procent av de misstänkta, men 12 procent av befolkningen.⁶⁷ Detta innebär att avsaknad av gymnasieexamen är förenat med en överrisk att vara misstänkt för våldtäkt med 2,1. Här bör erinras om att denna analys endast omfattar misstänkta som är folkbokförda i Sverige eftersom uppgifter om utbildning saknas för de som inte är det.

Tabellen visar ett liknande mönster som ifråga om utländsk bakgrund. Det finns alltså en signifikant skillnad i åtalsfrekvens i ärenden där den misstänkte har låg utbildning jämfört med ärenden där den misstänkte har gymnasieutbildning eller mer (15 jämfört med 9 procent). Det finns också en skillnad i andelen som fälls i domstol, men den skillnaden är inte signifikant och kan alltså bero på slumpen. Sammantaget leder det till att 11 av 100 misstänkta utan gym-

⁶⁶ Tengvars uppgifter är inte helt jämförbara med Brås eftersom hon i de fällande domarna även räknar in om den tilltalade fälldes för ett mindre grovt sexualbrott, till exempel sexuellt tvång.

⁶⁷ <https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/utbildning-jobb-och-pengar/utbildningsnivan-i-sverige/>

nasieutbildning döms i tingsrätt, medan motsvarande antal är 6 av 100 för misstänkta med minst gymnasieutbildning.

Tabell 36. Beslut i rättskedjan utifrån den misstänktes utbildning (n = 1 724/158). Procent.

	Ej gymnasie-examen	Minst gymnasie-examen
Andel av de misstänkta	22	78
Åtalsfrekvens*	15	9
Fällandegrad i domstol	73	62
Dömda per misstänkt*	11	6

*p < 0,05

På samma sätt som när det gällde utländsk bakgrund fokuserar analysen nedan främst på skillnaderna i åtalsfrekvens. Vi prövar samma hypoteser som i föregående avsnitt, det vill säga att den högre åtalsfrekvensen för misstänkta med lägre utbildning kan bero på skillnader i anmälningarnas karaktär, att de åtalas på svagare grunder eller att polisen utreder dessa brott noggrannare.

Ärendenas karaktär skiljer sig mellan dem med högre respektive lägre utbildning

Skillnaderna är inte lika tydliga men pekar i samma riktning som den föregående jämförelsen – misstänkta med låg utbildning tycks åtalas oftare eftersom dessa ärenden överlag har bättre förutsättningar för att ledas i bevis. De anmäls i närmare anslutning till brottet, det ingår oftare andra brott i anmälan och det rör sig mer sällan om svårbevisade ”uppragningsvåldtäkter”.

Tabell 37. Förekomsten av olika faktorer uppdelat på misstänkta med respektive utan gymnasieexamen samt de olika faktorernas samband med åtal. Procent om inte annat anges.

	Ej gymnasie-examen	Minst gymnasie-examen	Samband med åtal
Misstankeregistret (n = 1 724)			
Dagar brott-anmälan (median)*	2	3	-
Anmält samma dag	35	32	+
Anmält efter en månad	28	30	-
Andra våldtäkter/brott i anmälan*	52	42	+
Förundersökningar (n = 434)			
Tydlig gärningsbeskrivning med våld	42	37	+
Särskilt utsatt situation	35	38	+
Fler än en misstänkt	6	6	+
"Uppragningsvåldtäkt"*	10	19	-
Parterna obekanta	7	3	+

* p < 0,05

Analysen visar inga signifikanta skillnader mellan dem med låg respektive högre utbildning vare sig när det gäller bevisläget vid åtal respektive nedläggning eller i antalet utredningsinsatser, varför dessa tabeller inte redovisas här. Brå får alltså inget stöd för att skillnaden i åtalsfrekvens skulle bero på att misstänkta med låg utbildning åtalas på svagare grunder eller utreds utförligare. I nästa avsnitt tittar vi i

stället på kombinationen av svensk/utländsk bakgrund och utbildningsnivå.

Kombinationen av bakgrund och utbildningsnivå

Begreppet intersektionalitet används ofta när frågor om makt, underordning och diskriminering undersöks. Det används för att beteckna hur olika bakgrundsfaktorer, till exempel kön, etnicitet och klass, påverkar och ibland förstärker varandra när det gäller sådant som diskriminering. Utifrån detta synsätt kan inte en enskild faktor förstås oberoende av andra.

Mot denna bakgrund har Brå analyserat utfallen för misstänkta utifrån kombinationen svensk/utländsk bakgrund och låg/hög utbildning (definierat på samma sätt som tidigare), vilket ger fyra olika grupper.⁶⁸

Av tabell 38 framgår att en av dessa fyra grupper sticker ut; misstänka med utländsk bakgrund och utan gymnasieexamen åtalas och fälls i betydligt högre utsträckning än övriga grupper. Av 100 misstänkta för fullbordad våldtäkt 2016 var det 14 som fälldes för brottet. För övriga grupper låg den siffran på 5–6.

Tabell 38. Beslut i rättskedjan utifrån den misstänktes bakgrund och utbildning (n = 1 724/158). Procent.

	Svensk bakgrund		Utländsk bakgrund	
	Låg utb.	Hög utb.	Låg utb.	Hög utb.
Åtalsfrekvens*	11	9	18	9
Fällandegrad	54	59	80	65
Andel dömda*	6	5	14	6

*p < 0,05.

Tidigare dömda

Slutligen kan konstateras att personer som någon gång under de föregående tio åren dömts för sexualbrott (6 kap. BrB) eller brott mot liv och hälsa (3 kap. BrB) också är överrepresenterade bland de misstänkta för våldtäkt. Totalt är det 280 av de 2 081 som var skäligen misstänkta för våldtäkt 2016, som tidigare har dömts minst en gång för ett sådant brott (13 procent). Det bör ses som en miniskattning då endast domar i Sverige har beaktats.

Här är det svårare att uppskatta hur stor överrisken är. Enligt kriminalstatistiken dömdes strax under 100 000 personer för något av dessa brott under perioden, men då vissa kan förekomma flera gånger vet vi inte exakt hur många *unika* personer det rör sig om. Utifrån dessa data kan vi dock uppskatta att överrisken är minst 8

⁶⁸ Av de skäligen misstänkta som SCB hade utbildningsinformation om hade 14 procent utländsk bakgrund och saknade gymnasieexamen. Omkring en tredjedel hade utländsk bakgrund och gymnasieexamen. En mindre del, 8 procent, var personer med svensk bakgrund utan gymnasieexamen. Ungefär hälften var minst gymnasieutbildade och hade svensk bakgrund.

gångar högre för personer som tidigare dömts för vålds- eller sexualbrott.

Tabell 39 visar att det inte finns någon skillnad i åtalsfrekvens mellan de som var tidigare dömda och de som inte var det, men att andelen av de tilltalade i domstol som fälls är avsevärt högre bland de tidigare lagförda. Det skulle kunna tas som intäkt för att hänsyn tas till den misstänktes kriminella bakgrund vid trovärdighetsbedömningar och beslut om skuldfrågan. Vid en närmare analys finner dock Brå att skillnaden främst torde förklaras av att åtal mot tilltalade med tidigare domar har ett starkare bevisläge. Urvalet är visserligen så pass litet att eventuella slutsatser bör göras med försiktighet, men i både de ärenden som gick till åtal i förundersökningsmaterialet och i de 100 slumpmässigt utvalda domarna var bevisläget starkare i de fall där den tilltalade tidigare hade dömts för ett vålds- eller sexualbrott.

Tabell 39. Beslutskedjan för misstänkta med respektive utan tidigare domar (n = 2 081/208). Procent.

	Ej tidigare dömd	Tidigare dömd
Andel av de misstänkta	87	13
Åtalsfrekvens	11	12
Fällandegrad*	60	83
Dömda per misstänkt	7	10

*p < 0,05

Personer som tidigare dömts för *sexualbrott* är kraftigt överrepresenterade bland de skäligen misstänkta. Sett till sin andel av befolkningen har de en överrisk på omkring 15 gånger jämfört med personer som inte har dömts för sexualbrott under den föregående 10-årsperioden. Åtalsfrekvensen för denna grupp ligger på 19 procent, och av de åtalade dömdes 89 procent. Urvalet är dock så pass litet, 59 personer i misstankeregistret och 9 av de tilltalade personerna i de kodade domarna, att det inte går att dra några säkra slutsatser från resultaten.

Sammanfattande slutsatser

Det övergripande resultatet av de gjorda analyserna är att man vid en första redovisning ser en rad skillnader i rättsliga beslut mellan de jämförda grupperna. De flesta av dessa skillnader kan förklaras vid en fördjupad analys av ärendenas karaktäristika och bevisläge. Resultaten skiljer sig dock en del för de olika studerade grupperna.

De misstänkta med utländsk bakgrund blir oftare åtalade än dem med svensk bakgrund, och de fälls oftare i domstol. Antalet utredningsinsatser är större i ärenden där den misstänkte har utländsk bakgrund, och tvångsmedel utnyttjas i större utsträckning.

Den fråga som Brås studie syftar till att besvara är dock inte främst om en grupp är överrepresenterad när det gäller åtal, dom m.m. utan om olika grupper behandlas på ett likvärdigt sätt av rättsväsendet. Det blir då nödvändigt att fördjupa analysen för att se om det finns andra orsaker än utländsk bakgrund som skulle kunna förklara skillnaderna. Med det syftet har vi studerat om skillnaderna kvarstår när man konstanthåller för faktorer som generellt sett påverkar sannolikheten för åtal, dom, utredningsinsatser och tvångs-

medel. Denna fördjupade analys saknas i tidigare studier på området.

Resultatet blir då att i stort sett alla signifikanta skillnader mellan grupperna kan förklaras av skillnader i ärendenas genomsnittliga karaktär och bevisstyrka. Undantaget är dock att skillnaden mellan grupperna när det gäller antalet utredningsinsatser inte helt kan förklaras. Misstänkta med svensk bakgrund utreds i genomsnitt mindre utförligt än misstänkta med utländsk bakgrund.

Även när man delar in de misstänkta i två grupper utifrån utbildningsnivå ser man signifikanta skillnader i andel åtalade. De misstänkta med låg utbildning åtalas oftare än dem med medelhög eller hög utbildning. Även här förklaras skillnaden i åtalsfrekvens av skillnader i ärendenas karaktär. Störst blir skillnaden när man jämför misstänkta med utländsk bakgrund som saknar gymnasieexamen med övriga grupper.

När det slutligen gäller gruppen misstänkta, som tidigare är dömda för brott mot person, kan konstateras att åtalen mot dem oftare leder till en fällande dom än åtalen mot dem utan tidigare dom. Det förklaras av att bevisläget när de åtalas generellt sett är starkare än för deras jämförelsegrupp.

Det finns dock skäl att betona att slutsatsen att skillnader mellan grupperna överlag tycks ha "legitima" förklaringar bygger på det relativt begränsade material som funnits till förfogande. Det är möjligt att skillnader i behandling hade kunnat identifieras med ett större material, där det till exempel varit möjligt att bryta ner gruppen misstänkta med utländsk bakgrund i mindre grupper. Det kan också finnas faktorer som påverkar vilka beslut som fattas, som inte går att utläsa från dokumentationen i förundersökningarna och domarna. Rättsväsendets målmedvetenhet och trovärdighetsbedömningar kan till exempel i varje led ha påverkats av svårigheter att kommunicera med den misstänkte, utan att detta kan utläsas från dokumentationen i ärendet eller i domen. Eventuella svårigheter att göra sig förstådd av rättsväsendet skulle då kunna härröra från en utländsk bakgrund. Att behöva använda tolk eller tala med brytning kan, enligt flera studier, göra det svårare för den misstänkte att få fram sin version av händelseförloppet och uppfattas som trovärdig (Brå 2008b, Lainpelto 2019).

Den misstänktes förmåga att göra sig förstådd av rättsväsendet skulle också kunna hänga samman med en kombination av utländsk bakgrund och låg utbildning. I det sammanhanget kan nämnas att den grupp misstänkta som i störst utsträckning fälls för brott är de som har utländsk bakgrund och låg utbildning.

Slutligen kan sägas att analyserna har inskränkt sig till eventuella skillnader i beslut beroende på bakgrundsfaktorer hos den misstänkte. Vi har däremot inte haft utrymme att studera frågorna med fokus på bakgrundsfaktorer hos målsäganden. Det kan finnas skäl att i den fortsatta forskningen på området även studera detta.

Den första tiden med nya samtyckeslagen

Den 1 juli 2018 gjordes en del ändringar i 6 kap. 1 § BrB, som i den allmänna debatten brukar benämnas ”samtyckeslagen”. Ändringarna innebär att det inte längre krävs något våld eller hot från gärningspersonen eller att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation för att det ska kunna vara en våldtäkt. Den grundläggande frågan är nu om målsäganden deltagit *frivilligt*. Paragrafen har numera följande lydelse:

Den som, med en person som inte deltar frivilligt, genomför ett samlag eller en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt till fängelse i lägst två år och högst sex år. Vid bedömningen av om ett deltagande är frivilligt eller inte ska det särskilt beaktas om frivillighet har kommit till uttryck genom ord eller handling eller på annat sätt. En person kan aldrig anses delta frivilligt om

- 1. deltagandet är en följd av misshandel, annat våld eller hot om brottslig gärning, hot om att åtala eller ange någon annan för brott eller hot om att lämna ett menligt meddelande om någon annan,*
- 2. gärningsmannen otillbörligt utnyttjar att personen på grund av medvetslöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada, psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i en särskilt utsatt situation, eller*
- 3. gärningsmannen förmår personen att delta genom att allvarligt missbruka att personen står i beroendeställning till gärningsmannen.*

1 a § Den som begår en gärning som avses i 1 § och är grovt oaktsam beträffande omständigheten att den andra personen inte deltar frivilligt, döms för oaktsam våldtäkt till fängelse i högst fyra år.

Arbetet med denna rapport sträckte sig fram till slutet av mars 2019. Eftersom den nya samtyckeslagen infördes den 1 juli 2018, innebär det att de nya lagreglerna då tillämpats i nio månader. Det är en mycket kort tid om man vill få en säkrare bild av lagens tillämpning, eftersom en tredjedel av utredningarna tar mer än fyra månader och det sedan tar ytterligare en tid innan ett eventuellt åtal kommer upp i domstol. De iakttagelser som Brå kan presentera är mot den bakgrunden allmänna och preliminära.

Anmälningarna om våldtäkt tycks ha ökat

En möjlig konsekvens av ändringarna i lagen är att fler kvinnor anmäler att de utsatts för våldtäkt. Det kan finnas kvinnor som tidigare avstått från att göra en polisanmälan, eftersom de inte uppfattat att det som de varit med om var ett brott. Dessa kvinnors bild

har då varit att lagen kräver att det förekommit våld eller hot och att de tydligt försökt försvara sig mot övergreppet. Det är möjligt att ändringarna i lagen medfört att fler kvinnor uppfattar att det som de varit med om är en våldtäkt i juridisk mening och därför polisanmäler det skedda i större utsträckning.

Kvartalsstatistik över våldtäktsanmälningar ger stöd för att anmälningarna ökade under 2018. Under första kvartalet minskade antalet anmälningar mer än vanligt, vilket möjligen kan tolkas som en avtagande effekt av metoo-rörelsen. Andra kvartalet 2018 var antalet anmälningar ungefär detsamma som året innan. De två sista kvartalen, då lagändringen införts, ökade anmälningarna tydligt jämfört med 2017.

Möjliga effekter på åtalsfrekvensen

Brå har försökt skatta hur stor del av de genomgångna anmälningarna 2016 som skulle haft en potential att gå till åtal, om nuvarande lagstiftning hade gällt då. De fall som främst skulle kunna påverkas är de där

- målsäganden på ett trovärdigt sätt berättar vad hon varit med om och
- det finns någon form av stödbevisning,
- men det hon varit med om inte når upp till kriterierna för våldtäkt 2016. Främst handlar det om att hon försökt säga eller visa att hon inte ville delta, men inget våld eller hot förekommit.

För att få en viss bild av hur många fall av detta slag som anmäldes 2016, har vi gått igenom alla fall där utredningen lades ned för att det antingen var otvetydigt eller rädde tvivel om huruvida händelsen nådde upp till lagens kriterier för våldtäkt. I Brås urval av ärenden var det 16 procent där vi bedömt att detta var huvudskälet till nedläggningen. Genomgången tyder på att en del, men inte alla, skulle kunna ha åtalats utifrån dagens lagstiftning. I en hel del fall fanns det dock inte tillräcklig bevisning för gärningspåståendet och det framstod heller inte som möjligt att stärka den bevisningen. Det fanns också en del fall där målsägandens berättelse inte heller i dag skulle nå upp till lagens kriterier för våldtäkt.

Det är dock inte helt enkelt att bedöma vad som kommer att anses nå upp till rekvisiten för våldtäkt, innan en tydlig praxis växt fram. En del av ärendena illustrerar, enligt Brås mening, tydligt att det inte alltid kan vara någon lätt uppgift för åklagare och domstolar att avgöra om målsäganden samtyckt eller inte och hur mycket lyhördhet för målsägandens vilja som det krävs av den misstänkte.

Därutöver finns möjligheten att även andra typer av ärenden, där nedläggningsgrunden 2016 främst var bevissvårigheter, skulle kunna leda till åtal i större utsträckning än tidigare. Om ärendet till exempel lades ned för att det inte gick att bevisa att någon form av tvång förekommit, kanske det ändå finns bevis för bristande samtycke, och därmed kan ärendet tänkas ha gått till åtal efter lagändringen.

Här bör dock framhållas att detta inte ska ses som en prognos för hur mycket åtalsfrekvensen och uppklaringsprocenten kommer att öka i och med ändringarna i lagen. Det är inte otroligt att *antalet*

åtal för våldtäkt kommer att öka, men det är mer osäkert om *andelen* anmälningar som leder till åtal kommer att göra det. Anledningen är att det inte kan uteslutas att ändringarna i lagen kommer att öka antalet anmälningar där det är osäkert om kriterierna är uppfyllda och där bevisningen är svag.

Lagändringarna har varit i kraft under alltför kort tid för att man kunna säga i vilken utsträckning och på vilket sätt antalet åtal utvecklats. Det som dock kan konstateras är att antalet åtal för våldtäkt mot vuxen person ökade kraftigt under sista kvartalet 2018.

Avgöranden i domstol

Fram till slutet av mars 2019 har det varit ett femtontal domar som rör de nya bestämmelserna i våldtäktsparagrafen. De flesta har rört bristande frivillighet med uppsåt från gärningspersonen, och endast ett par har gällt oaktsamhet. Fem av domarna har varit fällande, medan återstoden har varit friande. Endast en av de fällande domarna har rört oaktsamhet. I de fällande domarna har målsäganden typmässigt inte utsatts för våld eller hot eller fysiskt försvarat sig, men hon har konsekvent under kvällen sagt nej till gärningsmannen när han sagt att han vill ha sex med henne. När han till slut ändå stoppat fingrar i henne har hon blivit överrumplad och inte hunnit freda sig.

Skälet till de friande domarna har varit att rätten inte uppfattat att bevisen för att samlaget varit ofrivilligt, har varit tillräckliga. Där har det i flera fall varit en process där kvinnan sagt ja till en del sex men sedan inte velat vara med om ett samlag och, enligt egen uppgift, markerat detta. Mannen anger däremot att han uppfattat att det funnits ett samtycke.

En tydlig effekt av lagen är att den typ av våldtäkter som var straffbara redan före lagändringen nu får strängare straff. Tidigare dömdes de oftast till straffminimum två års fängelse. Nu döms motsvarande handlingar oftast till två år och tre månader.

Samtal med åklagare

Brå har per telefon samtalat med några åklagare om hur de ser på tillämpningen av de nya reglerna. En del av dem hade själv inte haft något sådant åtal, men bedömde generellt att det behövs fler domar för att närmare veta hur reglerna ska tolkas. En del trodde inte att de nya reglerna skulle få så stor betydelse i form av fler åtal, eftersom de menade att det fortfarande är bevisvärderingen som är det svåra och centrala.

Men det finns också åklagare, som haft ett mål i domstol, som bedömde att lagändringarna skulle komma att leda till fler åtal.

Det som togs upp som det svåraste med de nya reglerna var att tolka innebörden av "grov oaktsamhet". Flera tog upp att gränsen mellan likgiltighetsuppsåt enligt 1§ och grov oaktsamhet enligt 1 a § är väldigt snäv. De uppfattade att i fall där gärningspersonen inte bedöms ha haft ett likgiltighetsuppsåt och därmed inte kan åtalas, är utrymmet litet för att åtala personen för grov oaktsamhet. En åklagare sade att på hans kammare var man inne på att endast använda oaktsamhetsbrottet som ett andrahandsyrkande och alltid i första hand satsa på ett åtal för det allvarligare brottet.

Slutsatser och diskussion

Våldtäkt är ett allvarligt brott som kan påverka offret starkt. En viktig åtgärd från samhällets sida är att markera sin reaktion mot gärningspersonen genom åtal och en fällande dom. Trots denna ambition läggs de allra flesta våldtäktsanmälningar ner – endast 5 av 100 anmälda våldtäkter ledde till en fällande dom.

Mot denna bakgrund har Brå haft i uppdrag av regeringen att studera rättsväsendets hantering av våldtäktsärenden. Det som ingått i uppdraget har varit att

- analysera vad som utmärker de ärenden som i olika faser inte går vidare i rättskedjan
- bedöma vilka förutsättningar som finns för att klara upp de anmälda brotten, utifrån faktorer såsom tillgång till stödbesvisning
- identifiera svårigheter och framgångsfaktorer i utrednings- och lagföringsarbetet
- ge förslag på hur rättsväsendets hantering av våldtäktsbrott skulle kunna förbättras.

Brå har avgränsat sin studie till att gälla våldtäkt mot vuxen kvinna och den bygger primärt på rättsväsendets arbete med de anmälningar som gjordes 2016.⁶⁹ Det innebär att effekterna av lagändringen i juli 2018 inte framgår av studien. För att kunna utvärdera dess effekter behöver den vara i kraft ytterligare en tid.⁷⁰

Nedan sammanfattas och diskuteras resultatet av studien utifrån frågorna i uppdraget. Brås allmänna slutsats av studien är att polis

⁶⁹ När det gäller våldtäkt räknas offret som vuxen vid 15 års ålder.

⁷⁰ Brås arbete med studien avslutades under våren 2019 och då hade lagen ännu inte varit i kraft i ett helt år.

och åklagare överlag lägger ner ett omfattande arbete för att klara upp inkomna våldtäktsanmälningar. Men vi ser också att det finns möjligheter att förbättra utredningarna rörande våldtäkt, och att sådana förbättringar skulle vara betydelsefulla både för målsäganden och den misstänkte.

Däremot tyder inte genomgången på att det är möjligt att uppnå en drastiskt högre uppklaring genom ett bättre utredningsarbete. En stor del av anmälningarna om våldtäkt kommer att läggas ner även med ett bättre arbete från polis och åklagare och med de effekter som lagändringen 2018 kan tänkas få.

Vad utmärker de ärenden som läggs ner?

I kapitlet om nedläggningsorsaker redovisades vad Brå såg som huvudskälet i de 736 nedlagda anmälningar om våldtäkt som studerats. Där framgick att en tredjedel av utredningarna framstod som åtalbara i alla avseenden utom ett – det fanns inte tillräckligt bevisning för att i domstol styrka gärningspåståendet. I de fallen uppfyllde alltså målsägandens utsaga kriterierna för våldtäkt och den hade heller inte blivit motbevisad i centrala delar. Målsäganden framstod som trovärdig och medverkade i utredningen och det fanns en identifierad misstänkt. Ofta stod ord mot ord och den version av händelsen som den misstänkte gav kunde ofta också ses som möjlig.

I två tredjedelar av de nedlagda fallen finns det dock andra problem som, enligt Brås bedömning, är huvudskälet till nedläggningen. I de flesta av de fallen skulle det troligen inte ha blivit något åtal även om polisen lyckats få fram bättre bevisning.

I vissa fall handlade det om att det som anmälts med stor sannolikhet inte ägt rum. Det rörde sig om psykiskt sjuka som anmälde händelser som framstod som påhittade, eller målsägande som tror att de kan ha blivit våldtagna, men de minns inget och inget tyder på att något sådant hänt. Det förekom också att anmälaren, som inte var målsäganden, felaktigt trott att en våldtäkt ägt rum. I en del fall var det inte lika odiskutabelt att det som anmälades inte ägt rum. Då handlade det om *tvivel*/rörande målsägandens trovärdighet och tillförlitlighet. Ibland fanns då tung motbevisning, i andra fall fanns tydliga motsägelser i hennes berättelse.

I vissa fall handlade det om ärenden där det inte gått att identifiera eller hitta den misstänkte. I en del av dessa fall var det praktiskt omöjligt; den anmälda händelsen hade ägt rum flera år tidigare och den misstänkte var okänd. I andra fall fanns det spaningsuppslag och polisen lade ned mer eller mindre omfattande utredningsåtgärder för att identifiera eller hitta den misstänkte, men misslyckades.

Närmare en femtedel av nedläggningarna berodde på att målsäganden inte alls ville delta i utredningen eller hoppade av efter ett tag.

Slutligen lades ungefär en femtedel av ärendena ner för att utredningen tydligt visade eller ledde till tvivel kring att det som hänt uppfyllde kriterierna för en våldtäkt; den beskrivna händelsen inrymde varken tvång eller utnyttjande av särskilt utsatt situation. Ofta har dessa målsäganden skuldbelagt sig själva efteråt för att de inte klarat av att värja sig och varit tveksamma till att anmäla. Men deras vänner eller pojkvän har då sagt till dem att de varit med om en våldtäkt och att de bör anmäla det.

Den sista kategorin är intressant eftersom det rör sig om just sådana händelser som den nya samtyckeslagen är tänkt att fånga upp som olagliga. ”Ett nej är ett nej” är ett uttryck som ofta används i samband med dessa anmälningar. Att så många anmälningar gjordes redan 2016 rörande den typen av händelser, är ett tecken på att rättsuppfattningen bland unga kvinnor inte låg i fas med då gällande rätt. De anmälade kvinnorna och personer i deras omgivning kan av den debatt som ägde rum fått bilden att lagen redan då byggde på samtycke. Men det var först sommaren 2018 som våldtäktsbrottet juridiskt blev utformat så att det är en våldtäkt om inte båda parter deltagit frivilligt.⁷¹

Möjligheten att klara upp de anmälda brotten

I den allmänna debatten lyfts det ofta fram som upprörande att en så liten andel av de våldtäkter som anmäls till polisen leder till åtal och en fällande dom. Att en våldtäktsanmälan sällan leder till en fällande dom innebär odiskutabelt ett stort problem när det gäller rättsväsendets möjlighet att bidra till läkning och upprättelse för de utsatta. De som anmäler att de utsatts för en våldtäkt går igenom en psykiskt mycket krävande process, där de upprepade gånger blir förhörda av polisen och sedan tvingas vänta i flera månader på åklagarens beslut. Samtidigt måste de också klara av att hantera den misstänktes (och omvärldens) reaktioner på anmälan. Om det blir ett åtal måste de gå igenom en rättegång där de ska sitta öga mot öga med den tilltalade och troligen själva bli ifrågasatta av dennes advokat – och detta med en hög risk att den tilltalade i slutänden ändå blir friad.

Mot denna bakgrund hade man kanske kunnat önska att Brås studie visat att det finns en potential att få många fler av dem som anmäls fällda genom ett bättre arbete av polis och åklagare. Så är dock inte fallet. Som framgått ovan hade många av anmälningarna 2016 inga eller mycket små förutsättningar att leda till åtal även om polisen skulle fått mer resurser och ökad kompetens. Brås bedömning är att närmare hälften av anmälningarna inte hade potential att klaras upp som fullbordad våldtäkt, eller en mycket liten potential. Det gäller formellt felaktiva anmälningar, anmälningar om sådant som med stor sannolikhet inte hänt, anmälningar där det saknas möjligheter att knyta antingen ett offer eller en gärningsperson till brottet, eller fall där det anmälda inte är en våldtäkt i juridisk mening.

De nedlagda ärenden där det, åtminstone teoretiskt sett, fanns en potential att öka uppklaringen är de där målsäganden hoppade av och inte ville delta i utredningen, ärenden där polisen inte lyckades hitta den misstänkte och ärenden som lades ner för att bevisläget var för dåligt. När Brå har gått igenom dessa ärenden har vi sett att det i en del av dem finns brister i polisens arbete. En inte ovanlig brist var till exempel att utredningen tog lång tid. Men i majoriteten av ären-

⁷¹ Frivilligheten ska ha kommit till uttryck genom ord eller handling eller på annat liknande sätt.

dena gick det inte att utifrån tillgänglig dokumentation se några tydliga brister i utredningsarbetet.

I de fall utredningen hade brister kan det inte uteslutas att brottet skulle kunna ha klarats upp med ett bättre arbete. Men man kan inte med säkerhet säga om ett bättre utredningsarbete hade kunnat stärka bevisningen och lett till ett åtal – eller om det i vissa fall snarare hade gjort det mer osäkert om den misstänkte var skyldig.

Sammantaget blir Brås skattning att antalet åtal som bäst skulle ha kunnat öka med 75 åtal år 2016, vilket skulle innebära att andelen uppklarade ärenden skulle öka från 6 procent till 9 procent.⁷²

En intressant fråga är i vad mån samtyckeslagens vidgning av kriterierna för våldtäkt kommer att leda till fler åtal och fällande domar. Om det blir effekten kan det leda till att andelen uppklarade ärenden kan öka en del utöver vad som kan åstadkommas genom förbättringar i utredningsarbetet. Här bör man dock ha i minnet att andelen förblir oförändrad om inte bara antalet åtal ökar, utan även antalet anmälningar.

Svårigheter och framgångsfaktorer

Att klara upp brott mot person är generellt sett en svår uppgift för rättsväsendet. Men ärenden om våldtäkt inrymmer en del faktorer som gör svårigheterna extra stora. Främst handlar det om en rad svårigheter när man ska leda i bevis att en våldtäkt ägt rum. Det rör sig bland annat om följande:

- Det är ett brott som sällan iakttas av någon annan än parterna.
- Eftersom det dessutom mycket sällan finns ett erkännande krävs det ofta omfattande utredningsinsatser för att få fram tillräcklig bevisning för ett åtal.
- I de flesta fall har målsäganden inga dokumenterade skador som kan ge stöd för gärningsbeskrivningen.
- Eftersom den misstänkte oftast erkänner att den sexuella handlingen ägt rum, men hävdar samtycke, har teknisk bevisning sällan någon avgörande betydelse för ett åtal.
- Vid särskilt utsatt situation vet målsäganden ofta inte själv riktigt vad som hänt, eftersom hon varit berusad eller sovit.
- Det kan finnas särskilda svårigheter att bevisa att den misstänkte haft uppsåt till våldtäkten, när ärendet gäller att han medvetet ska ha utnyttjat att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation genom berusning eller där målsäganden fått en frysreaktion.
- Anmälan avser inte sällan en händelse som ligger längre tillbaka i tiden och sådana anmälningar är särskilt svåra att utreda.

⁷² Det är viktigt att komma ihåg att Brås studie bygger på *ärenden* och hur stor andel av dem som klaras upp (leder till åtal). Detta är inte samma mått som personupplklaringsprocenten i kriminalstatistiken. Det bygger på andelen av de *handlagda brotten* som klaras upp.

Faktorer som ökar chansen att brottet blir lagfört

Att arbetet med att utreda anmälningar om våldtäkt inrymmer en rad svårigheter gör det särskilt viktigt att polis och åklagare har god kunskap om vad som kan bidra till eller krävs för ett framgångsrikt arbete. Av Brås studie framgår att det finns vissa faktorer som ökar sannolikheten för ett åtal. Flera av dessa handlar dock om sådant som rättsväsendet inte kan påverka. Den starkaste ”framgångsfaktorn” är till exempel att anmälan gjorts inom 24 timmar. Närmare hälften av åtalen rör anmälningar som gjorts så snabbt.

Att denna typ av anmälningar dominerar bland de åtalade fallen beror på att möjligheterna för polisen att få fram robust bevisning är störst i de ärendena. Om anmälan sker inom ett dygn finns avsevärt större möjligheter få fram stark stödbevisning i form av bland annat dna från den misstänkte, droganalys av målsäganden, skadedokumentation, övervakningsfilmer, händelserapport eller larmsamtal.

Ju tyngre bevisning som polisen lyckas få fram, desto större är naturligtvis sannolikheten för ett åtal. Finns det ingen stödbevisning utöver målsägandens berättelse blir det inget åtal. Som nämnts ovan bedömer Brå att det finns ett utrymme att förbättra bevisinhämtningen på ett sätt som skulle kunna öka både uppkläringen och andelen fällande domar. Det handlar då bland annat om att polisen arbetar snabbt, vidtar relevanta åtgärder för att inhämta stödbevisning, håller bra förhör och i större utsträckning förhör den misstänkte.

Det finns ett par ytterligare saker som brukar tas upp som framgångsfaktorer, det vill säga skulle öka chansen att ärendet leder till åtal. Det ena är att målsäganden får ett målsägandebiträde och det andra är att den misstänkte häktas. Även i Brås urval noteras ett starkt samband mellan dessa faktorer och åtal. Men troligtvis överskattas deras självständiga betydelse då de är ett resultat av bakomliggande faktorer såsom en målsägande som vill medverka i utredningen och förekomst av bevisning som kan användas i en häktningförhandling.

Förbättringar för att öka uppkläringen

Innan Brås förslag till förbättringar presenteras finns det skäl att påtala att arbetet *har* förbättrats under de senaste åren. Till exempel har andelen målsägande som får ett målsägandebiträde ökat om man jämför med tidigare granskningar.⁷³ Polisen använde också spårsäkringssatser (”rape-kit”) oftare 2016 än under perioden 1995–2006 (Brå 2008a).

Av Brås studie framgår dock att det fortfarande finns möjligheter att förbättra polisens och åklagares arbete med våldtäktsutredningar. Trots att Brås studie inrymmer både en analys av polisens och åklagares arbete och en analys av den dömande verksamheten, inskränker sig våra förbättringsförslag i huvudsak till polisens och

⁷³ Rikspolisstyrelsen och Åklagarmyndigheten fann i sin granskning från 2005 att tre av tio målsägande i åklagarledda ärenden fått målsägandebiträde. I en rapport från Brå (2009) uppskattades andelen till fyra av tio i inledda förundersökningar. I denna studie hade sex av tio målsäganden i åklagarledda utredningar fått ett målsägandebiträde.

åklagarnas verksamhet. Anledningen är att det ligger utanför ramen för uppdraget att bedöma och föreslå ”förbättringar” av domstolarnas sätt att tolka lagen. Vi föreslår följande:

Korta utredningstiderna

Ett centralt problem är utredningstiderna. Det handlar dels om att möjliga utredningsinsatser vidtas så fort som möjligt, dels om att hela utredningsprocessen, fram till avslutande beslut, inte tar för lång tid.

Om en utredning drar ut för mycket på tiden ökar risken för att stöd vittnen glömmer bort vad de hört eller sett, att målsäganden hoppar av och att parternas mobiler töms inte tillräckligt snabbt, vilket medför att de kan hinna radera viktigt bevismaterial.

Mediantiden från anmälan till avslutande beslut var 68 dagar 2016, vilket är en ökning jämfört med medianen för åren 2009–2014. (Då varierade den mellan 51 och 63 dagar.) I vissa fall beror de långa utredningstiderna på att väntetiden för att få provsvar från NFC var lång, men ofta beror den långa tiden fram till beslut i ärendet på att polisen låter ärendet vila innan man sätter igång eller tar en lång paus i utredningsarbetet. Skälet till detta är typmässigt resursbrist – en utredning om ett annat grovt brott, såsom gängmord eller skjutningar, har kommit emellan och polisen tvingas under en period arbeta med de brotten i stället.

Åklagarmyndighetens målsättning är att en utredning inte ska ta längre tid än ett halvår (Polismyndigheten och Åklagarmyndigheten 2019 s. 23). Det vore önskvärt att denna målsättning hålls i större utsträckning än i dagsläget – mer än var femte utredning pågår längre än i ett halvår.

Det torde dock kräva att både Polisen och Åklagarmyndigheten kan utöka resurserna för våldtäktsutredningar jämfört med i dag och att dessa resurser är fredade från andra brottsutredningar. Det kräver också att väntetiden på dna-prov från NFC kan kortas.

Förhör dem som är skäligen misstänkta

Både Brås genomgång och Åklagarmyndighetens och Polisens senaste tillsynsrapport (2019) visar att den som är misstänkt i ett våldtäktsärende inte alltid blir förhörd. I båda rapporterna fann man att inget förhör hållits med den misstänkte i cirka en fjärdedel av utredningarna. I en del fall uppfattades det vara ett korrekt beslut. Men i tillsynsrapporten bedömde granskarna att det i var tionde utredning inte hölls något förhör med den misstänkte, trots att det borde ha skett.

Även Brås genomgång visar att det saknades förutsättningar för ett åtal i en del fall där den misstänkte inte hördes. Enligt Brås mening kan det dock finnas skäl att ändå ha som regel att *alltid* förhöra den skäligen misstänkte i ett våldtäktsärende. Ett sådant samtal kan dessutom fungera som en väckarklocka för personen och kanske minska risken att han i framtiden agerar så att han blir anmäld igen.

– och gör det så snabbt som möjligt

Brås genomgång av utredningar visar att man ofta förhör den misstänkte först när andra vittnen förhörts, och flera dagar eller veckor

gått sedan anmälan gjorts. Vid samtal med polis och åklagare motiveras det med att man vill ha så stark bevisning som möjligt när man förhör den misstänkte, för att då kunna delge honom misstanke och anhålla honom i anslutning till förhöret. Man menar också att när den misstänkte har delgivits misstanke och förhörts ökar risken att han försöker ”förstöra” utredningen.

Det kan dock finnas påtagliga nackdelar med en sådan strategi. En nackdel är att eventuella skador på den misstänkte, som uppkommit vid händelsen, kan hinna försvinna om man väntar med att förhöra honom. I dagens samhälle med sociala medier är det dessutom inte osannolikt att den misstänkte får kännedom om att målsäganden gjort en anmälan eller överväger att göra det redan innan han har delgivits misstanke. Genom att man väntar med förhör får han då möjlighet att ”förbereda ett försvar” och rensa sin mobil från sådant som kan användas som bevis emot honom.

När målsäganden ger en detaljerad beskrivning av vad som hänt och vet vem som utsatt henne, då finns det enligt Brås mening skäl att oftare gripa och förhöra den misstänkte ganska direkt efter anmälan.

Miss a inte att undersöka om kriterierna för särskilt utsatt situation är uppfyllda

Bevisläget kan vara särskilt svårt när det rör sig om anmälningar som avser våldtäkt genom utnyttjande av att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation på grund av att hon var påverkad av alkohol eller narkotika. I dessa fall har målsäganden ofta inget tydligt minne av vad som hänt. Det ställer ökade krav på polisen att säkerställa att annan bevisning än målsägandens utsaga inhämtas. Brås genomgång tyder på att polisen inte sällan missar att inhämta central bevisning i dessa fall.

Det är således viktigt att polisen (eller hälso- och sjukvården) snabbt testar hur mycket alkohol målsäganden har i kroppen, så att den bevismöjligheten inte försvinner. Polisen bör inte heller missa att fråga vittnen om målsägandens tillstånd, inhämta kamerabilder m.m.

Se till att förhören håller hög kvalitet

I de flesta våldtäktsärenden är det förhör som är den mest betydelsefulla delen av bevisinhämtningen. Här är det viktigt att förhör faktiskt *hålls* med båda parter och med andra som kan bidra med information om vad som hänt. Men lika viktigt är *hur* förhören hålls och att det som sägs i förhören följs upp så väl som möjligt. Förhören måste ha ett tydligt fokus på de centrala frågorna när, var och hur, och de måste hållas med ett ”aktivt öra” för vilka följdfrågor som behövs.

Brå har läst många utredningar där förhören håller en hög kvalitet och följs upp på ett adekvat sätt. Men Brå har också stött på en hel del ärenden där det funnits brister i båda dessa avseenden. Till exempel ställs inte alltid tillräckligt fokuserade frågor till målsäganden när det gäller hur den anmälda gärningen gått till. Det tyder på att det finns en variation i erfarenhet och kompetens bland de poliser som utreder våldtäkt. Det kan mot den bakgrunden finnas skäl för Polisen att se över om det finns behov av att öka utbudet av fort-

bildning i förhörsteknik för poliser som arbetar med våldtäktsärenden.

Agera så att risken för att målsäganden hoppar av blir så liten som möjligt

I princip leder en anmälan inte till åtal om målsäganden inte vill delta i utredningen eller hoppar efter ett tag. Så är fallet i en tredjedel av utredningar. Enligt Brås bedömning kan det inte uteslutas att det hade kunnat undvikas i en del av fallen. Det är viktigt att målsäganden förmås delta så långt det är möjligt genom att utredningen slutförs så snabbt som möjligt, genom att hon bemöts på ett respektfullt och empatiskt sätt och genom att hon får skydd och annan hjälp från andra berörda myndigheter och organisationer.

Dokumentera väl – för effektivitet och rättssäkerhet

Vid genomgången av utredningar och domar har det framgått att det finns ganska stora variationer när det gäller hur välordnad och lättillgänglig dokumentationen är. Om polisen och åklagarna alltid dokumenterade på ett enhetligt sätt skulle det underlätta både för rättsväsendet och för externa forskare som vill studera verksamheten. Åklagarnas arbete underlättas till exempel om det finns en logg i akten över vidtagna insatser och beslut. Då blir det lättare för en ny åklagare att sätta sig in i ärendet om den ursprungliga förundersökningsledaren byts ut. Sådana loggar finns dock inte alltid. Nedläggningsbesluten motiveras ibland med en lite längre text, men inte alls alltid. Det varierar också vilken information som läggs i förundersökningsprotokollet respektive i ”slasken”.

När det gäller informationen i domarna kan konstateras att den grundläggande informationen inte alltid presenteras på samma sätt. Därtill kommer att det enligt Brås bild varierar hur väl det framgår vilka motargument som lagts fram från försvaret under rättegången. Att detta tydligt framgår är centralt från rättssäkerhetssynpunkt och visar för den misstänkte att försvarets argument också beaktats vid dömandet.

En rättsprocess som värnar och stärker målsäganden

I ovanstående avsnitt har Brå tagit upp förslag som skulle kunna förbättra rättsväsendets hantering av våldtäktsärenden, i bemärkelsen öka uppkläringen. Men det kan också vara viktigt att ha ett mått på framgång som mer direkt har målsägandens upplevelse av rättsprocessen i fokus. Anledningen är att en utredning och en eventuell rättegång som inte leder till en fällande dom kan påverka målsäganden på olika sätt. I värsta fall kan en sådan process upplevas som ytterligare ett trauma. Men den har också en potential att stärka målsäganden och bidra till läkande – trots att den misstänkte inte blev straffad.

Det finns all anledning för polis och åklagare att försöka förbättra utredningarna i enlighet med ovanstående förslag. Därmed bör uppkläringen kunna öka något. Den nya samtyckeslagen kommer också

förhoppningsvis att leda till fler åtal och fällande domar för våldtäkt. Men även med ett optimalt arbete från polis och åklagare kommer man nog få räkna med att i storleksordningen nio av tio kvinnor inte kommer att få uppleva att den person de anmält blir fälld i domstol. Därför är det angeläget att lägga stor vikt vid faktorer som gör att målsäganden trots resultatet kan känna att det var meningsfullt att anmäla, och kanske till och med tycka att processen inneburit något positivt. Det Brå vill lyfta fram som särskilt viktigt i det sammanhanget är delvis sådant som tagits upp tidigare, men också annat. Det handlar om att

- ge ett respektfullt och empatiskt bemötande från polis och åklagares sida vid förhör och andra kontakter med målsäganden
- i ett tidigt skede informera kvinnan om möjligheten att få ett målsägandebiträde (i enlighet med de nya lagreglerna från 2018), samt annat stöd under rättsprocessen i form av brottsofferstödjare eller skyddat boende
- göra en så snabb utredning som möjligt
- löpande återkoppla om vad som görs i utredningen och hur utredningen går, så långt det är möjligt inom ramen för förundersökningssekretessen
- erbjuda skydd om den misstänkte är hotfull (häktning, information om möjligheten till skyddat boende)
- lägga stor vikt vid att empatiskt förklara att värnandet om rättssäkerheten medför att det ställs mycket höga krav på bevisning. Det måste förklaras vad som krävs för en fällande dom, och att en friande dom inte slår fast att den misstänkte inte var skyldig utan endast att det inte gick att bevisa att han var skyldig.

Frågan i vilken mån rättsväsendet lyckas möta målsägandens behov i ovan nämnda avseenden, besvaras inte av Brås studie, eftersom vårt fokus har legat på frågor om uppklaring. För att uttala sig om detta skulle det ha behövts en studie med en helt annan design än den som Brå genomfört, till exempel med deltagande observationer vid förhör och uppföljande intervjuer med målsäganden. Polisen gör inte heller själv några uppföljningar av hur målsäganden vid sexualbrott har upplevt rättsväsendets arbete. Enligt Brås mening skulle det behövas uppföljningar både från rättsväsendet och genom vetenskapliga studier som kan ge en bättre bild av hur målsäganden upplever bemötandet och informationen under rättsprocessen.

Referenser

- Alderden, M. A., och Ullman, S. E. (2012). Creating a more complete and current picture: Examining police and prosecutor decision-making when processing sexual assault cases. *Violence against women*, 18(5), 525-551.
- Amnesty International (2019). *Time for change. Justice for rape survivors in the Nordic countries*. London: Amnesty International Ltd.
- Annerén, C. (2013). *Stödbevisning i våldtäktsmål – en problematisk rättstillämpning?* Lund: Juridiska fakulteten vid Lunds universitet.
- Asp, P. (2009). ”Vem dömer? – en text om straffrättens roller och funktioner” i Asp, P., Lernestedt, C. och Ulväng, M.: *Katedralen: tre texter om straffrätt*. Uppsala: Iustus.
- Beichner, D., och Spohn, C. (2005). Prosecutorial charging decisions in sexual assault cases: Examining the impact of a specialized prosecution unit. *Criminal justice policy review*, 16(4), 461-498.
- Björk, C. och Leander, A. (2007). *Våldtäktsdomar 2006 - en statistisk analys*. Examensarbete i processrätt. Stockholm: Juridiska fakulteten vid Stockholms universitet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005a). *Våldtäkt: En kartläggning av polisanmälda våldtäkter*. Rapport 2005:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005b). *Brottslighet bland personer födda i Sverige och i utlandet*. Rapport 2005:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008a). *Våldtäkt mot personer 15 år och äldre: Utvecklingen under åren 1995-2006*. Rapport 2008:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008b). *Diskriminering i rättsprocessen Om missgynnande av personer med utländsk bakgrund*. Rapport 2008:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Målsägandebiträde. En beskrivning av lagens tillämpning*. Rapport 2009:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Handläggningstider i rättskedjan. Samtliga brottmisstankar och fem särskilt utvalda brott 2009–2014*. Rapport 2016:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Cuevas, C. A., Finkelhor, D., Ormrod, R., och Turner, H. (2009). Psychiatric diagnosis as a risk marker for victimization in a national sample of children. *Journal of interpersonal violence*, 24(4), 636-652.
- Dahlman, C., och Korths-Aspegren, A. (2018). Varför är bevisning som uppfyller beviskravet i våldtäktsmål inte tillräcklig i mål om olaga hot?. *Svensk Juristtidning*, 2018(4), 327-342.

- Diesen, C. (2006). "Negativ särbehandling i rättskedjans alla led" i SOU 2006:30: *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Diesen, C och Diesen, E. F. (2013). *Övergrepp mot kvinnor och barn – den rättsliga hanteringen*. Andra upplagan. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Ellison, L., Munro, V. E., Hohl, K., och Wallang, P. (2015). Challenging criminal justice? Psychosocial disability and rape victimization. *Criminology & Criminal Justice*, 15(2), 225-244.
- Frazier, P. A., och Haney, B. (1996). Sexual assault cases in the legal system: Police, prosecutor, and victim perspectives. *Law and Human Behavior*, 20(6), 607-628.
- Hohl, K., och Stanko, E. A. (2015). Complaints of rape and the criminal justice system: Fresh evidence on the attrition problem in England and Wales. *European journal of criminology*, 12(3), 324-341.
- Kardell, J. (2006). "Diskriminering av personer med utländsk bakgrund i rättsväsendet -en kvantitativ analys" i SOU 2006:30: *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Kingsnorth, R., Lopez, J., Wentworth, J., och Cummings, D. (1998). Adult sexual assault: The role of racial/ethnic composition in prosecution and sentencing. *Journal of Criminal Justice*, 26(5), 359-371.
- Lainpelto, K. (2019). "Ett dömande eller ett fördömande rättsväsende? – En fråga om integration" i Leviner, P., och Helander, K. (red.) *Barn, migration och integration i en utmanande tid*. Stockholm: Ragulka förlag.
- Lammy, D. (2017). *The Lammy review: An independent review into the treatment of, and outcomes for, Black, Asian and Minority Ethnic individuals in the Criminal Justice System*. HM Government.
- Myhrman, H. (2017). *När kroppen inte kan göra motstånd. Om synen på våldtäktsoffret i relation till hanteringen av frozen fright i svensk rätt*. Lund: Juridiska fakulteten vid Lunds universitet.
- Möller, A., Söndergaard, H. P., och Helström, L. (2017). Tonic immobility during sexual assault –a common reaction predicting post-traumatic stress disorder and severe depression. *Acta obstetrica et gynecologica Scandinavica*, 96(8), 932-938.
- Nationellt centrum för kvinnofrid, NCK (2008). *Guide för omhändertagande efter sexuella övergrepp*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Nielsen, L. H., Hansen, M., och Ingemann-Hansen, O. (2018). Predicting charges and convictions for rape suspects in Denmark: characteristics associated with the notion of the 'credible criminal'. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 19(2), 136-151.
- Ohlsson Gotby, V., Lichtenstein, P., Långström, N., och Pettersson, E. (2018). Childhood neurodevelopmental disorders and risk of

coercive sexual victimization in childhood and adolescence –a population-based prospective twin study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 59(9), 957-965.

Olsson, F. (2013). *Strukturerad bevisvärdering eller ren gissningslek? - En studie av tingsrätternas bevisvärdering vid våldtäkt år 2012*. Lund: Juridiska fakulteten vid Lunds universitet.

Pattavina, A., Morabito, M., och Williams, L. M. (2016). Examining connections between the police and prosecution in sexual assault case processing: Does the use of exceptional clearance facilitate a downstream orientation? *Victims & Offenders*, 11(2), 315-334.

Pettersson T. (2006). ”Särbehandlas gärningspersoner med utländsk bakgrund vid anmälningar om våldtäkter, grov misshandel och eget bruk av narkotika?” i SOU 2006:30: *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.

Polismyndigheten och Åklagarmyndigheten. (2019). *Våldsbrott i nära relationer och sexualbrott mot vuxna - en gemensam granskning av polisens och åklagarens handläggning*. Tillsynsrapport 2019:1. Göteborg: Utvecklingscentrum Väst och Utvecklingscentrum Göteborg.

Polisregion Väst. (2017). *Förbättrad kvalitet i utredningar om våldtäkt*. Rapport.

Rikspolisstyrelsen och Åklagarmyndigheten (2005). *Gemensam inspektion. Granskning av brottsutredningar avseende våldtäkt och grov våldtäkt där brottsoffret är över 15 år*. Rapport.

Rikspolisstyrelsen och Åklagarmyndigheten (2007). *Gemensam inspektion. Uppföljande granskning av brottsutredningar avseende våldtäkt och grov våldtäkt där brottsoffret är över 15 år*. Rapport.

Rikspolisstyrelsen (2014). Utvecklingen av arbetsmetoderna vid utredning av våldtäkter. Förstudierapport.

Sexualbrottsofferutredningen (2005). *Anmälan och utredning av sexualbrott: förslag på förbättringar ur ett brottsofferperspektiv: promemoria*. Stockholm: Fritzes.

Sjöberg, G. (2016). *Bevisprövningen i ord mot ord-situationer. En kritisk analys av teori och praktik*. Uppsala: Juridiska institutionen vid Uppsala universitet.

SOU 2001:14. *Sexualbrotten. Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

SOU 2010:71. *Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

SOU 2016:60. *Ett starkare skydd för den sexuella integriteten*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

Spohn, C., och Holleran, D. (2001). Prosecuting sexual assault: A comparison of charging decisions in sexual assault cases involving strangers, acquaintances, and intimate partners. *Justice Quarterly*, 18(3), 651-688.

- Tengvar, L. (2012). *Våldtäktsdomar 2010 - en statistisk analys*. Stockholm: Juridiska institutionen vid Stockholms universitet.
- Turner, H. A., Vanderminden, J., Finkelhor, D., Hamby, S., och Shattuck, A. (2011). Disability and victimization in a national sample of children and youth. *Child maltreatment*, 16(4), 275-286.
- Walfield, S. M. (2016). When a cleared rape is not cleared: A multi-level study of arrest and exceptional clearance. *Journal of interpersonal violence*, 31(9), 1767-1792.
- Åklagarmyndigheten (2007). *Bevisvärdering sexualbrottsmål*. Rättspromemoria 2007:13. Göteborg: Utvecklingscentrum Göteborg.
- Åklagarmyndigheten (2010). *Tvångsmedelsanvändning och beslutsfrister m.m. vid vålds- och sexualbrott i nära relation och mot barn*. Rapport. Göteborg: Utvecklingscentrum Göteborg.
- Åklagarmyndigheten (2012). *Våldtäkt mot vuxen – Kvaliteten i den brottsutredande verksamheten*. Tillsynsrapport 2012:4. Göteborg: Utvecklingscentrum Göteborg.
- Åklagarmyndigheten (2017). *Våldtäkt – tvångsmedelsanvändning vid misstanke om våldtäkt*. Förstudie. Tillsynsrapport 2017:2. Göteborg: Utvecklingscentrum Göteborg.

Bilaga 1. Material

Brås studie grundar sig främst på följande material.

Ett urval av anmälningar från 2016

För att få en bild av den anmälda våldtäktsbrottsligheten och hur polis och åklagare utreder dessa brott begärde Brå ut 800 slumpmässigt utvalda anmälningar med tillhörande utredningsmaterial från polisen. Totalt innefattar dessa ärenden 956 anmälda våldtäkter, vilket motsvarar 24 procent av alla anmälda brott rörande fullbordad våldtäkt mot kvinna 15 år och äldre år 2016.

Av det ursprungliga urvalet föll 57 ärenden bort av olika anledningar: 6 saknades, 9 var fortfarande öppna och 42 var felkodade av polisen och rörde egentligen andra brott, vanligen försök till våldtäkt. Sammantaget utgjorde bortfallet 7 procent.

Totalt har materialet kodats utifrån 74 variabler. Ingår det flera brott i ett ärende har det senaste använts i kodningen av tiden mellan brott och anmälan, det grävsta kodats vid beskrivning av våldsinslag och det mest utförligt beskrivna brottet använts för kodning av detaljeringen i målsägandens berättelse. Är det flera misstänkta beskrivs i regel den med starkast misstanke, medan kodningen av parternas relation utgår ifrån den av de misstänkta som står målsägandens närmast.

Olika avsnitt i rapporten baseras på olika urval av grundmaterialet:

- Kapitlet om den anmälda våldtäktsbrottsligheten grundar sig på 743 anmälningar som rör en fullbordad våldtäkt.
- Kapitlet om utredningsarbetet grundar sig på 671 inledda och ej kraftigt samordnade utredningar.
- Kapitlet om nedlägningsorsaker grundar sig på alla 736 anmälningar som *inte resulterade i ett åtal* och inkluderar således felrubricerade och direktavskrivna anmälningar.

Av det ursprungliga urvalet gjordes även ett slumpmässigt urval om 200 ärenden för en djupare kvalitativ analys.

Uppgifter från Brås register

Från Brås register har vi inhämtat uppgifter om samtliga anmälda brott om fullbordad våldtäkt mot kvinna 15 år och äldre från 2016 rörande de beslut som fattats i dessa ärenden, vem som fattat beslut (polis eller åklagare), när brott, anmälan och avslutande beslut skett samt uppgifter om skäligen misstänkta om sådana funnits. I misstänkeregistret finns också uppgifter om Åklagarmyndighetens ärendenummer, vilka användes för att följa ärenden med positiva åtalsbeslut till domstolsledet. I en separat beställning inhämtades information om de skäligen misstänkta från lagföringsregistret.

Uppgifter från SCB

Från SCB inhämtades uppgifter om de skäligen misstänkta och deras föräldrars födelseland och utbildningsnivå. Misstänkta som SCB inte hade någon information om, eller som saknade ett fullständigt personnummer och därför inte ingick i beställningen till SCB, har bedömts vara ej folkbokförda och därför kategoriserats som personer med utländsk bakgrund. Felaktiga eller ofullständiga personnummer kan teoretiskt sett också vara ett resultat av slarv från polisens sida. Vid en kontroll av de förundersökningar vi hade tillgång till visade det sig dock att samtliga misstänkta utan fullständigt personnummer hade utländskt klingade namn och oftast föreföll vara nytilkomna i landet.

Uppgifter från domstolarna

Analysen av domstolarnas hantering av våldtäkter grundar sig framför allt på tre olika informationskällor. Den första är aggregerad data från Domstolsverket över 1 305 åtalspunkter rörande våldtäkt mot vuxen person. Statistiken sträcker sig från den 4 juni 2014 till den 29 december 2017 och innehåller information om rubricering, lagrum, tingsrätt och avgörandedatum.

Den andra källan är våldtäktsdomar från 2017. I väntan på att beställningen av förundersökningar från polisen skulle levereras samlade vi in och analyserade alla domar rörande fullbordad våldtäkt mot vuxen från 2017. Detta gav utredarna en god insikt i vad som krävs för att en anmälan ska resultera i en fällande dom, vilket kom till användning vid analysen av utredningsarbetet.

Dessa domar fick vi tillgång till på följande sätt: Genom sökning på "våldtäkt" i en databas över rättsinformation,⁷⁴ filtrerat på enbart tingsrättsdomar och året 2017, inhämtades en stor mängd domar som sedan gallrades utifrån projektets urval och avgränsningar. Genom statistiken från Domstolsverket kunde vi se hur många domar varje tingsrätt hade avkunnat det året, vilket förenklade inhämtningen. Det slutliga materialet utgjordes av 208 domar och 232 tilltalade. Det finns dock ingen officiell statistik över antalet domslut som detta antal kunde kontrolleras mot. Kriminalstatistiken kan ge oss information om antalet personer med åtalsbeslut ett givet år, men det är inte säkert när och om detta faktiskt leder till en rättegång. År 2016 hade 251 personer ett åtalsbeslut rörande fullbordad våldtäkt mot vuxen kvinna, och 2017 var antalet 270. Enligt data från Domstolsverket avkunnades 234 tingsrättsdomar rörande fullbordad våldtäkt år 2017. Eftersom detta antal inkluderar våldtäkter mot män gör vi bedömningen att vårt material om 208 domar utgör i stort sett samtliga domar rörande fullbordad våldtäkt mot vuxen kvinna det året. Dessa domar kodades utifrån ett kodschema som bland annat berörde parternas relation, det lagrum som åberopades, antal målsägande, tilltalade och åtalade våldtäkter, datum för brott och dom samt om åtalet ogillades, bifölls eller delvis bifölls. Ett slumpmässigt urval om 100 domar kodades även utifrån vilken bevisning som fanns och om den misstänkte gjort samtyckesinvändning.

⁷⁴ Jpinfonet.se

För att kunna följa anmälningarna från 2016 genom hela rättskedjan ville vi också få in de domar som de resulterat i. Detta var ingen enkel uppgift. Från misstankeregistret inhämtade vi AM-nummer (åklagarens ärendenummer) med positivt åtalsbeslut. Dessa skickades sedan till Åklagarmyndigheten som kunde koppla ihop dem med domstolarnas målnummer. I nästa skede sökte vi efter dessa målnummer i databasen över rättsinformation. Då detta involverat ett stort mått av manuell bearbetning, både från Brås och från Åklagarmyndighetens sida, är ett visst bortfall att vänta, utöver det som finns på grund av sekretessbelagda domar. Totalt inhämtades 197 domar om fullbordad våldtäkt som grundade sig på *samtliga* anmälningar från 2016.

Det är inte möjligt att kraftigt öka andelen anmälda våldtäkter som leder till åtal och fällande dom – oavsett hur bra polis och åklagare arbetar. Men det finns utrymme för förbättringar.

De senaste åren har omkring 5 av 100 anmälda våldtäkter resulterat i en fällande dom. År 2016 anmäldes 4 549 våldtäkter mot person som var minst 15 år. Samma år ledde 384 fall av våldtäkt till åtal och det utdömdes 194 fällande domar. Mot den bakgrunden har Brå haft i uppdrag av regeringen att studera rättsväsendets hantering av våldtäkt – från anmälan till dom. Brå har studerat vad som utmärker anmälningarna om våldtäkt mot vuxen kvinna, hur utredningsarbetet bedrivs och vad som är orsaken till att så många utredningar läggs ned. Även domstolarnas verksamhet belyses.

Brå har slumpmässigt valt ut 785 av våldtäktsanmälningarna 2016 och studerat allt material i ärendena. Brå har funnit brister av olika slag i ungefär var tionde utredning. Främst handlar det om att utredningen tagit för lång tid, att möjliga utredningsåtgärder inte vidtagits eller att förhören hade brister.

Studien har gjorts på uppdrag av regeringen. Förhoppningen är att den ska vara till nytta både för rättsväsendet och för andra som är engagerade i frågan vad rättsväsendet kan göra för att våldtäktsutsatta ska få upprättelse och möjlighet till läkning.

Brottsförebyggande rådet

BOX 1386 / TEGNÉRGATAN 23, SE-111 93 STOCKHOLM

TELEFON +46 (0)8 527 58 400 ▪ FAX +46 (0)8 411 90 75 ▪ E-POST INFO@BRA.SE ▪ WWW.BRA.SE